

PALÓCFÖLD

PALÓCFÖLD

1986/4.

XX.

TÁRSADALOMPOLITIKAI, IRODALMI, MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

Bolniz An 4
84

1. Szokolay Zoltán: Hetedik út (versciklus)
4. Onagy Zoltán: Kétágú szerelmi történet (novella)
10. Ádám Tamás versei
11. Faludi Ádám versei
12. Baráth Lajos: Méta (elbeszélés)

VALÓSÁGUNK

21. Szivircsek Ferenc: „Örök vétek lenne...”
28. Molnár Pál: A Palócföld megkérdezte Zsuffa Miklóst. . .

MŰHELY

30. Sziveri János: A Couleur lokálban (vers)
31. Endródi Szabó Ernő: Satupofa és emberarc (esszé)
34. Petróczi Éva: Napló helyett II.

SZOMSZÉDSÁG

37. Híd az Ipolyon (L. P.)
38. Rudolf Chmel: A szlovák próza újhistorizmusa. . .
45. Käfer István: A magyar–szlovák szellemi kapcsolatok. . .
53. Bába Iván: A szlovák nemzettudat az esszék tükrében
61. Kiss Gy. Csaba: Térviszonyok és értékek

HAGYOMÁNY

68. Czére Béla: Rezeda Kázmér romantikus szerepjátása
77. Krúdy Zsuzsa: Ősi fészkünk Nógrádban volt

TÖRTÉNELMI FIGYELŐ

80. Izsák Lajos: A Keresztény Demokrata Néppárt és a Demokrata Néppárt 1944–1949. (Szakály Sándor)

MŰTEREM

83. Németh Miklós Attila: Kőközelben. . . (interjú Bobály Attilával)

MÉRLEGEN

88. Horváth Károly: Madách Imre (Csongrády Béla)
91. Leblancné Kelemen Mária: Madách Imre-dokumentumok a Nógrád Megyei Levéltárban (Praznovszky Mihály)
94. Madách nógrádi társadalmi-politikai közege (Szabad György)

Hetedik út oda-vissza

1. Három lusta jegenye őrizte a házat.
Talán már tavaly elköltöztél,
hiába jöttem, pedig csak a neved
szerettem volna megpillantani
valamelyik horpadt postaládán.
Találtam egy vendéglőt a sarkon,
árnyas kerthelyiséggel,
piros műanyagszékekkel,
piros-fehér kockás abroszokkal.
Nem emlékszem, hogyan került
fekete föld a körmeim alá,
de most végre feltűnés nélkül
kipiszkálhattam az asztalon lelt
elegáns fogpiszkálók egyikével.
Hasztalan tagadjuk, rokon kellékek
minálunk, ragadozóknál, a fog meg a köröm.
Én is, látod, durván avatkoznék
hét év múltán az életedbe,
akár csupán azzal is, hogy a neved keresem
valamely macskapisiszagú lépcsőházban.
Szederjes fényhártya vagyok,
lényegcs és esetleges események határa.
Újra kellene kezdeni a verset,
meridiánon gyalogol körbe a hangya,
hogy sorsa kiindulópontjához találjon,
de ehhez az üres kávéscsészéhez
közel vannak a kifényesedett villamossínek,
közel a napfénybe bárgyult Farkasréti temető.
Nem kérdeznéd, ha megtalálnál,
honnét kerül minduntalan
fekete föld a körmeim alá,
csak ülnék az asztalnál szóltanul
a földre kerengő falevelek között.
Fizetés nélkül futnánk el aztán kézcfnogva,
mert messze a pályaudvar, ahonnan
egyszerre indul egymás mellől két vonat.
Aki ezt az egyszerű monológot,
ha egyedül marad, háromszor hangosan fölolvassa,
hat percre mentesül saját gyötrelmeitől.

2. Szüleim abban a barokk kisvárosban laknak,
amelynek csapata, ha följut,
menten kicsik az első osztályból,
mert a többiek ravaszul bundáznak.
Nem példázat, csak véletlen,
különben is, a szerelmes versre vigyázni kell,
elárasztanak lábszaggal a futballcipők.
Ügyelnek arra is, nehogy ez a híg sör
beivódjon a sorok közé, s megharagudj.
Elfutottunk egy bakterház kertje mellett,
két csikos nyugágyat láttam és egy
kanárisárga napernyőt fölöttük.
Üresek voltak a nyugágyak, gondold csak át,
micsoda felelősségteljes bakter lehettem volna,
el nem tévesztve soha, hogy merre leng a kéz.
Ártatlan kisnyulak, nem ismerik a játékszabályokat,
odavillantják fehér pamacsfarkukat bárkinck.
Nézd, játszom, zsibbad a szívem felőli világ,
távolban katonák énekelnek, szabad vagyok.
Átrepültünk a fehér Pamír fölött, évek múltán
akkor jutottál először eszembe, hintán ültél,
hajtottad magad napbarnított lábaiddal,
kiáltottam, hogy nagyszerű. Most majd
egy szál vékony kötélén lengek a liftajtóig,
nyelvemmel nyomom meg a gombot,
fölmegyek a hetedikre, amely én magam leszek.
Eljutok én a magasságos predesztinációig is,
levetett öltönyöm vállfára teszem akkurátusan,
kibogozom a fekete nyakkendő éhes hurkát,
elmosogatok, visszaviszem az üres üvegeket a boltba,
kifizetem a villanyszámlát és nem csókolom meg a szőke
díjbeszedő lány letargikus mellét, főzök erős
halászlét, sütök palacsintát, kiemelem a
szorongó kisgyereket a színesrácsú járókából,
nem fekszem vissza kételyeim piócás árkába,
inkább szétvagdossom az ujjaim, akár a történelem,
de lesöpröm álmomban magam elől
a hisztérikus üvegtárgyak hadseregét.

3. Három lusta jegenye
őrizte a házat.
Kérdezzem, hogy szeret-e?
Mi ez a gyalázat?

Kit keres itt? Jónapot!
Feketék a körmök.
Aki tovaoldalog,
mindig az az ördög.

Alszik, viszi a vonat.
Hol talál egy ágyat?
Paskolhatják arcomat
kezek, lábak, szárnyak.

Mellek, lábak, koponyák.
Nem találtam csengőt.
Fonják, meg-megfontolják,
párkák a jövőndöt.

Kit kerestem? Ki vagyok?
Alvadt vér a földön.
Hol, s kik által kiszabott
büntetésem töltöm?

4. Vigyed egyedül – kiabáltak a nézőtérre csalogatott
ártatlan ismerős lányok: osztálytársnők, évfolyamtársnők,
munkatársnők (lám csak, visszalopózdott a
labda-motívum óvatlanul), és én vittem,
többnyire ugyan leszereltek a marcona védők,
fetrengtettem érted a legvörösebb sárban,
a sípszó elmaradt. Magyarok vagyunk,
gajdolja arcomba most egy ingázó kamikázé,
aki golgotát rajzol a papírra minden fizetéskor.
Nyílt pályán fékez a jövő, füst gomolyog,
zöld borosüveg riszálja magát előttem a levegőben.
Meglátogatallak, ahogy illett az évfordulóhoz,
mormogom magamban neved, mint varázsigtét.
Egyedül botladozom ezzel a gömbölyű reménnyel
valamelyik üres kapu felé. Állsz a sajtópáholyban,
nevetsz, kibugyan a blúzból a melled, ha hasresem.

5. Mint a csődbejutott állatkert
megszállott, vén éjjeliőre
csoszog a sétányokon éjjelente,
pásztázza zseblámpájával
az üres ketreceket.

Mint a monoton magnetefon,
amelyről rég lelopták
a barna szalagot, ezüst orsót,
de rekedten motyogja tovább
a tanúvallomást.
Mint a porig égett faház kulcsa
forog tovább a levegőben.

Látlak. Megtaláltalak.
Boldogan utazom haza.

Kétágú szerelmi történet

– egyik ág –

Itt, ahol látsz, az ágyadon: én el vagyok keseredve!

Így nyitott.

Jobban megsemmelve ágyi báránycámat, el volt. Tagadhatatlanul. Bár vélhettem, ha a hibát bennem keresné, ott könnyebben rátalálna.

Miért ilyen öreg palikat kedvelek én... ezt még az este morogta, esti szünidőben. Meg azt is: nem kívánsz te éngemet igazán.

De javasolhatok néhány jó tűzercjű korodbélit. Én ezzel kedveskedtem, szemem is beréselve, hogy még inkább kajánnak, nemtörődömnek látsszam, pedig hát az ijedelem azt mondatta: nem jó vicc a jó vicc, ha vége a háta-mon csattan.

De: már nyár se volt, még tél se igazán, csak síma, ünnepek nélküli novemberközép, még nem is fűtöttem, régen leszokva az árrobbanás olajának eldorbézolásáról, türelmesen várva, az új árrobbanás is betegye lábát a kályhámba.

De: bátisnyámnak befütöttem, ne fázzon, ahol kitakarom.

Már beszűrődött a reggel őszösen, szürkén, amikor úgy határozott, tényszerűen elmeséli elkeseredése alapokát. Meghatódva följebb csavartam az olajkályhán azt a gombot, mely viszi a vagyont (két indítékom is volt erre, mint egy jó kétágú történetben: 1. a gázipalack üresen állt a rezsó mellett; 2. a tűztér fölött kényszerültem vizet melegíteni a kávéhoz).

Kis, könnyed, pucér kávézás után, önsajnálattól nyögdecselve, oda-oda-bújva, mint az anyátlan kismacska, elmondotta, három fickaját rúgta ki villámgyors egymásutánban.

A költőt azért, mert a nyakán lógott volna szüntelen, azért, mert nagyon szerette őt, úgy ragyogott a költő, ha ráemelte szerelmes tekintetét, hogy utálta magát, utálta önön magát az én bátisnyám. Utálta magát, mert mindig is szeretett volna csillogó, meghatott pillantást vetni a szeretett társra, imádott emberre, mint a költő, de képtelen volt rá.

Másik fickaja, az autószerelő, elvárta, hogy otthon ülve várja őt szüntelen, és ha nem várta, mert persze nem, annak ellenére, hogy jót tett ruhatárának a honi autonépsűrűség, akkor cirkuszra cirkusz, mert az autófényezőnek akadtak a kisvárosban autófényező, autószerelő + alvázvédelem ismerősei, akikkel ellenőriztette. Amikorra aztán már olyan terhesnek érezte az egészséget, amilyenek, mondotta: pihentessük egymást egy kicsikét, autófényező elvtárs. Jó volt, jó volt, tette hozzá kedvetlenül, Mazdával repülni a Duna mellett. De egy ilyen eszelős sejjkel?

A tanár úr meg? merengett a novemberközépi reggelben, ahogy tudott, meglógott felesége mellől ilyen-olyan címen. Ő nagyon kedves ember a

játékszeréhez. A tanár úr. A test kapta járandóságát, a fej nem szerepelt vetélytársként. Ez ugye nem ártalmas havi negyvennyolc órára, agyadat, múltad, jövőd asztalkára teszed erre az időre, bődörnek meg engeddd, hogy elmerüljön a nagybirtokos bujaságban...

De nem maradt semmi utána. A gyűrött ágynemű.

Ekkor megkérdeztem volna bárisnyámat, én minek is vagyok, mert korábban is betoppant egy-egy éjszakára. Ennek hol örültem, hol nem. De ismertem válaszát: rád nem lehet számítani, csak ülsz, bámulsz, nem csinálsz semmit, mint egy hülye nutria nyúzás előtt. Ezt a válaszát nem előre tudtam, hanem utólag, mert mondta már. Fordításomban így hangzott: ha nincs mit tenni, egyeték meg legyek.

Jó kávé-t készíthettem, mert az ötlet karvalyként a novemberi égből lecsapott rám, ez pedig egyenes következménye a túladagolt granulált nescafénak. Kérdeztem, mintha könnyedén tenném: Kicsim, biztosan leültetted a három legényt?

Hogyhogy?

Biztos, hogy nem akarsz tőlük semmit a jövődőben?

Persze. Lehet, veled maradok egy ideig. Amíg le nem hull az első hó. Na, akkor ügyelj a füleddel.

Ügyelt. Tudtam, vagyoni helyzete hasonlatos az enyémhez, én pedig hallottam a napokban egy történetet, mely az anyagi felvirágoztatás egyik módozatát fundálta ki.

Öreg grafikus barátom fizetett ifjonti grafikus tanítványának tisztes összeget egyetlen lólábú, sikerületlen szerelemért, s az ifjú tanítvány ezt az összeget ifjú szerelmével költötte el, az utószeczon holtidejét töltő balatonboglári üdülőben. Ezt, miután megbizonyosodott a dologról, fogcsikorgatás, asztalcsapkodás közepette mondta el a vén, kéjenc grafikus, én pedig már akkor tudtam, ha hangosan nem is mertem nevetni rajta, nehogy leöntsön a borral, elplagizálom az ötletet, el én.

Bárisnyám azt mondta: Te nem csak link, disznó is vagy. A leveleket meg egyébként se lennék képes megírni.

Én így: Hülye vagy, kicsim. Itt a karácsony. A leveleket meg elkészítem én, az volna a szakmám.

Meg így: Halljunk akkor hát finomságokat a fiúkák életéből, mert egy levél minőségét feltétlenül emeli, ha nem csak kemény, de szívhez is szól, lélekbe karmol, lelket zavar, göndörít.

Egy elárvult, bajba került ártatlan leányka sorai következnek itten, ha nem tudnád...

Ez is pusztá ego. Kíváncsi voltam mindarra, amit nem mondott el, kíváncsi mindenre belőle, tegnapjaiból, fickaiból, és egyáltalán kíváncsi voltam minden olyan személyes, de alkalmasint általánosítható ügyletre, amit ilyen és olyan okok miatt nem élhettem meg.

Aztán fogtam magam, leemeltem a porrongyot a masináról, nekiláttam a leveleknek. Ennek nagymestere volnék. Páratlan nagymestere, még akkor is, ha másról szól a film.

Alig telt háromórányi munkába, olvashatta őket.

Ocsmány, mondta. Ezek egyszerűen ocsmányak. Egyből tudják, hogy nem én írtam őket.

Megkíséreljük?

Addigra, hogy növeljem önbizalmamat, megittunk valamit, ez bárísnýá-
mat is könnyedebbé tette, a déli postai járat vitte három ágbn szép mun-
káimat.

A pénzek nem hosszú idő után megérkeztek.

A pénzeket – megjegyzendő, soha ennyit nem kerestem életemben öt
flekk megírásával – Skála-Copp-üzletekbe fektettük, az ott vásárolt aján-
dékokkal szeretteinknél betöltött helyünket szerettük volna biztosítani
mindketten.

– másik ág –

Heéj! Hát hol a karácsonyfád?!

Így rontott rám Ruszja-Maruszja, ilyen keményen, ilyen feldúlt képpel,
mert ő mindent megenged magának, ha kedve tartja, aztán meg: Mindig
csalódást okozol nekem. Egyszer iszol, máskor alszol, most meg ez a póz!

Palóc vagyok, mondtam. Lábam az asztalon, jobb térdem mellett te-
ácska, bal mellett étkezési keksz. Palóc vagyok, mondtam, háborúzzatok csak,
én így várom az ünnepet, sallárom, az ünnepet!

Marha! Így ő, így töményen.

Figyeltem én Ruszjára, figyeltem én rá. Rejtelmes utak köde, titokza-
tos üzenetek takarták őt, és ha nem is ismertem, nem is értettem, valaho-
gyan mindig sikerült beállítania a legnagyobb szükség idején. Ha pedig
megérkezett, egy ajtón át beengedett, kedvemem javítandó; én meg ott az
ismeretlen történetben, még a legelképesztöbben is, tettem-vettem magam,
igyekeztem a legközömbösebb képet vágni, hogy ne fejezze be, vagy ha még-
is vége a történetnek, kezdjen újat. Pedig nehéz volt, mert a fene majd
megevett az irigységtől.

Irigyeltem huszonhárom esztendejét. A legmozgalmasabb huszonharma-
dikát legjobban. Combja ívét, mástól. Szikrázó nőiességét – megintcsak min-
denki mástól, még a jókedvét is, ha nekem nem jutott, mást utalványozott
az Úr.

Mindig csalódást okozol. Csudába lehet meg egy ember karácsonyfa nél-
kül! A csudába! Kérdezte: Talpad van?

Talpam? Kettő. Épp most mostam őket, és előbb a jobbat, majd a balt
egy ütemmel később, mutattam őket.

Na, pajtás! Ennyi! Lependerítette lábaimat az asztalról. Keríts egy vöd-
röt, töltsd meg homokkal. A padlásfeljáróban talász vödör, az udvaron le-
takarva homokot.

Ha mód van rá, kedves Ruszja, ne verekedj velem, nem vagyok a nagy-
mamád. . .

De már kifordult a szobából, tárva nyitva hagyta mindkét ajtót, csak
szép szláv fejét láttam elsuhanni az ablak alatt. Nem volt mit tenni: vödör,
homok, csomagolópapír, hogy legyen mibe tekerni a malteros vödör oldalát:
és hát persze a látható rendetlenség tetejét elsimítottam kicsikét, legyen ke-
vésbé látható.

A fa különleges, soha nem láttam hasonló magabiztosan egyensúlyozó
fenyőt, talán megállt volna a maga lábán, ha próbára tesszük. Kedvesem,
szépem, belesomolygott a fába, amikor meglátta, rafináltan rendet akartam

szerkeszteni tíz perc alatt, de nem szólt, a következő mozdulattal már drótkampókat, szaloncukrokat öntött ki hatalmas táskája valamelyik rekeszből.

Bolond vagy te? Milliomos? Kérdeztem elképedve, nem tudsz mit kezdeni a pénzceddel?

De Ruszja nem szólt, nem is nézett énrám.

Két zacskóból, ollóból, színes, iskolai ragasztós papirokból álló karácsonyi csapatot rakott elé: Tudod, súgta fülemhez hajolva, ebből csíkokat vágj, s a csíkokból, ha a cukorral végeztem, karikákat ragasztunk, hmhüm?

Jól van, jól van, mondtam (meghatottan – soha nem vettem részt karácsonyi előkészületekben, nálunk párttag volt még a születendő Kisjézus is, szó se lehetett minden tréfás karácsonyi énekek énekéről, mert a párttitkár meg belátott, mert szomszéd volt a pedagóguskoloníán) morogva, hogy azért már mégis, no, mindennek jut határ; és tisztos lovakat, lónyi csíkokat vágtam a ragasztóból.

Így persze előbb végeztem nála, és egy ködösebb, figyelemmel kevésbé ellátott pillanatban belekukkantottam a fotelba hanyagul lehajított táskájába, vannak-e ott kedv-reparáló rejtelmek: voltak. Sőt! De mire ezt a törvényszerűen következő hadműveletet kigondolhattam volna: kampón lógtak a zselés szaloncukrok, néhány fényesre törölt alma is pörgött közöttük, tehát végzett kedvesem, aki ritkán kedvesem, de akkor nagyon – nem jutott idő, ráadásul, ráadásul kézbe vette csíkkalkotásaimat, s egy pillanatra, láttam szemén, bizonytalanná vált annak megítlésében, érdemes-e velem kooperálni fenyődíszítés ügyében. Egy jó tenyérnyi ragasztóból három csíkra futotta tehetségemből.

Persze. Persze azonnal leültem. Comb összeszorítva, váll kanyarban le, hogy elég illedelmes legyen a testhelyzet, azt már nem kívántam magamnak, a dolgok illetékn előrehaladott állapotában, hogy magamra hagyjon: az lenne a cifra ám! és hát persze, persze nem akartam nyalni a ragasztós csíkokat, ha egyszer akad pillanatnyilag ízesebb nyelvre való: izgatottan és nagyon csodálkozva elfeleztem papírlóvaimat, mint aki nem is tudja hány centi a centi.

Ruszja láthatta igyekeztemet. Ember, ha egyedül marad, képtelen úgy igyekezni, hogy azt meg ne lássa, a másik azonnal. Nőből lévő ember is, férfiből lévő ember is: itt a katasztrófa egyenjogúság-ügyben.

Aztán csak fogtam őt? Csak megérintettem, vagy átöleltem netán: odabújt a nyakba, ahol közel a fül és azt suttogta igyekeztem adta ihletéssel: Együtt karácsonyolunk, eggyütt, hát nem vetted észre? Sütök is, főzök is, anygalka száll át kiterjesztett szárnyakkal a szoba egén. . .

Felállt, mutatta: így repül az anygalka. Közben felnézett a mennyezetre. Sarkokban pókháló. Felém fordult, mosolygott.

Gyűjtöd őket?

Persze. Sebtapasznak.

Szívedre?

Szívemre, mondtam. Szívemre hát. No.

Csillagot szórtak a csillagszórók, búzlóttek a gyertyák. A nem kellően ledöngölt homokban dőlni készült a fenyő. Ültünk egymás mellett: kézben a kéz; lassan nem volt mit tenni, szépen, csendesen egyházi énekek bújtak ki

belőlünk, halkan, dűnnyögősen, bizonytalan szövegismerettel, de mégis ez, nem más, mégis ez a valami, megfoghatatlan, megérthetetlen, de legalább bizonyíthatóan nem egy emberre vonatkozó, egy kampányra, sok zsványra, talán valamiféle lassan-lassan megfogalmazódó hiányra szóltak torzult szövegű énekeink.

Nem lehetett itt biztos semmi.

Ne kapaszkodj, nem vagy te olyan istentelenül erős! mondta Ruszja.

Ezt merészelte mondani, amikor azt se tudtam hirtelen, mibe kapaszkodhatnék, mi húzna ki e véletlen hangulatból, mert ő átengedte magát.

Na, aztán csak jött a csomagbontás. A csomagban talált pizzama, a kék és lila csíkok aztán egyszeriben kirántottak mindenhonnan, mert engem évek óta pizzamába bújtatnak, egye franc, megköszöntem. Meg persze: zokni. Legyen őszinteség: ennek örültem.

Az én Jézuskám a két kötetes Emberi testet hozta Ruszjának. Már hónapokkal ezelőtt el akarta zsákmányolni, mint kötelező szakkönyvet. Majd a szívem szakadt meg.

A zokni csomagjába három borítékot csúsztatott. Bámultam, sto eto? Nézd csak meg, nézd nyugodtan.

Szeme környékén, orra hegyén az a titokzatos, ismeretlen mosoly, mint utcai találkozásaink alkalmával, melyről mindig az ágy jutott eszembe, véletlenül se más.

A borítékokban két-két levelet találtam, egyik Ruszja kezírása, másik a válasz.

Nem csinálsz hetek óta semmit, gondoltam, az angyal megajándékoz egy kis munkával. Ilyet, vagy hasonlót nem találnál ki, arra mérget vehetsz.

Nono! Nocsak. Nem tudod még, mire vagyok képeses.

(Jókezü magyar lektörgyáros, akár K. megyei is, ilyen főstené meg a palit, akinek szereim bújt szívébe, ha nem is nagyon egyelőre; ilyen a meghasadni készülő férfiúi lélek csalódását, ilyen a fájdalom ráncait ama férfiú markáns arcbereendezésén, és áttételesen így a női nemmel kapcsolatos kiábrándultságát:

A férfi tenyerébe temette arcát, mely mozdulat megrenbbentette a magabiztos női személy hosszú, kunkorodó pilláit, s amidőn a férfiú felemelte fejét a fájdalomtól, elkeseredéstől reszkető ujjairól, láthatóvá váltak az összeszűkülte szemhéjak, és a lenyugvó nyári nap bíborszínű sugarában a vérvörössé változó, s az orr melletti mély ráncokban legördülő könnyek. Két szikrázó könnycsepp, mint az érzelmek gyémántja . . . – . . . lehulltak a nadrágjára. Amikor aztán nadrágja combrészére nézet, azt mordította: A szentségbe, csak nem ettem le egyetlen hordható farmeromat?

A jókezü iparosnak szánt szöveg utolsó három sorát már nem az iparos írta, én, mert képtelen voltam legépelni, különösen a gyémánt rázott meg – lelkemben.)

Én meg lapoztam ide-oda a levelek közt, belekaptam egy-egy jól induló bekezdésbe, néha felnyögtem: zannyáját, de ügyes ez a Ruszja, bizony, bizony, ügyes, ha nem lenne ilyen szép, még akármi is lehetne belőle, de hát így? Fölfalnak az öreg szerkesztők.

A gyertyák leégtek, levegőben ott maradt a szag, összekeveredve cigarettáim füstjével. Ruszja ilyeneket kiáltott át a nyitott konyhaajtón: Zsemlemorzsa? Tojás? Lisztet se találók!

Nem csoda, ha nem talált. Én sem találtam volna ezekből, pedig ha legalább lisztet és tojást tartalmaznak konyhai rejtékhelyek, párizsis borítással készíthette volna el a húst. Így meg sima sült, krumpli.

Mozdulatai egyszerűek voltak, könnyedek, szépek. Szempillantás alatt visszakerült a helyére minden, zsír nem fröccsent a forró kályhára, íróasztalon két tányér, két szép száraz szelet kenyér, hogy ne hizlaljon, bors, paprika, só. Alkot a kedvesem, jutott eszembe, és még hánszor, de hánszor ugyanez, amikor láttam, egyik művész a másik nagy művészre licitálva méltatta az alkotásokat.

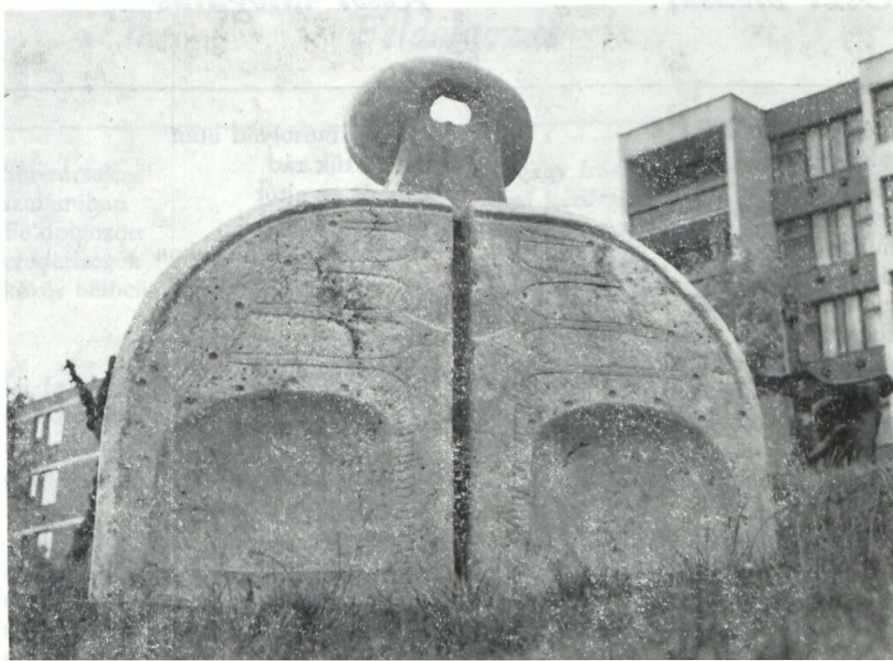
Levelei is alkotások voltak, ha sorolni kell: funkcionalista-realista-fantasztikus széppróza, ill. karácsonyi etűdök Maruszja módorában. Nevettem, amíg néztem őt. Jókedvűen, mint aki bort ivott pálinkával. Az nem jutott észbe, az elmúlt tíz esztendőben hánszor postáztam, hánszor úsztam meg hasonló „funkciójú” összeget. Ha észbe jut: rossz vicc. Így: jó vicc. Karácsonyeste. Új pizsama, új karácsonyeste – és már hullt is a hó, mintha rendelésre tenné, álltunk a koszos ablakban, hűlt a hús.

Egyszerre, mintha egymás kérdését mondanánk:

És az éjféli mise?

Összehúztam a függönyt, óvatosan, a fenyőt el ne billentsem, és vacsorához ültünk. Térd összcért, mint a menzán. Jó étvágyat kívántunk egymásra nézve, homlokunkat összekoccantva. Csörögtek az evőeszközök, csend volt, aztán már vigyáztunk.

Vigyáztunk miránk Szentestén. Három nappal harmincharmadik születésnapom előtt, három évvel válásom után: rossz húgomná fogadtam a kedvest, hogy legyen egy bátyja neki is, akit nem kell elfelejtenie, aki egészen az ágyig nem férfi a számára. Nem ellenség.

Monológ a hegy alatt

Mint kitépett fa
fonnyadt gyökere
úgy állt szét a hajad
ujjaimra tekertem
tincseid
az emlékekből ez maradt
csontjaidat
összenyomta már a hegy
tudom nem kérted
de a tészta kel
könyörtelen

a kemence meg
rég kihült
be kéne gyújtani
nagy-mama
hisz tavasz van
ne haragudj
nem találok a szavakat
lekéstem utolsó mosolyod is
már hiába rugdosom
a szemhéjadra zúdult
rögeket

Őszi olvasat

Végigfut a hideg
a szántóföldek
barna bordáin
még lélegzik
hullámszik a táj
de már kifordított
gyökereken játszik a szél
fonnyadt ínyemben
meglazulnak a fogak
ilyenkor makacs vagyok
nagyon makacs
a barázdákat
az utolsó sorig
kiolvasom
a mélyben
halottaim mozognak
olvasok míg látok
lemaradt fecskék
csapódnak szemembe

Kései látogatás

Hosszú mosolyod után
ma törtük rád
először az ajtót
savanyú levegő
csomósodott a polcokon
mosolyogni próbáltunk
de megrémítettek
a szemedre húzott
sörét függönyök
csontodon sárga bőrt
ropogtatott a május
párnád mély völgyében
eltévedt hajszálak
fehéredtek
éveket öregedtek a falak
az ablakon kopogott az eső
de nem engedték be
hogy ne zavarja
nyugalmadat

Ítélet

Az ólomkristály pohár mellett
selyemkalap

Csendélet kezdődhet
Nincs menekvés

A selyemkalap mellett
cérnakesztyű

Kalapban és kesztyűben
rekednek a molyok

A cérnakesztyű mellett
férges káposzta

Káposztában a férgek
A pohár pedig üresen marad

Feldolgozás

Sorstársak
szalámiban
Feldolgozott
eredetiségek
közös bélben

Fej vagy írás
szegzi kérdését
a kellékkoponyának

Új fazon a
dédszázadnak
a jelen magának
arcocskát deformálgat

Kelj fel Jancsi
hi a haza
Hiján az időnek
besűrít az
elektronika

Hamlet megmenti a
drámát Hamlet jő
egy szecs kavágón
melynek színe sárga

A szalámi héján
az eredet
elborong ha
átderenghet

Méta

Különös legényke volt az elbeszélésünk hőse. Különös, bár ugyan olyan, mint a többi hozzá hasonló tizenhárom-tizennégy éves kamasz. Nem serdült nagyra Istyu, de jó izmú fiúcska volt, munkához és koplaláshoz edződött, jól tűrte a hideget és a meleget egyaránt. A falutól valamivel távolabb állt az a kis házacska, melyben édesanyjával és a hűgával élt: apját frontra szólította egy parancs, s bizony, már régen nem jött levél tőle, se hir róla. Talán az a tudat is – s erre az anyja minden adandó alkalommal figyelmeztette –, hogy egyedüli féfiember a portán, az átlagnál komolyabban tette, igyekezett valamiféle koravén tartást erőszakolni arcára, mozdulataira. A háborút megért gyerekek különben is korábban öregszenek, válnak felnőtté.

Ha ehhez hozzávesszük, hogy Istyuék egy erdő alatt éltek, kilométernyire a falutól, magányosan, talán nem is szokatlan a fiú koravénülése.

Pedig a lelke mélyén ugyanolyan vidám kamasz volt Istyu, mint akik – ha tehették – csoportokba verődve játszottak, járták az erdőt és a falun túl elterülő mocsaras rétet. Az ő kezében kasza volt; szénát, friss füvet vágott valamelyik tisztáson, a rét szélén; a fűre, télen pedig a gondosan szárított szénára nagy szüksége volt a Szélpál családnak. Kellett az egy szem tehénkének, mely jószerevel egyedüli vagyona volt a családnak. Tej, tejföl, vaj így akadt mindennap az asztalra s ha kevés kenyér is került hozzá – s falun kerül is –, már nem éhezhetnek, nem panaszkodhatnak. Míg az apa be nem vonult, jobb módban éltek; vadőri minőségben rendes kenyér jutott a családnak, a húsról nem is szólva. Úgy mondják errefelé, bolond vadőr az, amelyik a mézárszékben vásárolja a húst... Szélpál István nem volt kelekótya ember, volt magához való esze, de tudott mértéket is tartani, ezért tűnt úgy, hogy a családját becsülettel felneveli, a legegyszerűbben ugyan, de eltartja őket.

Csakhat a háború közeszólt!

Istyu legszívesebben az erdőt járta. Apjával vagy nélküle, ott érezte igazán magát otthon. Faragott magának játékpuskát, később nyilat, a láthatatlan ellenséggel viaskodhatott az erdei magányban. Akadt ugyan pajtása a falusi fiúk közül, nem is egy, de ez a barátság – már csak a távolság miatt is – nem volt annyira mély és rendszeres, hogy a szabad idejében társait kereste volna meg a játékra. Az erdő – ezt a fiú korán megtanulta – hűségesebb volt iskolatársainál, s több izgalmat tartogatott a számára, még akkor is, ha korán kiismerte magát benne. Az erdőben lakó állatoktól nem félt, hiszen nagyon jól tudta apjától, hogy azok egyáltalán nem vadak. Talán ezért is tisztelte az erdő lakóit. A vaddisznó családokat messze elkerülte, az őzeket hagyta békésen legelészni az erdei tisztásokon, s ha bevetették magukat a sűrűbe, nem zavarta pihénésüket. A szarvasok

méltóságos vonulását csak csodálni tudta, a borzokat pedig a játékoságukért szerette, de persze meg nem közelítette őket soha.

– A borz csendes állat, de ha megtámadják, még az emberre is veszélyesek! – oktatta az apja, aki önmagát látta fiában felnővekedni.

Míg az apa a vadóri hivatalát teljesítette, bővebben akadt állat a ház körül; megesezt, hogy sérült őzzel tért haza az erdei útvjáról. A sebesülteket felgyógyították, de aztán újra visszavetették a vadonba. „A vadat a vadsága, a felénksége védi” – mondogatta az apja, s neki még azt is megtiltotta, hogy az ismerős őzeket később fellelje az erdőben.

A háború felborította a Szélpál család életét! Kaszálni, szénát gyűjteni, az állatokat ellátni még az apja idejében megtanult Istyu. Nem úntatta az effajta munka, még csak nem is nagyon fárasztotta. Apja szigorú szótlansága hiányzott ugyan olykor, de ezt valahogyan olyan természetesnek vette, mint a korai ébredést, az állatok etetését és hűga fecsegő káralását.

Apja már az első levelében megírta: jobban tennék, ha túladnának az állatokon, mert azzal gond van, nagyon sok gond, s hát Istyu mégsem felnőtt. S, különösen javasolta, hogy állatok nélkül vegyenek árendát a faluban, húzzák meg ott magukat, jóemberek árnyékában. A két lovat még az apja leadta a vadásztársaságnak, akik talán nem voltak rá képesek, vagy nem is nagyon akarták kimenteni a frontszolgálat alól Szélpál Istvánt.

– Most lenne a legnagyobb szükség a vadőrre! – mondta az egyik vezető; széttárta a karját, mintegy jelezve: még ha olyan nagyon is szükség lenne az apja vigyázó járására, semmit sem tehetnek.

Az édesanyja azt mondta az apa levelére.

– A háború nem tarthat örökké! Ha itt hagyjuk a házat, bele vetik magukat csavargó birangók és azokat aztán nem űzi ki fészükéből istennek embere, de még a hivatal se.

Meg aztán az anya nagyon bizott Istyuban. Írta is férjének, hogy egy év alatt megkomolyodott, megfériasodott, csak a legjobbkat mondhatja róla, s ennek örüljön ő is.

Istyu valóban sokat nyúlt egy év alatt. No, langaléta azért nem lett, de arcának vonásai mind jobban hasonlítottak az apjára. Orra megnyúlt, s mély udvar kerítette, szemöldöke sűrű, bozótos lett, mozgása méltóságosan mackós, tekintete pedig kutató-gyanakvó. Különösen a kutató-gyanakvó tekintet emlékeztette apjára az asszonyt, aki vidámabb természetű volt, beszédesebb is, s ha férjét így elmerengni látta, vagy ha megállított idegen embert, aki az erdőnek vette az irányt, meg is szidta érte.

– Te mindenkiiben rapsicot látsz!

– Hát vannak! Éppen elegendő.

– Ha nem volnának, rád se lenne szükség! – s telt arcán ravasz kás mosoly bújkált, miközben megjegyezte: ha az Isten adott verebet, ad hozzá lópiszkot is, és ha már került lópiszok, veréb is akad hozzá elegendő.

A férj meghallgatta a feleségét, mert nagytürelmű ember volt, aztán legyintett.

– Bolond asszonyi beszéd!

Ilyen, s hasonló évődés jelentette a lehangosabb szót a vadóri házban, a két ember igazán szeretet egymást, s a keményebb napok sem tudták ellangyítani ezt a szeretetet. Meghát ott volt a két gyerek! Szépek, egészségesek, nevelhetők. Olyan két ember, mint amilyen Szélpál István és felesége, született Kovács Regina, többre igazán nem vágyhatott.

– Ha nem jön ez a háború...!

De a háború itt volt, s bár nem az egyszerű emberek találták ki, őket ostromozta legerősebben.

Az asszony mindig is a dolgok könnyebben elviselhető oldalát látta, csak sóhajtozott. „Majd csak vége lesz ennek is egyszer...”

S szinte vakhit uralkodott benne: a férje visszatér, baj nélkül. „Olyan talpraesett férfiember nincs ezen a világon, mint az én uram, a ti apátok... Miért esne baja?” Bizakodását csak erősítette benne a fia, aki – lám, mert így hozta a sors – férfiberré vált hirtelen. „Pedig még alig volt gyerek!”

Egyik reggelen idegen katonák érkeztek a faluba.

A falu túlrányából jöttek, hajnalban: a vadőr házáig elhallatszott a motorok dübörgése. Reginka, a kislány hozta a hírt az idegen katonákról.

– A templomtérén ütöttek tábor!

– Ha jöttek, akkor innen már csak mennek! – vette nyugodtan a hírt az anya.

Istyut izgatta a hír. Páncélozott járműveket, talán még tankokat és ágyúkat is láthat. Ebéd után vette a villát és a zsákot, s beindult a faluba.

– Kis friss füvet vágok! – közölte anyjával.

– A Paraszt-réten szép zöldet láttam... .

Kora tavasz volt, a széna fogytán, a tehénke már csak sarjút szálazott, s olykor a szalmát is kiszedte maga alól.

A falusi pajtások már ott sündörögtek a katonák körül, akiket láthatóan nem zavart a kíváncsiszkodók sokadalma. Istyu nézelődött egy keveset, de valahogyan nem találta érdekesnek a látványt. Az idegen nyelv furcsa, érthetetlen zengését egy idő után megszokta, a fegyver sem volt idegen a számára, hiszen apjának két puskája is volt, s korán megtanította a kezelésére. „Ritka jó a célzókézsége a fiadnak!” – mondta egy alkalommal feleségének vacsora közben. A fiú büszke volt apja dicséretére, de ezt a családban nem illett kimutatni. Meghát mi sem természetesebb, mint hogy egy vadőr fia korán megtanul a fegyverrel bánni.

Az apja a szolgálati fegyverét leadta, mielőtt bevonult a frontra, ám Istyu tudta: a csűrben, egy gerenda mögött van egy másik fegyver is. Rövid csövű golyós puska volt: bizonyára valamelyik rapsictól vette el, de az is lehet, hogy a puska rejtekére bukkant, s úgy vitte haza, hogy a tulajdonosa mindmáig keresheti. A puska zsíros rongvba volt belecsevarva, mellette golyó, bőségesen. Két-három alkalommal elővette a fegyvert. ki-lopta a kerten keresztül az erdőbe, s mélyen a fák között célba lőtt. Örömmel tapasztalta, hogy a fegyver engedelmeskedik neki. „Olyan ez – gondolta –, mint a biciklizés! Aki egyszer megtanul pedálozni, már soha nem felejt el...” Neki ugyan soha nem volt alkalma kerékpározni, de ismert fiúkat a faluban, akik primán kerékpároztak. Apjának említette is, hogy nekik is lehetne egy bicikli, ha használt, az se számít.

– Vadőr akarsz lenni? Akkor a lovakkal tanulj meg bánni. Az erdei utakon a bicikli semmit sem ér... .

– Lehet, hogy pénze nincs rá az apádnak – vigasztalta az anyja.

– Lehet! – nyugodott bele: s ha jól meggondolta, a falusi fiúk irigykedhetnek rá, hiszen ő már tud bánni a puskával, az apja szerint kitűnő

célzó, s ez csak ér annyit, mintha kerékpározni tudna. S még úgy okoskodott: biciklizni még a gyerekeknek is szabad, azért nem szólnak a csendőrök, de látna csak meg egy magaforma fiú kezében fegyvert, abból nagy ribillió származna. „A csendőrös parancsnokának meg egyenesen tudomása van arról, hogy én milyen primán célzok. . .” S ha visszaemlékezett a két évvel előbbi karácsonyra, amikor a csendőrparancsnok – szokás szerint – megjelent apja házában. „Egy sutát löne az ünnepekre Szélpál úr?” Ilyen kérést nem volt szabad visszautasítani, meg apjában már az is büszkeséget keltett, hogy a csendőrparancsnok urazza. Ha máskor nem is, de karácsony előtt az ő apja mindenki szemében úr volt. A jegyző úr szemében is, mert annak is kellett egy suta.

A csendőrnek azon az emlékezetes karácsonykor ő lött egy sutát.

– Bízzon benne, úgy bánik a fegyverrel, mint én magam! – nyugtatta meg a parancsnokot az apja, aki már a bakon ült: vadakat vitt be a városba a Társaság vezetőinek, s hát nem volt ideje vadra menni.

– A mindenedet, te fiú! – dicsérte meg Istyut, amikor az első lövéssel kedvére való vadat talált. – Ki hinné! Hiszen alig látszol ki a földből. . . De máskor puskát meg ne lássak a kezében, mert abból nagy baj lehet!

„De karácsonykor, ha magának kell vad, akkor szabad!” – gondolta, de persze nem szólt semmit a csendőr előtt.

Élő vadra nem szeretett löni. Apró célpontokat tett ki százötven, kétszáz méterre, s azokra lött. Tobozokat, gallyakat vett célba, s ahogyan az irányzékra és a célgömbre ültette a tobozt, úgy érezte, ez a hármaskör nagy egységet képez addig a pillanatig, míg el nem húzta a ravaszt. Nem tudott téveszteni, amikor ez az érzés, ez a megfoghatatlan, fensőbbes tudat a hatalmába kerítette. A vadakat sajnálta. Apja vigasztalta: „Én is sajnálom a szerencsétlen párát. . . De hát ez a sorsuk! Az, hogy az urak lelövik őket. . .” A nagy érzés csak akkor tette boldoggá, ha holt célpontra lött. Akkor igazán akarta, hogy az apró ólommag a kiválasztott pontba találjon bele. Legszívesebben egy szorosba tért be apja titkos fegyverével, s itt kedvére löhetett. Ha felmászott a meredélyre, látta a falucsukát, a falun túl – tudta – a fűzfásor apró patakot kísért. Az erdőből is futott egy erecske a patak irányába, ennek olyan hús volt a vize, mint a jég. Ha a titkos fegyvert a kezében tudhatta, úgy érezte, még nyugalmasabb, még biztonságosabb ez a maréknyi világ, s hogy ez a még oly kicsiny világ bizonyosan az övé. A fecsegő, szeplős kis hűgöcskájé, az édesanyjáé, a pajtásaié. Mióta apja nem volt a portán, s nem járta az erdőt, a völgyoszorosokat, még jobban elhatalmasodott rajta az ösztön: ő vigyáz erre a kicsiny világra, egyedül és kizárólagosan rajta múlik e világ csöndje, békéje.

Délután – még azon a délutánon, amikor az idegen katonák beszállították magukat a faluba – két német tisztet kísért a házukhoz a falu kisbírója.

– A tiszturak este vadast akarnak enni!

– Tudja nagyon jól, hogy a férjemet kivitték a frontra. . .

– Tudom. Azt is, hogy a fegyverét leadta. . . Van ezeknek fegyverük. Istyut elvezetné őket olyan helyre, ahol találnának vadat.

– A gyerekeknek dolga van! – s az örökön jökedvű asszonyban valami dacos ellenségeskedés bújkált. Szerette az erdő vadjait, úgy érezte, ha el-

ereszti a fiát az idegenekkel, a férjét is becsapja. Azzal, hogy elárulja a vadakat az idegeneknek.

– Ezekkel nem lehet kukoricázni, Regina! A jegyző úr is mondta. . .

– Akkor szegődjék el a jegyző úr hajtónak!

– Amilyen az aggyonisten, olyan a fogadlísten. . .

A kisbíró beletúrt a kalapja alá.

– A tiszturak nem mulatni jöttek ide, Regina. . .

– Akkor hozhattak volna elemőzsiát is. . .

A tisztek türelmetlenek voltak, valamit mondtak a kisbírónak, aki csak sejtette, miről van szó.

– Azt mondják, a gyerekre szükségük van!

– A fiam pedig nem mehet!

Egy óra múltán a jegyző is megjött, ígért pénzt is Istyunak, meg mézes-mázaskodott az asszonnal.

– Két katonát is hoztak magukkal, a gyerekeknek semmi dolga, csak elvezetni őket a megfelelő helyre. . . Sokat tud ám a község vezetősége tenni valakiért, ha akar. . . De ha nem akar, akkor. . .

– Fenyegetőzni, azt tudnak, jegyző úr! Hát most már ebek harmincadjára eresztik ezt az erdőt? Utána meg kit vonnak felelősségre? A Társaság nem ismeri a tréfát!

– A Társasági urak már rég Németországban vannak.

– Majd visszajönnek.

– Vissza, vissza! De a háború – háború. Ezek a katonák pedig a mi szövetségeseink.

Az asszonynak már a nyelvén volt: lehet, hogy a maga szövetségesi ezek, de nem az enyémeik. Senki se hívta őket ide. De aztán belátta, egyedül – és a két gyerekkel – hiába védené az erdőt, a vadakat, tehetetlen velük szemben.

– Készülj fiam. . . Aztán tudod, hogy hová kell az urakat vinni. Sétáltasd meg őket, hogy megemlegessék!

Estére jöttek meg, mindössze két koszos malacot lőttek.

Istyu éppen mesélte, merre sétáltatta az idegen katonákat: körbe az Ártányos-dombot, ahol a buta malacot találták, kopár hegy, itt elfogy az erdő, ide vad nem húzódik fel, mert egy nyúlnak sincs búvóhelye, nemhogy őznek, szarvasnak. A forrásokat elkerülték, s ha tehetette, jókora zajjal járt.

Az anya szorongást érzett.

– A jegyző gonosz ember. Emlékezz, ha apád nem a legszebbet adta neki, ha nem a legjobb részekből válogathatott, mindig kitalált valamit. Még szerencse, hogy a Társaság urai szerették, becsülték. . .

– A tiszturaknak holnap aligha lesz kedvük vadászatra. . .

Még be sem fejezték a vacsorát, újra zörgetett a kisbíró. Két katonával jött.

– Mondtam én, Regina, hogy az urakkal nem szabad újat húzni. Most magadra vess! Elrekvirálják a tehenedet.

– Az én egyetlenem kell nekik?

– Éppen az!

– Kikaparom a szemüket! – s mint egy fúria, szólította a kutyákat.

A komondor és a tacsó nekitámadt a katonáknak, akik éppen az istálló ajtaját feszeggették.

- Puska van náluk, asszony!
- Fogd, fogd! – kiáltotta Szélpálné.

A németek káromkodtak, az egyikbe belekapott a tacskozó. Amikor a puskát levették a vállukról, a két eb visszahökölt. Ismerték a fegyver természetét, különösen a tacskozó.

Vonyítva futottak a pajta irányába.

A harmadik lövés eltalálta a komondort, de még sebcsülten is bekúszott a pajtába.

- Vadállatok ezek, nem emberek! – sikoltozott az asszony. Istyu pedig sápadtan, némán ölelte a hűgát. Ebben a pillanatban még jobban megértette, hogy mért jó az, ha valaki fegyverrel állhat a másikkal szemközt. Ebben a pillanatban gyengének és elesettnek érezte magát. Bár a félelem is feszítette, szeretne volna elővenni azt a kurta csövű puskát, és a beidegzett mozdulatokkal célózni. Ráültetni ezt a két idegen katonát a célgömbre és meghúzni a ravaszt. Tudta, erre most nincs lehetősége.

Az asszony a lövések után megértette: az idegenek nem tréfálnak; a tehenet elkötötték és elhajtották.

Szélpálné csendesen átkozódott.

- Látod, Regina, ide vezetett az önfejtésed... Mert nekem magyarázhatod, hogy a te fiad nem talált volna legalább egy sutát, vagy egy szarvast a tiszturaknak... A hivatallal pedig tanuld meg, nem lehet pacakzni... A jegyző úr jóindulattal akart hozzád lenni...

Megkereste reggel a jegyzőt, de az kurtán elküldte.

- Itt most ők az urak! Mi csak a parancsaikat teljesítjük!

- De mért épp az én egyetlen tehenem kell nekik?

A jegyző savanykásan mosolygott.

- Ha ezt az ujjam vágom meg, ez fáj. Ha a másikat, akkor meg az... És ne feledd, a fiad csúfot üzött a tisztetekből. Ezért fizetned kellett... Ők is akarták!

Az idegen katonák másnap egy falusi emberrel mentek ki az erdőbe vadászni. Egy őzet és két malackát hoztak haza.

A közkatonáknak hatalmas kondérokban főzték, a tiszteknek az egyik módosabb parasztember házánál. Ebéd után – mely bőséges volt, hiszen a rekvirálással pótolták a vadhúst – sört és bort ittak. A nap ereje egyre nőtt, a katonák levetették a zubbonyukat. Páran elhúzódtak az erdő irányába és célba löttek. Pár dobozt karóra tűztek és nagy hahotázás mellett versenyeztek.

Istyu, miután az anyja dolgavégezetlenül tért vissza a községházáról, felmászott a csűr padlására. Mint aki füvet megy szedni, a katonák irányába került. A vízmosás partjáról egyaránt belátta a célpontokat és a katonákat. Még mindig azt érezte, amit előző este, amikor a katona meglötte a komondorukat, s anyja tehetetlenül sírt, a hűga pedig reszketett. De most nyugodt volt, hiszen a kezében ott lapult a puska.

Egy ideig nézte a versenyző idegeneket, majd szép akkurátusan felémelte a fegyverét. Érezte, hogy az, amit tennie kell, immáron nem tilos játék. Nem pusztán arról van szó, hogy apja engedélye nélkül gyakorolja magát. Bár ez az ösztön is felsejlett benne, hiszen elsőnek az egyik dobozt vette célba. Talált. Az üres konzervdoboz, a katonák meglepetésére, nem a marton irányába röpült. Közvetlenül ott pördült meg a lábuk

előtt. A dörrenés is élesebb, másféle volt, mint a saját fegyverük hangja.

A második lövés után – a doboz újra a lábuk előtt perdült meg – a zubbonyok irányába futottak, majd fedezéket kerestek.

Két katona még nem eszmélt, gondosan céloztak.

– Noch einmal! – kiáltotta az egyik.

A másik vidáman felelt rá.

– Fort setzen!

„Noch einmal!”

„Fort setzen!”

Istyut az idegen szavak felháborították. Mintha rajta gúnyolódának, őt csúfolnák. Tiszta, békés hangja volt az ő világának mind ez ideig. Az erdő is tudott beszélni, s ő értette a szavakat. Az apró hegyi erecske is beszélt a kövekhez, a víz fölé hajló ágakkal, sőt az állatokkal is, akik Istyu barátai voltak, s akik a friss, hideg vizet itták. A „Noch einmal!” és a „Fort setzen!” úgy tört bele ebbe a tájba, s a táj által a fiúra, mint egy vést jelző csengő. „Noch einmal!” – „Fort setzen!” Nem értette, s félő volt, hogy nem értik az erdei vadak, sem az erecske jéghideg vize, se a fák, se a madarak, melyekkel annyit beszélgetett rövid élete során. A madarakkal füttnyelven beszélgetett. Értették, mit mond nekik, s ha válaszoltak, ő is megértette. Olykor kedvesen évődött az erdő szárnyas lakóival, de ezt a madarak kedvesnek, bizalmasnak találták, viszonzták az élcelődését, sőt olykor rá is dupláztak az ő füttyjeleire. „Noch einmal!”, „Fort setzen!” – ezeket a szavakat nem érthetik az ő madarai. Nem szabad, hogy megértsék, hiszen nyilván őrajta csúfolódnak, amikért még mindig a dobozokat lövöldözi, holott ő pontosan tudta, mit kellene ebben a percben tennie.

Hirtelen csönd lett körülötte.

Máskor, ha talált, egy fácán kurrogva gratulált sikeréhez. Negyedik dobozt lötte le, de a fácánok némák.

Egy lövés csattant. Közvetlen közelében egy ág kettétört. Csönd fogadta a lövést. Sem madárfütty, sem fácánkurrogás. Ez is a veszélyre figyelmeztette.

Letérdelt, óvatosan maga mellé tette a fegyverét.

A csöndet meg-megtörő csattanások figyelmeztették. Tekintetét végigpásztázta az alatta elterülő lapon. Két katona kúszott feléje. „Bizonyára ők lönek rám!” Még várt egy rövidke időt, majd amikor a katona feje felbukkant célzott és lőtt.

Villanásnyi idő elcsendő volt rá, hogy felmérje: már csak egy katona kúszik tovább.

Újra a megfelelő pillanatban célzott és lőtt.

Ekkor megérezte, nem maradhat tovább ezen a helyen. A lövések egyre sűrűbben csapkodtak körülötte. Meg a két eltalált katona... Tegnap este, amikor a tehenüket elhajtották, megérezte, ezek az idegen katonák nem tréfálnak. Sem akkor, amikor vadpecsenyét szeretnének enni, sem akkor, ha a szegény ember egyetlen tehénkéje kell nekik, de feltételezte, hogy a két bajtársukat is megtorolják majd. A halál gondolata nem rémlett fel Istyuban. Csak a veszélyt érezte, de hogy a veszély mekkora lehet rá nézve, ahhoz még nem volt fogalma.

A lövések ekkor már oldalirányból is becsapódtak. Megpróbált kijutni a gyűrűből. Ha mozgó célt látott, lőtt.

Azon a részen, ahol meglapult, még ritkás volt az erdő. Nem elegendő sűrű ahhoz, hogy elrejtse, megvédje. Különösen ritkás ahhoz, hogy megbújjon benne. A sűrűség még távol volt, s hogy elérje, ahhoz egy fél-karéjban futó tisztáson is át kellett haladnia.

... A katonák közben az erdő felé moogtak, megsejtve a támadómenekülő szándékát. A gyorsan és kiismerhetetlenül mozgó támadót látták, de eltalálni nem tudták. Arra meg gondolni sem mertek, hogy csupán egy kamaszfiúval állnak szemben. Mint ahogyan kezdetben a dobozokat, most az embereket – katonákat találta el. Szinte minden lövése pontos volt. S immáron halálos.

A faluból újabb katonák érkeztek, erősítésnek. A tiszték úgy vélték, egy egész partizánalakulat támadta meg őket.

– Mit szól ehhez, jegyző úr? – kérdezte az egyik tiszt, akit tolmácsnak használtak társai.

A jegyző sápadt volt, s tanácstalan.

– Biztosíthatom az urakat, hogy ilyen mozgalomról mi nem tudunk... Valami félreértésről lehet szó... .

– A halottakat nem lehet félreértetni!

– Biztosíthatom az urakat... – kezdte újra

A tiszt leintette.

– Mi majd biztosítjuk magunkat... Ám ha mégis valamiféle szervezett akcióval állunk szemben, a falun toroljuk meg a veszteségeinket... .

Egy páncélozott járművön a makadámút irányából kerítették be az erdőt. A katonák óvatosan haladtak, bár a lövöldözés messziről hallatszott még.

... A fiú talpa alatt hersegett a friss fű, mintha óvnák. Ám a lövések több irányból is érkeztek, s egyre pontosabban céloztak az üldözők.

Az egyik katona egészen megközelítette. Közelről láthatta: egy fiúgyereket üldöznek. Egy kamaszt, aki kurta csövű puskájával éppen őt vette célba. Még szólni szeretett volna társainak a meglepetéséről. De a fiú ördögi ügyességgel célzott, majd lőtt.

Mikor társai beérték, megpróbálta mutatni az irányt és mondani valamit, de véres hab tódult ki a száján.

Istyu most már nem is a golyóktól félt. Mind jobban tudatosodott benne: emberek üldözik, s ő a katonákból immáron legkevesebb ötöt eltalált. „Bizonyára meg is öltem közülük néhányat!” Sajnálkozó szégyenérzet kerítette hatalmába, de ez csak múló hányingerként jelentkezett nála. Mint amikor vadat ejtett el apja biztatására és engedélyével. Sajnálta az elejtett párát, de tudta, hogy ennek meg kell történnie, hiszen ő maga is vadórnek készül, ha nem is iskolába, ha nem is hivatalosan, de az apja mellett annál szorgalmasabban. A szégyenérzetet útca a harag váltotta fel. Az a fajta harag, amit este érzett, amikor a tehenüket két idegen elhajtotta. S mintha ettől a perctől kezdve kiszakadt volna belőle az a nagy nyugalom és béke, amit érzett, ha az erdőt járta, különösen pedig azokban a röpke órákban, amikor a tilos fegyvert kilopta a csüreből.

Egy katona – látta, hogy egy fa mögött áll – rákiáltott.

„Nyilván azt mondja, hogy álljak meg! Majd bolond leszek” – gondolta.

Hirtelen egy fa mögé ugrott és lőtt.

A golyó – ezt a fiú tisztán látta – a fa testébe fúródott. A katoná is lőtt, de a lövedék még a fát is, mely mögött Istyu lapult, elkérülte.

A katoná ki akart ugrani a rejtékhelyéről, de az ólomdarab a fába fúródott. Másodszor már nem próbálkozott. Mint aki csapdába esett, várta az alkalmas pillanatot. Ám Istyu pontosan célzott, s tudta, ha kilép a fa mögül eltalálja.

– Fiú nem löni! Fiú elmenet, de nem löni – hallotta Istyu. „Hát még is tudsz valamit a nyelvünkön?” –, s legszívesebben nevetett volna. Mint-ha játék lenne ez az egész, kergetőzés, melyből az egyik félnek győztesen illik kikerülni. Vagy azzal, hogy gyorsabban fut, s méta mögé ér, vagy mert utoléri az elől haladót és a vállára csap. „Te vagy a fogó!” S ekkor kezdődik minden előlről. Ám a fiúban csak villanásnyi időre vetődhet-tek fel csupán a gondolatok. Immáron megértette, hogy a játék nagyon komoly, sőt véres játék. Hat idegen katonának az utolsó fogócskázása volt ez a délután. S bár még nem gondolt rá pontosan, értelme legmé-lyén maga is megsejtette, hogy az ő utolsó fogócskázása is éppen erre a napra esik. . .

Még három, legfeljebb négy története lehetett, ezt is tudta. Vaktában nem lövöldözhet. De arra nagyon kevés, hogy a támadóival egyenként leszámoljon.

Az erdő pedig ott volt előtte, talán harminc, talán negyven lépésnyire. Most immár még erősebben fogta el a vágy: elérni, bemenedekni oda, ahol leginkább jól érezte magát. Már nem gondolt a fákra és az eresz-kékre, az állatok és madarak sokasága is kihullott képzeletéből. Harag és félelem reszketett benne egyszerre, s a gerincén hideg verejték csurgott alá.

„Ha elérem az erdőt, talán megmenekülök!” De már ebben sem reménykedett. Egyáltalán nem reménykedett semmiben. Csak a kényszer űzte, hajtotta. Amikor a német katoná teljes testével kilépett a fa mögül, megcélozta. A golyó puffanásából, egy jajdintásból még megtudta, hogy talált. „Én mindig jól céloztam, ezt apám is mondta. . .” Ezek a gon-dolatok még tisztán és világosan megfogalmazódtak benne. Ám érezte, hogy valami súlyos tárgy eltalálja, s ő nem képes elérni az erdőt, mert lábai nem viszik előre, és a fák koronái is egyre távolodtak, távolodtak, míg nem eltűntek végérvényesen.

Még egy arc rémlott felelőtte. Anyjáié? Kishúgáié? Vagy talán a szót- lan, szigorú apáié? Talán mindhárom egyszerre, csakhát ő a hármat egy- nek hitte?

Harmadnap egy drótostót jött át az erdőn, ő talált rá a fiú holttes- tére. Behozták a faluba: hét lövés érte a gyerekek testét. Hét idegen fegy- ver golyója. A férfiak megállapították, mindegyik halálos lehetett volna.

– De így együtt, a hét. . .

– A ruháit is letépték róla. . .

Még a falu jegyzője sem akarta kimondani a fiú nevét.

Eltemették.

Közel ahhoz a sírhoz, ahová hét idegen katonát temettek el az előző napon.

VALÓSÁGUNK

SZVIRCSEK FERENC

„Örök vétek lenne, ha e szénkincs kiaknázatlan maradna”

(Brellich János: Emlékirat... 1860.)

A Nógrádi Szénbányák dolgozói ebben az évben ünneplik bányászatuk történetének nevezetes évfordulóját, a jogelőd társulat alapításának ötvenéves jubileumát. Az 1861-ben megalakult *Szent István Kőszénbánya Társulat* alapításának körülményeit villantjuk fel megemlékező írásunkban.

A vízmosza árkokban, természetes kibúvásokban felszínre került szénnyomokkal, öngyulladásból fel-felizzó erős füstjével már közel 250 éve rejtélyes jelét adta meglétének a nógrádi barnaszén.

Rendszeres és tudatos kutatása azonban sokáig nem folyt, s így a gyakorlatilag hasznosíthatatlannak ítélt szenet figyelmen kívül hagyták a helyi és az országos gazdasági életben. Magyarországon a szén iparszerű hasznosítására 1788-ban került sor, amikor is feltárták a Krassó-Szörény megyei feketeszenet. A dunai gőzhajózás megindulásával, a pesti gyáripár megizmosodásával, valamint az esztergomi és pécsi szénbányászat megindulása után Nógrád megyében ismét a figyelem és érdeklődés középpontjába került a barnaszén. Salgótarján környékén is kezdetleges kutatások és bányanyitások folytak Zagyva, Mátraszele és Kazár határában, de ezek csak az 1860-as évek bányászati tevékenysége bevezetőjének tekinthetők.

A XIX. század elején még a kis, jelentéktelen falvak sorába tartozó, közel 500 lakosú Salgótarján bányászati központtá, várossá fejlődésében döntő szerepet, történetében új korszakot nyitott – *Jankovich Antal* konzervatív földesúr 1855-ben bekövetkezett halála után – a szénbányászat megindulása. Ekkor kezdődött tulajdonképpen az „újkor” a faluban, mely a megye legnépesebb községét, majd ipari városát, és később megyeszékhelyét hozta létre.

A folyamat elindítója két bányavállalkozó, *Brellich János* és *Windsteig Gergely* volt, akik 1856-ban a Jankovich leányági örökösök birtokán Salgótarjánban is feltárták a szenet, amely a külföldi irodalomban is ismert volt. A szénbányászat megindulása után az ipari fellendülés jóvoltából Tarján a nagy ígéret földje lett, hiszen a gyorsan fejlődő település szerepvállalása a magyar ipar térképén beváltotta a hozzá fűzött reményeket, igaz, kezdetben csak a tőkések számára.

Most tehát lebbentsük fel a fátylat a társulat alapításának körülményeiről.

A Salgótarján környéki *Moosbrugger-Wéber-Preuszner* féle bányavállalkozások szoros folytatása lett Windsteig Gergely megjelenése a faluban. Moosbrugger Jeromos bécsi vállalkozó a szabadságharcot megelőzően kezdett bányászni Zagyván. Az akkor már ismert nagyszámú széntelep közül azért esett választása a salgótarjáni medence kincsére, mert az a kibúvások alakjában

szinte a földön és nem a földben feküdt. A szállítási gondok miatt csődbe került vállalkozást 1854-ben Preuszner József pesti kereskedő vette át. Brellich János – a salgótarjáni bányászat tulajdonképpeni megindítója – 1856-ban már Tarjánban volt, a Jankovich földbirtokon kutatta és tárta fel a szenet, úgy, hogy 1859-ben már 5350 bécsi mázsa szén állt eladatlanul bányája mellett. Az eddig Zagyván működő Weber Alajos 1859-ben már Brellich munkálatait vezette.

De kik voltak az első vállalkozók, akik Salgótarján területén szénbányászattal foglalkoztak? Korabeli dokumentumok vállalása során két név bukkan elő: az egyik *Szilárdyné Jankovich Erzsébet* aki már 1859-ben *Heilige Elisabeth* néven kutatási engedélyért folyamodott a bányakapitánysághoz. A másik ismert vállalkozó Windsteig Gergely volt, aki szintén abban az évben Salgótarján község területén fekvő Jankovich-tulajdont képező szántó és erdőterületre szóló kutatási engedély kiadásáért folyamodott.

Közben egy fontos esemény is lezajlott. 1858. augusztus 5-én a három Jankovich-lány osztályegyeséget kötött, melyben a tulajdonjog fele Szilárdyné Jankovich Erzsébetet, a másik fele *Luby Józsefnét* és *Balázs Willibaldnét* illette meg. A nekik jutott osztályrész birtokában gazdálkodtak a nővérek. Szilárdyné Nagy-Salgón bányát nyitattott, sőt nővércinek itt levő birtokát is zártkutatmányokkal fedte be.

Brellich János államvasúti mérnök és Windsteig Gergely bécsi kőbányatulajdonos (aki valószínűleg Bécs egyik elővárosából, Sechshausból származott és a megyei útépitkezések révén került Nógrádba) közös kutatási engedély kiállítását szerette volna elérni a bányakapitányságnál, a már sokat emlegetett Jankovich-birtokra. Mert amíg a három nővér pereskedett egymással, addig ők ketten 1859. augusztus 24-én Lubyné Jankovich Antóniával és Balázsne Jankovich Helenével szénkiaknázási szerződést kötöttek, melynek révén az általuk kért *Antónia* védnevű bányatelek is megosztva lett adományozva. Ugyancsak ebben a szerződésben kötöttek egyeséget a *Jankovich Miklós* kazári birtoka alatt található szén megkutatására. A harmadik Jankovich-lánnyal, Erzsébettel, hosszú ideig nem tudtak egyeségre jutni, mert férje – Jankovich Antalhoz (apósához) hasonlóan – konzervatív módon gondolkodott.

Moosbruggerről és Windsteigről keveset tudunk, ugyanennyire ismeretlen Brellich János alakja is, aki pedig típusa volt azoknak az iparlovagoknak, akiket az Európa-szerte dúló vasútépítési láz termelt ki. Egyszerre játszotta meg a bányaszakértőt, illetve a vasútépítő mérnököt, de legfontosabb tulajdonsága az volt, hogy mindig megtalálta azokat az embereket, akik segítettek tervének megvalósítását. Nagyszabású terveivel szinte a szélhámosság határán járt, hiszen minden tőke nélkül indította meg legújabb vállalkozását, hogy aztán a bajok lavináját zúdítsa magára.

Két szereplő neve kívánczik még ide, igaz, csak mint statiszták a nagy színpadon: *Weber Alajos*, Brellichék megbízottja, és a Jankovich-kutatások vezetője. *Münnich Károly*, a későbbi baglyasaljai bányavállalkozó.

A megkapott kutatási engedélyek birtokában Brellichék két zártkutatmányt jelentettek be a Jankovich-birtokra. Ezzel robbant ki az ellentét a két bányavállalkozó és Jankovich Erzsébet között, mely évekig munkát adott a különféle hatóságoknak. Az ellentétek elsimítása csak az 1864. november 2-án kelt szerződés megkötése révén sikerült.

Kezdetben Salgótarjánban a bányauzem vitele nem volt valami sikeres, mert

a statisztikában a 8 „vájóval” rendelkező bánya csak 965 bécsi mázsa szenet tudott felmutatni. Oka talán a későbbiekben is állandóan emlegetett munkáshiányban keresendő. Tevékenységük ezért inkább az újabb bányanyitásokra irányult, Kazár, Karancsalja és Vizslás határában.

A két vállalkozó ez ideig keveset tartózkodott Tarjánban, ugyanis 1860. március 22-én a beszercebányai bányakapitánysághoz Bécsből keltezett levelük szerint rendezni kívánták ügyeiket, melynek során Wébert, mint bányagondnokot, megbízták ügyeik itteni vitelével, s szervezetenként egyesíteni kívánták az összes bányájukat, és a jövőben *Salgótarjáni Kőszénbánya Társaság* néven kívántak szerepelni. (Firma Salgó-Tarjánér Stein Kohlenwerkschaft). Ebből a levélből ismerjük vállalkozásuk személyzetének többi tagját: *Meissl Lipót* könyvelő és *Schranz József* ellenőr.

A társulat a tarjáni bányák nagyobb méretű kitermelését célozta meg, de felismerték a szállítás nehézségeit, azt, hogy a rossz állapotban levő utak miatt a kitermelt szenet nem lehet eljuttatni a felvevőpiacig, s emiatt a szénmedencében rejlő üzleti lehetőség kiaknázzhatatlan. Ezek után már nem véletlen, hogy a bányatársulat – Brellich hatására – vasúti vonal kiépítésének tervével foglalkozik 1860 május elején, és megszületik Brellich legfontosabb *Emlékirata* a salgótarjáni szénbányászatról. A bányakapitányság azonban első olvasatra visszaküldte a társulatnak, kiegészítés végett. Egy újabb beadvány adja meg a visszaküldés okát, melyben Brellich kifejezi, hogy az emlékirat nem társasági szerződésnek készült, hanem csak a rentabilitást szerette volna ezzel bizonyítani, felkeltve az érdekeltek figyelmét a közüzemű vasúti pálya építésének gazdaságosságára. Az újjólag betervezett programmal egyidőben jelentette be a Salgótarján–Balassagyarmat közötti lóvasút kiépítésének tervét is,

Közben Brellich újabb beadványokkal ostromolta a hatóságokat. Pesten, 1860. augusztus 31-én keltezett iratában újjólag a szállítóeszköz hiányában életképtelen salgótarjáni bányászattal foglalkozott. (Valószínűleg kezdettől fogva foglalkoztatta a gőzüzemű vasút gondolata, mert 1859. novemberében a első 270 kosár szenet felküldte Pestre, ahol kipróbálták a „délkeleti vasutak próbajáratait”, s megbizonyosodott, hogy nem rosszabb a stajerlak-aninai szénnél). Iratában ismételten utalt a részvénytársaság alapításának fontosságára, melynek jóváhagyása után azonnal megkezdéné a bányászatot a *kazári Anna bányamezőben*. Ez az emlékirat jelentett fordulatot Salgótarján bányászatának történetében, így ezt a dokumentumot mint a nógrádi szénbányászat kialakulásának egyik legfontosabb bizonyítékát kell kezelnünk.

A bányatársulat megalapításáig csak a szükséges teendőket végezték Salgótarjánban. Többek között elkészült 1860 októberére a *Salgótarjáni Szent István Kőszénbánya Társulat és Lőerőre Építendő Vasút* terve. A bányakapitányság módosító kérelme miatt annyiban bővült az eredeti terv, hogy új irányként felvették a Salgótarjából Hatvan felé vezetendő vasúti irányt is. Ezzel döntési lehetőséget adtak a majdani társulat tőkéseinek. Saját bányanyitásaik mellé megvásárolták *Prónay* zagyvai, *Mikó gróf* baglyasaljai, *Cartony* udvari tanácsos vizslási, valamint *Schoeller* bécsi kereskedő-gyáros karancsaljai szénjogosítványait, illetve zártkutatómányaikat. Ezzel az akcióval 21 zártkutatómány birtokosai lettek Kazár, Salgótarján, Vizslás, Karancsalja környékén. (Ekkor vált ismertté, hogy 1859. augusztus 24-én az *első bérlőtől* átvették a salgótarjáni bányüzemet, mintegy 2010 kosár kitermelt szénnel.)

A budai helytartótanács november 24-én keltezett iratában engedélyezte a

Salgótarjáni Kőszénbánya Társulat megalakulását, azzal a feltétellel, hogy az alapszabályokat fel kell terjeszteniük jóváhagyás végett.

A társaság vezetősége 1860. december 6-án alakuló bizottsági értekezletet szervezett, ahol bejelentették, hogy a „...Salgó-Tarjánon már megnyitott kőszénbányászatra *Sz. István név alatt külön társulatot alakítani, a fennálló bányászati szabályok szerint az engedelem már meg is adatott.*...” A *Salgó-tarjánier Szent István Steinkohlen Bergwerk Gesellschaft* néven megalakulni szándékozó társaság a lócrejű vasút építésére, illetve a bányászati jogok megszerzésére és a bányászatra 8760 db egyenként 100-100 o.é. forint névértékű részvény kibocsátását tervezte, összesen 876 000 forint értékben. De mielőtt a részvényaláíráásokat megkezdték volna, „részhajthatatlan szakértők” bevonásával bányászati, technikai és jogi szempontból újból megvizsgáltatták a társaság szénterületét. Az értekezlet egy „bizottmányt” is választott, melynek elnöke báró *Prónay Albert*, alelnöke *Korizmic László*, pénztárnok *Kohen Jakab* kereskedő, jegyző *Mórocz István* (számtalan sajtócikk szerzője), ügyvezető *Brellich János* lett. Ugyancsak határoztak a szakértők személyéről is, amikor felkérték *Hantken Miksa* geológust és *Dolezsál N.* vasúti mérnököt a feladatok ellátására. Az alakuló értekezletre a meghívást mindenki megkapta, aki csak számított, befolyása lévén támogatóként a nagyszabású tervhez. Néhány név kiemelése ezért is fontos: *Havas József*, helyhatósági tanácsos, aki nélkül lehetetlen volt üzletet létrehozni, *Kohen Károly* és *Jakab* nagykereskedők, a társaság bankárjai. (Róluk a rendőrminiszteri jelentés mint „arge Schwindler”-ok emlékezett meg később.) A vállalat ügyeit a triumvirátus: *Brellich, Kohen Jakab* és *Havas* intézték.

Az alakítandó társaság programját 1861. január 13-án a *Gazdasági Lapok*-ban tették közzé. A legérdekesebb változás az volt, hogy most már a vasútépítést helyezték előtérbe. Ugyanis a tervezett tőkéből 676 000 forintot a vasút megépítésére és csak 200 000 forintot szántak a bányaművelésre. A kérdés még mindig az volt, hogy Balassagyarmat vagy Hatvan felé éri-e el a Dunát?

Igy érkezett el 1861. május 14-e, az alakuló közgyűlés napja. Ezen a közgyűlésen az ipoly-sajóvölgyi vasút tervbe vett építése miatt várakozó álláspontra helyezkedtek, és csak annyi részvény kibocsátását tervezték, amennyi a bányaüzem megindításához elegendő tőkét biztosított. A jelenlevők az 55 §-t tartalmazó alapszabály-tervezetet csekély módosítással elfogadták. Ezen a napon hangzott el, hogy a megállapított alapszabályok értelmében a „*Sz. István kőszénbányatársulat*” magát megalakultnak nyilvánítja. Megválasztásra került az ideiglenes vezetőség: elnök ismét báró *Prónay Albert*, alelnök *Korizmic László* lett. Az igazgatóságba a következő személyek lettek beválasztva: ügykezelési főintéző *Havas József*, igazgatótársnak *Nyiry József* és *Dumisa Ignác*. Kereskedelmi ügyintéző *Kohen Jakab*, műtani ügyintéző *Brellich János* lett. Az alapszabályokat hivatalosan felterjesztették a helytartótanácsához, jóváhagyás végett, amit 1861. július 31-én két paragrafus módosításának javaslatával visszaküldtek.

Az alapszabály-tervezetből csak az 1. §-t idézzük fel, amely pontosan körülírta az új társulat célját: „1. §. a. A *Nógrád megyében Salgó Tarján községe határára és környékén található kőszén telepeket művelni és értékesíteni, jelszül a felső magyarországi vashámorok és egyéb iparágak úgyszintén a Tisza és Duna között fekvő és fában szűkölködő vidék számára tüzelő anyagot állítani elő, stb., mihelyt a kőszén kereskedés oly terjedelmet nyert, hogy a közönséges szekeresséssel kielégíteni nem lehetne, vagy pedig ha sokkal hasznosabbnak*

mutatkoznék, a körülményekhez képest gőz vagy lóerőre egy vaspályát építeni a Dunához.”

A szeptember 23-án összeült közgyűlés döntött a helytartótanácsi leírat tárgyában, és eleget tett a kérésnek. (Így a módosított alapszabályokat csak 1861. október 24-én hagyta jóvá a helytartótanács.) Az új részvénytársulat igazgatósági ülésén elhatározták, hogy az összes szabad területet zártkutatmányokkal fedje le Brelich János, és jelentse be azokat saját nevén. A szénterület geológiai felvétele tárgyában egy mérnök alkalmazását látták szükségesnek. (Ez a mérnök az iratok újraolvasása során, úgy tűnik, már Tarjánban dolgozott, munkája révén egy kiaknázási terv és egy általános – szénjogi? – terv is készült.) A feladattal név szerint *Pancaldi Márkus* mérnök lett megbízva. Az igazgatóság a Társulat központjának Salgótarjánt jelölte ki, az igazgatóság székhelye azonban Pest lett. Az ideiglenes vezetést felváltotta a választott végleges igazgatóság, mely az elnökön és alelnökön kívül 15 bizottsági tagból és öt igazgatósági tagból állt. Igazgatósági tag lett Brelich János is, aki ezek után Kazár, Zagyva, Salgótarján és Somoskőújfalu területén mintegy 213 zártkutatmányt jelentett be Wéber Alajossal.

Brelich Salgótarjánban Lubyné-birtokán nyitott bányát, míg Szilárdyné Janovich Erzsébet Pusztá-Salgón termeltette a szenet. (Ezt a területet adta el végül is Szilárdy Ödön 1869-ben a Salgótarjáni Vasfinomító Társulatnak, melynek egyben alapító tagja is volt.)

A Társulat birtokában 1862-ben már 181 megerősített zártkutatmány volt, és még ebben az évben bányatelkekkel kívánták befedni a területet. Pálfalva, Salgótarján, Zagyva, Pusztá-Szörös és Kazár területén tizenegy helyen nyitottak bányát. (Salgótarjánban három bányájuk volt.) Elkészült a terület geológiai felmérése is, mely a szénvagyon tényleges megállapítása mellett a vasútvonal irányának meghatározását is szolgálta. Ebben az évben *Szabó József*, a neves geológus is dolgozott Salgótarjánban mint bányabiztos, sőt a területről bányageológiai térképet is készített.

1862. február 2-án a Társulat vasútépítési engedélyezési tervet nyújtott be a hatóságokhoz, hangsúlyozva a szénszállítás jelentőségét. De érdekes módon a szokásos kamatbiztosítás megkérését (talán sejtve hiábavalóságát) a Társaság nem tartotta szükségesnek, hanem – bízva saját anyagi erejében – önerőből kívánt sikert elérni. Ekkor csatlakozott a társulathoz gróf *Forgách Antal* kancellár, a későbbi igazgatósági elnök, és több prominens személyiség. A szervezési ügyek elhúzódása miatt az újabb vasútépítési engedélyezési okiratot 1863. január 19-én már mint *Pest-Besztercebányai Vasútat* terjesztették elő. (Brelich János igazgató, Pancaldi Márkus bányamérnök és Polyák Béla könyvelő.) A salgótarjáni üzemvezetőség élén ekkor már *Schmidt Pál* bányafelügyelő, Wéber Alajos bányagondnok, *Jereb Ferenc* főaknász és *Schrank János* raktárnok állt.

Az új cégnév 1864-ben tűnik fel először, jelezve, a megváltozott és már nem leplezett igazi célkitűzést, melynek fedezetéül a szénbányákat állították: „*Cs. kir. Szab. Pest-Loшонc-Besztercebányai Vasút és Sz. István Kőszénbánya Társulat.*” Legnagyobb gond továbbra is a tőke hiánya volt, mert míg 1863-ban tiszta jövedelmük 9370 forint volt 32 522 forint bevétel mellett, 1865-ben már nyereséget sem tudtak kimutatni. A vállalkozást ezért is fogadta kezdettől fogva az általános bizalmatlanság. A vasútépítés megindításához a szükséges előleget végül is gróf Forgách Antal szerezte meg, mint udvari kancellár, saját hatáskörében, az ún. inségkölcsonból.

A vasútépítés mellett próbálkoztak bányanyitásokkal is. 1865-ben sikerült a József-Johann védnév alatt megkapott bányatelken előbb József-tárnát (10 kettős bányamértékkel), majd József-aknát (50 kettős bányamértékkel) megnyitni. A József-tárnánál építették meg a Pestről Hatvanon át vezetett vasút ideiglenes végállomását, mivel magában a faluban nem tudtak megfelelő telket vásárolni vasútállomás céljára Szilárdy Ödöntől.

A társulat ügyeiről már 1864-ben elkészült a rendőri jelentés, mely feltárta a kétes üzletmeneteket, vesztegetéseket. Az így jelentkezett pénzügyi nehézségeket csak fokozta a bécsi Schuller bankház – mely a társulat pénzügyeit intézte – csődje, 1865-ben. A megindult lavína magával ragadta a társulatot is, amely kénytelen volt szintén csődöt jelenteni, egy nappal később, július 11-én. Schmidt Pál lemondása után a csőd alatt álló társaság a bánya vezetését Pancaldi Márkusra bízta. Közben újabb területek megszerzéséről is tárgyaltak, így Baglyasalján az Andó-családdal, a birtokukban levő Jakobi-bányatelek megszerzése érdekében.

1866. október 6-án alkalmazták ideiglenes minőségben bányafelügyelőként *Zemlinszky Rezsőt*, a későbbi bányagazgatót, akinek a neve elválaszthatatlan a nógrádi szénmedence nagyüzemi bányászatától. (A vonatkozó irodalom némely szerzőjének állításával ellentétben 1864-ben még nem lehetett igazgatója a társulatnak.)

A háttérben mozgó gazdasági és politikai erők elérték, hogy 1866. november 6-án megszüntették a csődeljárást, és innen az események már felgyorsulva követték egymást. Most már nem csak egy társulat ügye volt a vasútépítés. A magyar és osztrák hatóságok, hitelezők a vállalatot igyekeztek talpraállítani, melyhez a kedvező politikai légkör is hozzájárult. Így vált lehetségessé, hogy a magyar érdekeket tisztán szolgáló Magyar Északi Vasút állami támogatást kapott. Nemcsak a vasútépítés indult meg újól, hanem a csőd ideje alatt majd két évig szünetelő bányák termelése is 1866 októberében.

A kínos-keservesen megépített vasúton 1867. május 17-én indult meg a forgalom Pest felé. A magyar állam felvállalta az elsőbbségi kötvényeket és a kölcsönkötvényeket, majd ennek birtokában a hírhedttré vált pest-salgótarjáni vasút 1868. július 1-én 0 órakor a magyar állam tulajdonába ment át, hosszas tárgyalások eredményeként. A *Magyar Északi Vasúttársaság* feloszlott, csak a köszénbányák és azok tartozékai felett rendelkezhetett. A szénbányák üzemvitelére 1868. augusztus 6-án a társult romjain megalakult a *Salgótarjáni Köszénbánya Részvénytársulat*, mely 77 éves fennállása alatt a nógrádi szénmedence széntermelését és technikáját magas fokra fejlesztette. Megalakulása után is számos kisebb vállalat keletkezett, melyeknek széntermelése csak csekély mértékben befolyásolta a magyar szénpiacot. Mindaddig míg a kisvállalkozások összevonása után 1881-ben az *Északmagyarországi Egyesített Köszénbánya és Iparvállalat Rt.* mint vetélytárs létrejött, mely közel 44 évig bányászkodott a szénmedencében.

A

PALÓCFÖLD

megkérdezte

Zsuffa Miklóst:

Van-e jövője
a nógrádi szénbányászatnak?

Az 52 éves Zsuffa Miklós irányítja az évi egymillió tonna szenet adó, s mintegy hatezer embert foglalkoztató Nógrádi Szénbányákat. A vezérigazgató tagja az MSZMP Központi Ellenőrző Bizottságának, s jellegzetes alakja a helyi közéletnek is.

- A valgótarjáni szóbeszédben hangot kapnak olyan vélekedések, hogy a vállalat belátható időn belül jelentősen megkisebbedik, sőt talán meg is szűnik. Honnan erednek ezek a jóslatok?

- A választ onnan kell kezdeni, hogy az utóbbi időben a népgazdaság, s benne az ipar teljesítménye nem megfelelő. A cserearányok romlanak, a termelékenység, hatékonyság nem javult olyan mértékben, ahogy tervezzük. Emiatt - sok más országhoz hasonlóan - nálunk is megindultak a szerkezeti váltással összefüggő vizsgálatok. Nem kivétel ez alól a szénbányászat sem, amelyet különösen az utóbbi időben csökkenő világpiaci olajárak hoztak új helyzetbe. Az Állami Tervbizottság vizsgálata nemcsak arra terjed ki, hogy miképp lehet többet termelni, hanem arra is, hogy a többlet fajlagosan mibe kerül. Hogyan lehet olcsóbban megoldani az ország energiaellátását? A válasz megadására sok alternatíva készült, köztük szélsőségesek is, háttéranyagként. Feltehetően e szélsőséges változatok kiszivárgása és eltorzítása indította el a híreszteléseket.

- Érvényes-e az a párhuzam az ország és a vállalat között, hogy a természeti kincsek viszonylag szerény mértékűek, az adminisztrációs állomány pedig, bár lelkes, de kissé túlméretezett?

- Erre azt kell mondanom, hogy az adminisztráció túlméretezettsége alól a szénbányászat sem kivétel. Ugyanaz jellemző itt is, mint az intézményrendszerünk egészében és a gazdaság más területein. Tehát folyamatosan aktuális tendő az adminisztráció arányának mérséklése, e munka hatékonyságának növelése. Az elmúlt öt évben végrehajtottunk olyan módosításokat - üzemszervezés, irányítási lépcsőkiiktatás -, amelyekkel évről évre csökkentettük az alkalmazotti állományt. Ma e dolgozók aránya az összlétszámon belül 15,2 százalék, a szénbányászati átlag pedig 15,3 százalék. Tehát a átlag körül vagyunk. Ennek ellenére tervezzük a alkalmazotti létszám továbbcsökkentését.

- Azt írta nemrég, hogy a medence szénbányászata az évszázad elején technikailag Európa élvonalának közelében tartott. Milyen természetű ok miatt süllyedt a műszaki színvonal?

- A nógrádi szénbányászat első szakaszában a legértékesebb, legkönnyebben elérhető széntelepeket bányászták ki. A felszínhez közelebb vastagabb szén-

rétegekhez, nagyobb fűtőértékű szénhez jutottak. Annak idején ez volt a Kárpát-medence legjobb szénelőfordulása. Nem véletlen, hogy a tőke mohón érdeklődött az itteni befektetési lehetőségek iránt. A bányavidékek közül ezt kötötte össze elsőként vasút a fővárossal. A busás nyereség lehetővé tette, hogy az akkori legkorszerűbb műszaki megoldást telepítsék ide. Az aranykor megszűnése nem gazdaságpolitikai tényezőkkel vagy az itt dolgozók munkájával függött össze, hanem a természeti körülmények rosszabbodásával. Már a húszas, harmincas években megfigyelhető volt a termelés, a profit csökkenése, a nőgrádi szénbányászat súlyának mérséklődése.

– *Említette az előbb idézett cikkében, hogy a vállalatnál előfordul a közönyös magatartás. Mi miatt válhatnak közönyössé a bányai dolgozók?*

– Közömbösség mindig, mindenütt előfordul a társadalmi életben. Sajnos, a szocialista társadalomban is fellelhető. Ez nemcsak azzal függ össze, hogy valaki alkatánál fogva tettere kész, ambiciózus, akar-e másokért cselekedni, vagy visszahúzódó, magának élő. Sajnos, arra is van példa, hogy míg korábban valaki lelkesedett a közösség ügye iránt, később különböző okokból közönyössé válhat. Fontos vezetői feladat, hogy az emberek ügyeit úgy kell intézni, minél kevesebben váljanak passzívá. Ez nemcsak anyagi érdekelttség kérdése. Függ az emberekkel való bánásmódtól, a személyhez szóló hangnem megtalálásától is. Őszinte minősítésekkel, idején végrehajtott kádrcserékkel elejét lehet venni a közöny eluralkodásának.

– *Gyakori panasz, hogy az úgynevezett bányászati kedvezmények elértékeltelenedtek az utóbbi időben. Van-e remény rá, hogy még a 25. óra előtt kedvező fordulat áll be?*

– A bányászati kedvezmények, a bányászat presztízse – ez tág kategória, és időnként túl általánosítva beszélünk róla. Konkrétan: fontos eleme ennek a bér, a lakáshoz jutási lehetőség, a katonai szolgálat csökkentése, illetve vállalati szinten a hitelképesség, a fizetőképesség megtartása. Ne menjünk vissza a hatvanas évekre, csak az utóbbi öt évet vegyük. Mind a szakmabeliek, mind a külső szemlélők megállapították, hogy ezek a tényezők a VI. ötéves terv időszakában fokozatosan veszítettek korábbi értékükből. 1983-ban és '84-ben már termelékiesésben is megmutatkoztak a negatív tendenciák. A XIII. pártkongresszus után tett kormányintézkedések meghozták az érzékelhető fordulatot a bányászat helyzetének stabilizálására. Ezeket a kezdeményezéseket azonban következetesen végig kell vinni!

– *Könnyebb lesz-e a huszoneves bányásznemzedék sorsa, mint az ön generációjáé volt?*

– Ami a fizikai igénybevételt illeti, igen, de a mai gazdasági, műszaki kérdések bonyolultsága, változékonysága miatt nehezebb helyzetben vannak a mai fiatalok. Az ország gazdasági helyzete, a fejlesztés lehetősége relatíve rosszabb, mint a mi fiatalságunk idején volt. A szűkebb források nagyobb hozzáértést és fegyelmezettebb végrehajtást követelnek ahhoz, hogy hatékonyabban használják fel azokat, mint mi tettük. A bányászatban most bevezetés alatt álló technika lényegesen többet tud – s figyelemre méltó, hogy a bányászat mai nehéz helyzetében is kaptunk erre pénzt! Nagy felelősségünk, hogy jól szervezett munkával ezt a technikai és anyagi többletet hatékonyan mozgósítsuk.

MOLNÁR PÁL

M Ű H E L Y

SZIVERI JÁNOS

A Couleur lokálban

a Couleur lokálban
falom az élém rakott
babot
benne füstölt csülök
én meg előtte ülök
nyakig olajos padlóbűzben
magamat két félrészre osztva
jóra meg rosszra
rügycző
muzsikaszó koszolja a leget
(hallhattuk már épp elcget)

figyelmem leköti a helyi színezet
s bár minden „csupa élvezet:”
lesz-e út mely innen kivezet –
„a Couleur lokálban (ha kell) a kör kerek
s lapit ki-ki saját kigőzölgésében
mint sarokban az azott egerek

és *zajlik* az élet
(s nem is csak úgy életlenül!)
folynak a hibátlan felekezeti viták
: bemenj-e
bűzlő lábakkal a mennybe
a társadalom gazdasági szűrőjének
szerkezetén át
s mint irányzatos véletlenek kavargó
a por
senkik és valakik jönnek mennek
takar mindent a félhomály
ilyen ez a Couleur lokál

megtartanám véleményemet
de már nem lehet
satufejűek ülnek kelnek mindenütt
s csavarra járnak a satufejek –
és a kerítésről célirányosan fel
röppennek az intézménye
sült kerub-veregek

Satupota és emberarc

A jugoszláviai magyar költészet egyik fiatal képviselőjéről, Sziveri Jánosról szólva nem kerülhető el a poétikai körkép fölvezetése. Azért nem, mert az 1954-ben, egy kis bánáti faluban, Muzslán született költő munkássága az egységes magyar irodalom fejlődési folyamatába illeszkedik. E tekintetben az újvidéki folyóirat, az *Új Symposion* szerkesztőjeként is markáns poétikai s egyben „lapcsinálói” programot hirdető költő tevékenysége semmiben sem, vagy alig valamiben különbözik mondjuk a Kolozsváron élő *Szöcs Gézáétól* vagy budapesti sors- és pályatársaitól.

Magyarországon a hetvenes évek elejétől-közepétől figyelhettük meg azoknak az éles szemlélet- és hangnembváltást jelző regényeknek és versesköteteknek a sorjázását, amelyeket *Hajnóczy, Esterházy, Bereményi, Nádas* és mások neveivel azonosíthatunk. Hozzájuk társultak és társulnak a szomszédos országok magyar irodalmának újabb generációi is: Romániában az *Echinox* című egyetemi lap köré csoportosuló szerzők, Jugoszláviában pedig az *Új Symposion* ún. második nemzedéke. Szlovákia és Kárpátalja inkább csak egyes alkotók munkásságával kapcsolható ehhez az egész magyar nyelvterületet érintő-átfogó irodalmi folyamathoz, amelyet a kritika, hol a „neo-(poszt-) transzavantgarde”, hol a „posztmodernista” címkével lát el. Jól lehet, ezek a kritikai kategóriákként működtetett elnevezések erősen vitathatók, azt azonban mindenképpen el kell ismernünk, hogy az érintett szerzők közös vonása a tagadás. A műveikben kirajzolódó kép már nem az egységes, harmóniákból-diszharmoniaiából ötöződő, hanem a szétmorzsolódó, elemcire hulló világot, a „minden egész eltörött” valóságát tükrözi. Más szavakkal szólva ez azt jelenti, hogy a hetvenes-nyolcvanas évek új íróinak-költőinek hitvallása a apák, a szülők nemzedéke által rcájuk hagyományozott valóság szemlélet és világgép érvényességét kérdőjelezi meg. „... *figyelmem leköti a helyi színezet / s bár minden „csupa élvezet” / lesz-e út mely innen kivezet*” – fogalmazza meg a második versszakban Sziveri a nemzedékét jellemző kételkedést és elutasítást. Ehhez az állásponthez azonban társul egy új, a jelent problematikussá voltával, pozitív és negatív tartalmaival együtt hűen kifejező föllelése iránti vágy is: „*lesz-e út mely innen kivezet*” – kérdezi Sziveri és kérdésében nem csupán ez a vágy fogalmazódik meg, hanem az előző évtizedek és generációk gondolkodását jellemző társadalmi utópizmus, az illuzórikus valóságkép elutasítása is benne foglaltatik. Azaz – sugallja a szerző – a költőnek és a költészetnek *sem* az eszmények és az akarat felől kell közelítenie a valóságot, ellenkezőleg, a valóság felől kell szemlélnie mind az akaratot, mind az eszményeket. A pontos hely- és helyzetmeghatározás tehát mindennél fontosabb, a költői szépen szólás pedig – legalábbis Sziveri felfogása szerint – a szavak mágiájával csak elfeledi a valót. „... *a Couleur lokálban / ha kell / a kör kerek / s lapit ki-ki saját kigözülgésében / mint sarokban az ázott egerek*” – tesz kísérletet szűkebb közössége helyzetmeghatározására a költő, majd néhány sorral alább már általános érvényű kor- és körkép fölrajzolására is vállalkozik: „*folynak a hibátlan fe-*

lekezeti viták; / bemenj-e / büzlő lábakkal a mennybe / a társadalom gazdasági szűrőjének / szerkezetén át” – írja. Igen, ez a hang a lázadás hangja. Azé a lázadásé, amelyről a neves olasz esztéta, az elkötelezetten baloldali Umberto Eco így ír: „Napjaink művésze, amikor hozzák egy mű megalkotásához, egyúttal kétségbe vonja mindazokat az ismereteket, amelyeket reá hagyományoztak... Úgy rögzíti tevékenységének módját, mintba a világ vele kezdőd-nék, vagy legalábbis mindazok, akik megelőzték... hamisítók lennének...”

Eco megállapításának vonzatában különösen markáns és egységes kép rajzoldódik az Új Symposion második nemzedékének költőiről, a valóságot szikár, lecsupaszított nyelvhasználattal újraértelmező lírájukról. A Babits, Kosztolányi vagy épp Nagy László költészetén nevelkedett olvasó hiába keresi e mai poéták – Csorba Béla, Szügyi Zoltán, Fenyvesi Ottó, Kalapáti Ferenc – munkáiban, a hagyományos lírai zókat, ízeket, eszközöket. S akárcsak ők, Sziveri is mellőzi a szavak energiátöltetének dúsítása, a szókapcsolatok átalakítása, egy szóval a szómágia révén elérhető költői hatást. Két kötetét, az 1971-es, Sinkó Ervin-díjas *Szabadgyakorlatokat* és a '81-ben megjelent *Hidegpróbát*, illetve a bennük közreadott munkáit az ihletettség, a látomás, a pátosz, a díszes versbeszéd teljes mellőzése jellemzi. A hagyományos magyar verseléshez szokott ízlés számára szokatlannak tűnhet, hogy Sziveri költeményei nem az érzelmekre óhajtának hatni, hanem a rációra, nem az indulatokat, hanem a gondolkodást mozgósítják. Ennek eléréséhez a mindenkori tárgytól való távolságtartás szükséges – eképp értelmeződik át a tulajdonképpeni, a szorosan vett líraiság –, ami egyúttal a Sziverire oly' jellemző ironikus látásmód alapja is. Ezáltal természetesen a nyelv költészeti funkciója is megváltozik: nem átlelkesít, hanem leír. Másképpen szólva: Sziveri versnyelve teljesen elidegenedik – egyfelől – magától a lírai tárgytól – másfelől – a lírai személyiségtől. Azaz a költő érzelmektől lecsupaszított gondolatait, gondolatfolyamait hordozza. Elveszti zeneiségét, hangulatiságát – egyszóval érzékiségét – a nyelv „működése” a mikroszkopikus vizsgálat prizmarendszerének közvetítő szerepéhez hasonlítható. Példaként a vers kezdő sorait idézem: „*a Couleur lokálban / falom az elem rakott babot / benne füstölt csülök / én meg előtte ülök / nyakig olajos padlóbüzben / magamat két félrésze osztva / jóra meg rosszra...*” Mint láthattuk, a hagyományos költészetben a verset építő érzékiség és érzelem helyét itt a gondolkodás folyamata – a logikai automatizmus –, az analízis és szintézis módszere, a dedukció és indukción foglálja el. A vershelyezetet megjelenítő első sor, „*a Couleur lokálban*” állításából, akárcsak egy tudományos vizsgálat alaptételéből bomlik ki fokozatosan-folyamatosan a részletekre kiterjedő levezetés, a logikai bizonyítás: maga a vers. Olyan alkotói eljárásról van tehát szó, amely szakít a hagyományos költészet intuitív logikájával. A látomás ihletettségével a látás józanságát szegezi szembe. Csak így véli megközelíthetőnek, föltárhatónak a valóságot. Ugyanakkor azonban nem mond le a költészetnek arról a – mondhatjuk – ősi törekvéséről sem, hogy a világban való eligazodásra ösztönözzön bennünket. Sziveri tehát fölfedez, de fölfedezéseit nem megfellebbezhetetlen létigazságokként közli velünk. A mű alapeszméjét új meg új logikai kapukon, áttételeken siklató költő pontos szerkesztésbeli illesztésekkel kifejezetten kényszeríti a befogadót ugyanannak az útnak a bejárására, amit ő az alkotás folyamatában végigjárt. Ezzel logikai párbajra is hívja, a vers alkotási folyamatának, a költői fölfedezés útjának újragondolására, kritikai elsajátítására készíti az olvasót.

De ugyanakkor, amikor „a líra: logika” alapelvén épülő művekben az írónia és a groteszk a racionalitást szinte a végsőig fokozó techné-clemekként funkcionálnak, valamiképpen az érzelem – vagyis a nélkülözhetetlen líraiság – is jelen van. Főlerősítését, szemlélet szintjére emelését, a szimbolizmus műegésszé lényegítésével éri el Sziveri János. Azaz: a hagyományos költészet közvetlen, elsőfokú érzelmi-indulati töltésével szemben itt, ebben a versben – és általában Sziveri költészetében – az érzelmek a szimbolizmus szűrőjén átszűrődve kerülnek az alkotás folyamatába. Így válik-válhat a szigorú logikai szerkezet többretegű jelentés közvetítésére alkalmas esztétikai építményé. Szembeötlő, hogy maga a cím „A Couleur lokálban” is egyszerre idéz zenés mulatóhelyet és bizonyos sajátosságokat, „helyi színket” hordozó (történelmi, földrajzi, stb.) régiót. S ne feledjük azt sem, hogy a kilencszáznegyvenöt után e tájon általánosan uralgó vulgármarxista hevület a kisebbségi magyar irodalmak legfőbb feladataként a *helyi színek* (couleur locale) ábrázolását jelölte meg. Ez persze tévút – hogy mekkora, az a két világháború közötti és a negyvenöt utáni kisebbségi irodalmak minőségi elemzéséből egyértelműen kiderül –, sőt a „couleur locale”-t totális esztétikai kategóriává avatni, több mint baklövés: nem más ez, mint kettőzött csapda! Satu!

Tudjuk (s ezt mások mellett *Lukács György* is világosan bizonyította): esztétikai szempontból az ilyenfajta totalitás nem más, mint az esztétikumot megsemmisítő általánosítás. Másfelől – az egyéni és közösségi praxis oldaláról nézve – az effajta szemlélet a bezárulást, az elszigetelődést, a zárványlét vállalását és végső soron az önfelszámolást eredményezi. Azaz: eleve lemond az állami szinten külön egységként, önállóan integrálódó kisebbségi lét lehetőségéről. Az állampolgári nagykorúsításról. Az emberarcú és magyar élet lehetőségéről. S a csapda ráadásul ördögien rafinált: a hűség csalétkével csábítja és tartja fogva áldozatait, mintha bizony a néphez, anyanyelvhez, kultúrkörhöz, egyetemes magyarsághoz való hűség a gömöri, bácskái, beregi zsánerek lírává magasztosításával, a tájnyelvi fordulatok verselménnyé alakításával és hasonlókkal volna egyenértékű. Ez szolgál magyarázatul, arra, hogy a satupofák csapdjába nem csak az ismert történelmi körülmények folytán teljesen kiszolgáltatott szlovákiai, de a kicsinységében legvédtelenebb kárpátaljai és – az irodalomtörténeti múlt hiányát ideológiával pótolhatónak vélő – délvidéki magyar irodalom is belesétált. Mint ahogy az sem csoda, hogy a veremből való kiveckelődésként mindmáig tart. Sziveri verse ilyenképpen egy történelmi méretű lépték(té)vesztés fölött is ironizál. De ironiája nem a gúnyos szarkazmusé, ellenben a rezignációé. Nem megsemmisítő, hanem figyelemfölkeltő. A történelemre, mint megtanulható és alkalmazható tudásra-tapasztalatra hívja föl a figyelmet s e gesztussal az emberi lét értelmét, a személyiséget a személyes léteket csonkító hatalmi döntések humánumellenességére is rámutat. Arra, hogy a „*kerub-verebek*” klikkérdéseit szolgáló intézmények terpeszkedését, a „*satufejűek*” megnyomorító hatalmi dolyfét, azaz a betokosodott, ostoba emberellenes mechanizmusok működését csak a józanul lázadó értelem, a támadó humánus gátolhatja meg.

A világ nemcsak satupofájú, hanem emberarcú is – mondja Sziveri János, majd rezignáltan hozzáfűzi – *lehetne!*

ENDRÓDI SZABÓ ERNŐ

Napló helyett II.

„Kedvező körülmények? A művész nem ismer ilyeneket. Az élet maga kedvezőtlen körülmény. . . És akármilyen kegyetlenség kijelenteni, a legkedvezőtlenebb körülmények – lehet – a legkedvezőbbek. . . És – a versek jobban tudják.”

Marina Cvetajeva

1986 januárjának utolsó napja van. Hamarosan elkezdődik a rádióban a Bagoly című műsor: én is beszélek benne arról, hogyan kell a gödörből (t. i. az ilyen-olyan veszély/válsághelyzetekből) kimászni. Abban emlegetem többek között a fenti Cvetajeva-idézetet. Az ő könyveit úgy hurcolom mindenüvé magammal, mint az apáca a rózsafüzést. A szenvedésben is mindig kristálytiszt a logikája legszéthullottabb állapotomban is összekanalaz. Éppúgy, mint *Sylvia Plath*. Szeretnék *nem* baljós előjelet látni abban, hogy ők, akik mindketten olyan fontosak nekem, öngyilkosok lettek. . .

Visszatérve az idézetre: nem hiszem, hogy bárki közülünk, íróemberek közül, pusztán önkínzásból engedné át magát a nyilvánvalóan fájdalomba sodró élethelyzeteknek. Egyszerűen eljön az az idő, amikor valóban a vers, vagy éppen a veretlenség kezd uralkodni rajtunk. Azaz: tényleg „a dal szüli énekesét”! Amíg ezt írom, egy Baez-kazettát hallgatok: „love is just a fow-letter word. . .” „A szerelem csak egy négybetűs szó. . .” Magyarul jóval hosszabb, de aligha ezen múlik a végkifejlet.

Tízegynéhány év után most olvasom újra *Az utolsó párizsi tangót*: annak idején nem értettem, miért tiltakozik Paul minden fölösleges szó ellen, beleértve egymás nevének kimondását is. Ma már tudom: vannak olyan férfiak és nők, akiknek valóságos jótétemény volna, ha együttléteik alkalmával egyszerűen megnémulnának. Mert mindaddig, amíg csak megérintik, nézik, belélegzik, megízlelik egymást, maradéktalan köztük a harmónia. De amint beszédre nyitják a szájukat, keserűség, kölcsönös félreértés, az átélt közös jó megmérgezése lesz belőle.

Napjaink nagy része persze nem szerelemfilozófiai töprengésekkel telik. Írom, amit és ahová lehet; „ügyes-formás” két flekkeket, rádió- és televíziójezteket, miközben egy-egy versem megjelenése időtlen időket vesz igénybe. És a várakozásnál, vagy az elutasításnál sokkal jobban meggyötör a versek körüli hímzés-hámozás, a lapszerkesztőségekben uralkodó megrögzött aktatologatás. Sokadmagammal nem vagyok képes felfogni, miért nem követik-követhetik ők is a könyvkiadói gyakorlatot; vagyis azt, hogy a kéziratokat meghatározott időn belül el kell bírálni.

Most derült ki, hogy a *Hajnali Bagolyba* tették kis lélekmentő szónoklatomat, így aztán aligha fogom megvárni. Ezen a héten ugyanis nemalvási rekordot döntöttem. Csak *mindenórás* korszakaimban aludtam olyan pocsekül mint most. Részben talán azért, mert a lemezjátszónk pillanatnyilag használhatatlan, s az esti-déli-csütítő muzsikálás nagyon hiányzik. Igaz, csodák-csodá-

ja eljutottam egy élő hangversenyre, a H-moll-mise Kongresszusi Központbeli előadására.

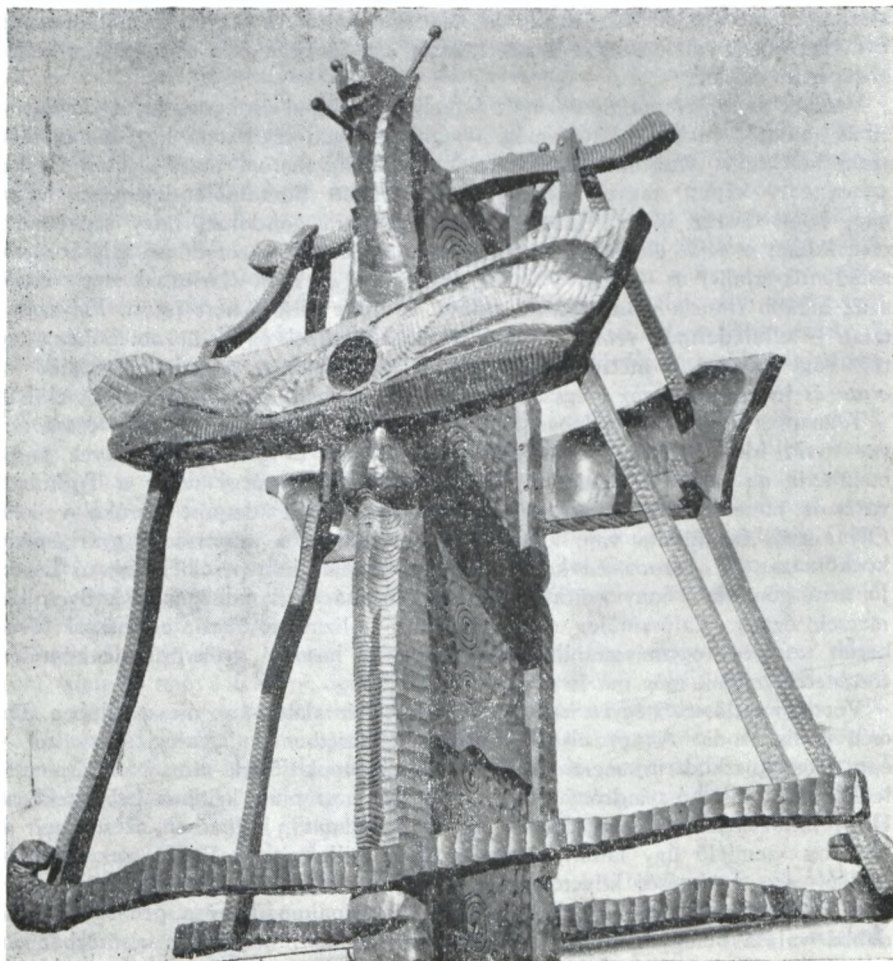
Ettől függetlenül (mármost a lemezjátszóhiánytól!) itthon egyre szebbek (és nagyon remélem, előbb-utóbb álomhozók!) az esték, hogy a két kicsi rituális-sá tette az *anyaszendvicset*. Ne tessék elájulni, ez nem azt jelenti, hogy szülő-anyjuktól csipnek le maguknak izes falatokat. Egyszerűbb a képlet: ha nem rosszalkodnak előzőleg túl sokat, befekszem kettejük közé a kinyitható dupla ágyra. Vagyis – én vagyok a hús két szelet kenyér között... Metaforának nem is rossz... És érzésnek sem. Szükségem van arra, hogy elemi szükségem legyen rám valakinak. Persze, nem kétséges, ezzel is vigyázni kell. Már nem tudom, hol olvastam a következő aforizmát, de van benne némi igazság: „Védd magad, védd magadtól a többiket”. Ez a kettő, az önvédelem és mások védelme szorosan összetartozik. Ha agresszív érzelemáradattal közelítünk bárkihez, ettől mindkét fél reménytelenül védtelenné válik. Másfelől, a hisztérikus önvédelem viszont olyan, mint a jólsituált amerikai otthonok smoke-alarmja (füst-vészjelzője), amely a platinára fröccsent egyetlen pörköltcsepp hatására olyan vad ugatásba kezd, mintha egy lángban álló szigettenger kellős közepén működne.

Vannak azért gyanútlan és nyílt lelkek is, például Roberto, az a derék fizikus+amatőr énekes, akinek még november végén segitettem hegedűt és műszaki könyveket vásárolni. Az ő jóvoltából hallgathatom most a Don Carlos szépségéhez képest nagyon ritkán műsorra tűzött Fontainbleu-jelenetet. Van nap, hogy tiszszér is. Hallgatom, és közben arra gondolok, hogy senki nem menekülhet a saját életének számtalan Fontainbleu-ja – sorsdöntő találkozások sorsdöntő színhelyei – elől. Valois Erzsébetnek és Don Carlosnak egy erdő, azaz inkább francia módi szerint erdővé vadított királyi kert jutott. De számtalan – elfeledettnek remélt – emléket riaszthat fel egy csapzott bokor, egy tér, vagy akár egy metrómegálló is. Százszor boldog, akinek megadatik az *elutazás* lehetősége, azaz megszőkhet az őt folytonosan kísértő helyszínek elől...

Tegnap, a *Hajnali Bagoly*ban Sylvia Plath-ról (másodszor emlitem ezt a nevet rövid időn belül) is szónokoltam. Az „apró dolgok”-ról, amelyek megemthetik az embert. Nekem pillanatnyilag két apró tárgy segít: a Turkuban vásárolt piros Arabia-méces és egy búcsúajándékkul kapott boróka vajkés. Olyan erős fenyőillata van, hogy percekre eltünteti a szomszédos gyárkémény kénköszagát és a szomszéd konyhák gasztronómiai ballépéseinek átható bűzét. Jó arra gondolni, hogy sűrű téli napokon más otthonokban ugyanilyen kis mécsék égnek. Valószínűleg az ugyanolyan talizánt őrző, egymástól távol került testvérek egymásratalálásának meséje, és hasonló gyönyörű, de képtelen történetek hatnak még ma is rám.

Verset mindössze négyet írtam eddig – öt hét alatt – az újesztendőben. De még ez is csoda. Az év első heteiben – ellentétben a jelenlegi helyzettel – épp azért küszködtem, mert krónikus alvásrohamok jöttek rám. Nem ismeretlen ez a sündiszno-szindróma, többször is elfogott már, kritikus helyzetekben. Hogy mitől kritikus most? Nehéz ezt „lefordítani”, különösen azért, mert a felületes szemlélő úgy láthatja, emelkedik a csillagzatom. Pedig csak az egy-egy új vers születését követő néhány órában, szerencsés esetben napban érzem erősnek és hasznosnak magam. Ezért is sajnálom, hogy a pénzügyek zordabbá válása befagyasztotta korábbi sűrű turnéimat. Most nem elsősorban az inkább kisebb mint nagyobb összegek csábítottak országszerte kóborlásra. A rendhagyó órákon, ilyen-olyan klubokban nagyszerű érzés (vagy csak illú-

zió?!) volt, hogy ott kis időre „sikerült melegebbé bűvölnöm a világot”. Tisztában vagyok – mint mondtam már – saját tehetségem korlátaival. De szemforgatás volna, ha letagadnám, ebben az egyben ritkán ért kudarc. „Mindent és mindenkit / be akarsz törni: szeressen” – írtam vagy három évvel ezelőtt, *Hogy elfogadjanak* című versemben. Ma sem akarok mást, idehaza és külföldön, családban és a külvilágban, a barátságban és a szerlemben. Az emberek többsége viszonylag könnyen beadja a derekát, mások nehezebben, s akadnak néhányan, akikből heves (azt hiszem, indokolatlanul heves, hiszen érzelmeim nem „kiuzsorázó” típusúak!) szökési reakciót váltok ki. Valószínűleg azért, mert képtelenek felfogni: dehogyan várok én hasonló intenzitású viszonzást. Miért is tennem? Az, amit irántuk érzek, engem is felmelegít.

S Z O M S Z É D S Á G

Híd az Ipolyon

Hűségesebb olvasóink előtt régóta nyilvánvaló folyóiratunknak az a törekvése, hogy a magyar irodalom egyik legszebb vállalásából – szolgálni a Duna-népek közeledését – lehetőségei szerint részt kérjen. A feladat korántsem könnyű. A régi és újabb keletű sérelmek és eleven érzékenységek mellett más tényezőkkel is számolnunk kell. Amióta ugyanis Németh László észrevette „a mi nyugatias magyar műveltségünk egyoldalúságát” és tudatosította, mit kell tennie irodalmunknak a szomszédság, a *tejtestvériség* jegyében a *keleti Golf-áram* mentén, számos dolog történt, amire büszkéek lehetünk, ami már nem a programadás lelkesültségét, hanem a tájékozottság, a tudományos jártasság magas színvonalát bizonyíthatja, s e meglévő eredmények mellett a találmásra megszületett publikációknak, a rögtönzéseknek kisebb a szerepe. Ami nem azt jelenti, hogy az egyéni felfedezések jól közvetített szellemi izgalmanak ne lenne haszna, jelentősége. Hiszen a kutatási eredmények ritkán jutnak közel az olvasókhoz. Márpedig ha valahol hiányt érzünk, az éppen az olvasók táborában található, akiknek a művekkel kellene ismerkedniük. Tapasztalataink szerint néhány nevet leszámítva szomszédaink irodalmából keveset olvas, keveset ismer gyérülő olvasótáborunk.

Ebben a helyzetben kétirányú követelménynek kell megfelelnünk. Feltétlenül szükséges az olvasói kedv serkentése, a tájékozódás segítése, miközben a legújabb kutatási eredmények közvetítéséről sem feledkezhetünk meg.

Hazai irodalmi folyóirataink iratlan – viszont természetes kötődésekből fakadó – munkamegosztása szerint a Palócföld figyelme elsősorban északi szomszédainkra irányul. Ennek bizonyítására számos korábbi közleményünket emlékeztetbe idézhetnénk, de talán elegendő, ha csupán a közelmúltból válogatunk. Érdeme és jelentősége szerint méltattuk az 1945. utáni szlovák lírát bemutató *Gyűjtőpont* című antológiát, amelyet vállalkozásként sem lehet eléggé dicsérni. Hasonlóképpen foglalkoztunk párdarabjával a szlovák próza legújabb fejleményeit bemutató *Ballada a kút vizéről* című kötettel. Ez évi hármas számunkban napjaink szlovák lírájának keresztmetszetét adtuk. Ilyen és hasonló előzmények után már a hírt is örömmel fogadtuk, hogy Balassagyarmaton a TIT szervezésében magyar–szlovák tanácskozássra kerül sor az utóbbi évtized szlovák irodalmáról. (1986. febr. 20–21.) Jó volt látni az Ipoly-parti város tanácsának dísztermében, Mikszáth portréjának bölcs tekintetét magunkon érezve, amint a kérdéskör legjobb magyar és szlovák ismerői régi ismerősökként, baráttan köszöntik egymást, s az így megteremtődő légkör minden meghívottra, a jelenlévő diákságra is, hatással van. Az elhangzott előadások közlésével az egyetértésnek és a közeledést szolgáló vitáknak ezt a légkört szeretnénk szétáramoltatni. E számunkban négy írást teszünk közzé, majd soron következő számunkban a többi előadás is olvasható lesz.

L. P.

A szlovák próza újhistorizmusa és a szlovák nemzettudat

Engedjék meg, hogy a Csehszlovák Írószövetség delegációja nevében üdvözljem konferenciájukat, köszönetet mondjak a meghívásért és sikert kívánjak a tanácskozásnak. Bár azért jöttünk össze, hogy a szlovák irodalomról, legutóbbi korszakának fejlődéséről beszéljünk, de egyben a kölcsönös tájékoztatás kedvéért is, a közös érdekű irodalom és kultúra problémáiról, a művelődés színvonalának emeléséről mind önkönnél, mind Csehszlovákiában, továbbá arról, hogy éppen az irodalom — a maga sajátos eszközeivel — hogyan teheti emberközpontúvá a társadalmat, a nemzeteket a jobb holnap érdekében és a legalapvetőbb dolgainkért — a bolygónkon lévő élet megóvásáért vívott küzdelemben.

Bevezető megjegyzéseimben röviden szeretném ismertetni, miképpen vesz részt a kortárs szlovák irodalom egy része világunk humanizálásában, a nemzet történelmi tudatának alakításában, valamint hogyan formálja a társadalmi tudatot általában. Biztosan nem mondom semmilyen újságot, ha rögtön az elején aláhúzom — és ez nem csehszlovák vagy szlovák, esetleg tisztán magyar sajátosság —, hogy az irodalomról vallott tudat és az irodalmi tudat korunkban nem emelkedik. Éppen ellenkezőleg. Külön szimpóziumot rendezhetnénk az irodalmi tudat visszaesésének okairól. Szerepe van ebben az iskolának, a tömegkommunikációs eszközöknek, leginkább a televíziónak, a fiatalok érdeklődésének a technika, a sport, a nyelvek iránt, a popzenének és egyéb könnyebb műfajoknak is, de magának az irodalomnak is. Azt hiszem, ebben a helyzetben nem érdektelen, hogy a szlovák irodalom, különösképpen az utolsó évtized prózája, szinte rohamot intéz a kortárs történelmi tudat ellen. Sürgető nyíltsággal fordul a kortárs olvasóhoz.

Az irodalomnak — mint ismeretes — nemcsak nálunk, hanem Magyarországon is, és tulajdonképpen talán mindenütt, jellegzetes szerepe volt a nemzeti történetiség megszilárdításában és értelmezésében, a múlttal való párbeszédben, a jelen nézőpontja alapján. A szlovák irodalom, és az megint nem csupán szlovák sajátosság, a felvilágosodás korától fogva láthatóan részt vett — nem egészen szilárd — nemzeti és történelmi hitelességünk meghatározásában és erősítésében. A felvilágosodás és a reformkor idején a történelmi tudatot mindenképpen meg kellett szilárdítani történeti irodalommal és témákkal, s ez később átterjedt más, csak látszatra kortárs műfajokra és témákra is. A historizmus és a történelmi tudat folyamatos összefonódása az irodalom egészével az irodalomra háruló sajátos feladatok eredménye volt. Ez pedig megint nem olyan különlegesség, ami például határozottan megkülönböztetné a szlovák irodalmat a magyartól.

A felületes olvasó szempontjából úgy tűnhet, hogy a történetiséget, a nemzet és a társadalom történeti tudatát csak olyan típusú művek ala-

kíttették, mint **Ján Kollár** Slávy dcéra, **Ján Hollý** Svätopluk, **Samo Chalupka** Mor ho című műve, **Ľudovít Štur**, **Jozef Milosav Hurban** publicisztikája, **Ladislav Nádaši—Jégé** történelmi prózája vagy **Alexander Matuška** esszéi, **Vladimír Mináč** fölkeléséről szóló trilógiája és történelmi esszéi stb., és olyan szerzők nem, mint például **Janko Kráľ**, **Pavol Országh Hviezdoslav**, **Svetozár Hurban Vajanský**, **Janko Jesenský**, **Ivan Krasko**, **Laco Novomenský**, **Peter Jilemnický**, **Milo Urban**, vagy **Andrej Flávka**, **Miroslav Válek**, **Vojtech Mihálik**, **Ľubomir Feldek** esetleg **Alfonz Bednár**, **Rudolf Jašík**, **Vincent Šíkula**, **Peter Jaroš**, **Ladislav Ballek** és mások művei. Mintha tényleg csak a téma külsődlegessége, csak a múlt bálványozása lenne fontos és nem problematizálása vagy netán kétségbe vonása egy éles intellektuális reflexióban. Ebből a szempontból az említettek — és más szerzők is — azt hiszem, mind „belül vannak”: a történelmi tudat különböző formáit teljesítik be, bár erről expressis verbis nem kell beszélniük. A lényeg viszont az, hogy a lehetőségek szerint ezt a legmagasabb művészet és gondolkodás fokán teszik.

A szlovák írónak (és ebben ismét nem tért el a magyartól) attól az időtől fogva, hogy tudatosította összetartozását egy konkrét nemzeti egységgel, szüntelenül meg kellett küzdenie egyrészt azzal a problémával, hogy honnan érkezünk a történelembe, másrészt azzal, hogy mivel érkezünk, mivel érkezünk a jelenbe. Tehát a nemzet történetiségével, historicizmusával, vagy történetnélküliségével, ahistoricizmusával. A két nézőpont együttesen, a reformkortól, dialektikus egységet alkot és ez a jelenkorban sincs másképp. Éppen erre a jelenkorra akarom következő megjegyzéseimet irányítani, mert úgy látom, hogy éppen ez különösen jellemző az utolsó évtized fejlődésére.

Persze egy el nem hanyagolható tényből — a szlovák nemzeti felkelésből — kell kiindulni. Ez határozott választóvonalat jelent a szlovák nemzet történelemfelfogásában. Ahogy Alexander Matuška mondta, a felkeléssel „Szlovákia a legtörténelmibb történelemben találta magát”. Bár nem a felkelés alakította ki történelmi tudatunkat, de radikálisan megerősítette; szilárd nemzeti és társadalmi forrásból táplálkozó kétségtelen történelmi tettel töltötte meg azt. Novomenský szavaival: „Tudtára adta a világnak új történelmünket, nekünk pedig új történelmi tudatot adott”. A felkelés történelmi és művészi tükrözése nem volt egyszerű és kitérők nélküli (a történelmi tudatot az ötvenes években az irodalomban is olyan beavatkozások zavarták, mint a davisták elutasítása, a szocialista realista hagyományok leegyszerűsítése, a felkelés és a vezető politikai tényezők részvételének torzítása stb.), mégis e kulshelyzet történelmisége egyre kitartóbban és igazabban tükröződött az irodalomban is.

A hatvanas évek első felében, éppen az epikának köszönhetően, a történelmi szintézis egy korszaka tetőződött be a szlovák irodalomban. Az ún. felkelés nemzedéke (Mináč, Jašík, Bednár és mások érdeme, hogy olyan művek keletkeztek, melyek növelték a szlovák próza mind formai mind gondolati értékét. Ez a generáció azonban mintha nem fejezte volna be művészi programját. Elhallgatott vagy más területek felé fordult, a fellépő új nemzedék pedig — tulajdonképpen érthetően — az őszintén, de nem mindig mélyen ismert jelenkori valóságban kereste alkotása kiindulópontjait. Az őszinteség azonban nem minden, sem a

megismerésben, sem az irodalomban. Különösen nem volt elég a társadalmi ellentétek és megrázkódtatások áthidalására az évtized fordulóján, ezért a hetvenes évek első felében a szlovák prózának újból meg kellett találnia terét, és egyben új kiindulópontokat és célokat kellett kitűznie. Főleg azért, mert a társadalmi igény nem mindig türelmes. A szlovák próza azonban a hetvenes években — kiváltképp a produktív középgeneráció, az akkor 35—40 évesek műveiben — megtalálja önmagát. Némi várakozás — vagy inkább átmeneti korszak — után olyan magasra helyezte a mércét, ami nem maradhatott észrevétlenül.

A hetvenes évek második fele a szlovák történelmi tendenciájú társadalmi regény jelentkezésével alapvető minőségi előrelépést jelent az irodalmi fejlődésben, és éppen az irodalom eszközei által a társadalom történelmi és nemzeti tudatának erősítésében. A középnemzedék prózaírói, akik a hatvanas években többnyire rövidebb művekkel léptek az irodalomba, a hetvenes évek második felétől olyan alkotásokkal jelentkeztek, amelyek sajátos módon jelentősebbé tették a próza, mindenekelőtt a regénypróza részvételét az irodalomban, de a társadalmi, mindenekelőtt azonban a történelmi tudat fejlődésében is. Vincent Šikula (Majstri — Mesterek című trilógiája), Ladislav Ballek (Pomocnik — A segéd, Agáty — Akácok), **Peter Jaroš** (Tisícročná včela — Ezeréves méh, Nemé ucho, hluché oko — Néma fül, süket szem), **Ivan Habaj** (Kolonisti — Telepések) olyan ívet alkot, ami jelentős nyomot hagyott a szlovák irodalom egészén és az irodalmi gondolkodásmódon is. E szerzők egy része már a hatvanas években is publikált, de akkor — amint **Vladimír Petřík** mondja — témáikban mintha egyetemes emberi helyzetek csapódtak volna le, és éppen a hetvenes években „konkretizálták társadalmilag hőseiket időben térben pontosan behatárolt történelmi-társadalmi helyzetekbe. És éppen ez a továbblépés tette lehetővé számukra — paradox módon —, hogy a korábbi gyakorlatnál alapvetőbb igazságokat mondhassanak ki az emberről mint olyanról is. Nem közömbös, hogy ezáltal megerősödött e művészet realista orientációja és társadalmi hatása is. V. Petřík nem indokolatlanul húzza alá, hogy itt tulajdonképpen az ötvenes-hatvanas évek fordulójának situációja ismétlődött meg, amikor a felkelés generációjának képviselői a történelmi téma segítségével önállósították magukat, de azt is, hogy „a történelmi téma ez esetben nem jelent megfutamodást a jelentől, mert a múlt és a jelen itt szorosan kötődik egymáshoz, és éppen a jelen történelmi távlatát biztosítja. Emellett a szerzői szubjektummal szorosan összekapcsolódó történelmi időről és térről van szó, többnyire a gyermekkor felidézéséről, annak érzelmi és szemléleti megnyilvánulásával együtt. A külső és a belső itt egymással kölcsönösen átitatott és nem entitásokkal elválasztott együtthatók — mint a történelmi témájú történelmi prózában kötelező.”

A hetvenes évek „prózájának újhistorizmusa” (**Vincent Šabík** kifejezése) így olyan jelenség, amely irodalmon belüli (reakció az előző évtized túlságos befelérányultságára, elszubjektívizálódottságára és formai dekomponáltságára is), de az utóbbi időszak alapvetően új társadalmi, nemzeti, államjogi realitásainak feltételeihez is kötött. Nem kis mértékben következik ugyanis a szlovák nemzet új történelmi tudatából, amely az új 1968-as őszi államjogi rendezés létrehozásával és egyszersmind a

föderáció törvényesítésével és gyakorlati alkalmazásával veszi kezdetét. De következik a történelmi tudat teljes reneszánszából is, mint azt a hatvanas években és a hetvenes évek elején például Laco Novomenský, Alexander Matuška, Michal Chorváth, Vladimír Mináč és más szerzők bemutatták, akik leginkább a távolabbi és a közelebbi múlt esszé-reflexióiban tudták újból megvilágítani a mához vezető út alapvető történelmi mérföldköveit.

A „próza újhistorizmusa” azonban mindenekelőtt Ladislav Ballek, Vincent Šikula, Peter Jaroš, Ivan Habaj és néhány más szerző munkásságával kapcsolatos; nem szokványos visszatérés a múltba, hanem új, gondolatgazdag keresése a ma eredetének, a történelem jelenkori mértékének, vagy a jelen mértéke történelmiségének, ami nélkül sem a nemzet, sem az egyén nem képvisel igazi történelmi, származástudati vagy egyéni értéket. Éppen legújabb prózánk fenséges emberi értékekkel való átitatottsága hozott azon a bizonyos múltbeli arányon keresztül eddig elhanyagolt vagy elkerült összefüggéseket az irodalomba; lényegbevágóan új és hangsúlyozottan politikus egyéni összefüggéseket, sorsokat, de nem elsősorban új földrajzi terekkel, hanem mindenekelőtt szerzői hozzáállással. A szerzői hozzáállás, a szerzői beavatkozás e „próza új-historizmus” keretén belül, azt hiszem, a legszembetűnőbb és a legeltérőbb vonás is az előző korszakokhoz képest. Főleg általa nyertek e szerzők művei társadalmi mozgatóerőt, de — és ez nem elhanyagolható — társadalmilag is hatásosak és sikeresek lettek, ugyanis alapvetően formálták a kor társadalmi tudatát és ezen belül a történelmi tudatot is. Emellett természetesen nem történelmi tények, események, konkrét történetek, alakok felidézéséről volt szó, hanem ellenkezőleg: olyan fikcióról, amely mindenekelőtt a fordított elv alapján képes a konkrét történelmi korszak felidezésére: a történelmet az emberben, a múlt képét es tükröződését az intellektusban és az alakok és figurák szívében, akik gyakran szürke életüket élték — csak éppen annak idején egy nem mindennapi kor térbeli és történelmi körülményei és összefüggései között.

A hetvenes évek szlovák prózájának érdeklődését a múlt iránt tehát jelenkori társadalmi feltételek és szükségletek determinálták. Sokrétűbb — a ma emberéről és a jelenkorról alkotott — reflexióval függ össze, ami lehetetlen a tegnap megismerése nélkül. Éppen a téma és az alakok ilyen történelmi és társadalmi eredeztetésével kísérelte meg a hetvenes években a középnemzedék szlovák prózája az epikai, de az ideológiai bizonyosság újbóli visszaszerzését is, nem csak az embert a történelemben, hanem inkább a történelemnek az emberben való ábrázolását.

Az, hogy mindez általában egyéni módon, művészileg nyilvánult meg, még inkább vonzóvá és társadalmilag hatékonyabbá, végül társadalmilag is kifejezetten megbecsültté tette ezt a teljesítményt (Peter Jaroš és Ladislav Ballek állami díja). De ez már más fejezet.

Térjünk vissza tehát a fenti megjegyzések lényegéhez, miszerint — biztosan megbocsátják nekem — egy kicsit nemzedéktársként is, a próza egy bizonyos típusa mellett érvelek. Amellett a próza mellett, amely az említett szerzők műveiben a formaalkotó és szociális, de erkölcsileg is alapvető valóság szemlélet hangsúlyozásával megkísérel „megőrizni valamit a tovatűnő, elmerülő régi világból. A túl gyorsan változó értékekkel olyan értékeket állítanak szembe, amelyek megőrzendők,

érvényesek, kötelezők, állandók lehetnének” (V. Šabík). Azt hiszem ez nem kevés: sem a próza, sem egyáltalán a társadalmi tudat számára. A társadalom egész szerkezetében végbement fordulat változásai valóban hosszabb, alaposabb és mélyebb megközelítést követelnek ahhoz a mult-hoz, amely sokmindenben ma is meghatároz bennünket. Legalábbis gyermekkorunk és ifjúságunk magunkban hordozott táján keresztül. Lehet, hogy ez tisztán generációs érzés — a mai érett, vagy már megfáradt negyvenéveseké —, de szeretném hinni, hogy valami objektívabbat, nemzedékek fölöttit is tartalmaz és kortársainknak is szól. Azzal is, ahogyan Vladimír Mináč — e regények eszmeiségének sokmindenben atyja, de ellenlábasa is — a hatvanas évek végén a szlovák nemzeti történelem alapelvét jellemezte: a munka, az országépítés történeteként, ami a felépítményben, azaz értelmiségi körökben is általánosan elterjedt. A munka (és nem csak a fizikai, hanem a szellemi is) történelme a szlovák történelmiség alap gondolatát jelentette. Ebben az értelemben Mináč munka-eszméjének, mint történelmiségünk szemantikai alapelveinek, ugyanúgy van anyagi-szellemi mértéke, mint nemzeti-nemzetközi kötődése.

Šíkula trilógiájában például a munka és az ácsok dolgoosságának hangsúlyozása; tulajdonképpen a partizánharc is bizonyos értelemben a munka szélesebb értelmű megbecsülésének részeként fogható föl. Šíkula azzal, hogy a felkelést „specifikus népi és földrajzi világba” — mindenekelőtt a felkelés peremén lévő Nyugat-Szlovákiába, és egyben a történelem, sőt a művészi érdeklődés peremén is levő népi rétegek környezetébe — helyezte, megmutatta, hogy a felkelés ezeket a néptömegeket „az olyan, úgymond lényegbe vágó és alapvető kérdések megoldására szólította fel, amelyek nagyságáról eddig tulajdonképpen sejtelmük sem volt” (V. Petrik).

Peter Jaroš **Ezeréves méhben** és folytatásában is (**Néma fül, süket szem**) a mához vezető múlt momentumait hangsúlyozta, de egyrészt távolabbra helyezte azokat a múltba — a századforduló idejére, illetve az első világháború befejezésének időpontjára, a második könyvben pedig az 1918-as fordulattól a húszas évek közepére —, másrészt történelmileg már szilárdabban meghatározott koordinátarendszerbe állította. A történelem azonban alapjában véve itt is a munkában és nem csupán a Pichanda-család munkaszeretetében realizálódik. A hibbei kőműves-építők munkával, de a munka következtében fokozatosan a nemzeti és szociális, azaz osztálytudattal is kitöltött anonim történelmet alkotnak. Jaroš regénye akár Šikuláé, a szülőföld regénye, de nemzetileg viszonylag homogén környezetű vagy egységű szülőföldé, mert ha internacionális és internacionálisztikus kötésekkel dolgozik is — főként a csehekhez és a magyarokhoz való viszonyban —, mégiscsak kifejezetten nemzeti jelege van, A „miénk” és az „idegen” elve itt még nem kristályosodik ki, mint Habajnál és Balleknál, de Jarošnál is eljutunk a nemzetitől a szociálisig, ami a nemzeti és osztályszolidaritás csírája.

Habaj Csallóközében a szlovák-magyar viszony kezdeti kiélezése után a húszas-harmincas években a helyzet szintén internacionálizálódik és a **Telepesek** éppen most megjelenő harmadik kötetében az 1965-ös árvíz idején már úgyszólván teljesen megszűnik. Habaj azonban, mint korábban Ballek **A segédben**, majd az **Akácokban** valami lényegesebb fölfe-

désére törekedett a magyar-szlovák viszonyból, főként a két háború között a határvidéken. Őszintén és nyíltan tette ezt, nem mondható, hogy szentimentális vagy uram bocsá', vulgáris módon. Nem egészen természetes például **Tilkovszky Lóránt** történész megállapítása erről a korszakról („A bécsi döntés — mondja — teljesen megmérgezte a magyar-szlovák kapcsolatokat”), ha tudatosítjuk magunkban, hogy ez a regény egyik kulcsproblémája, s valóban nem kis dologról van szó. Habaj a **Telepesek** első részében leszámol egy korszakkal. Bár München, a bécsi döntés, a komáromi alkudozás stb., mintha csak a regénykrónika külső tájékozási pontjai lennének, de a regénybeli Lipové Osady lakosai — a telepesek — e történelmi koordináta-rendszer keretén belül olyan helyzetekbe kerülnek, amikor dönteniük kell, melyik oldalra álljanak, és amelyekben a végső lehetőségek határán vizsgálható emberi méltóságuk. A trilógia első kötetének utolsó részében Habaj a mű ideológiai küldetésének alapvető részét a szlovák-magyar kapcsolatok interpretálásának szentelte, ami e próza szempontjából a történelmi tudat megvilágítása során nem elhanyagolható tényező. Azzal, hogy nem hallgat el bizonyos — első látásra talán drasztikus — tényeket, fölösleges legendák keletkezését előzi meg. Ebben az értelemben bizonyos mértékig Ballek két regénye mellé sorolható, amikről még lesz szó, de például **Duba Gyula** ívnek a csukák című regénykrónikája mellé is, amelyről úgyszintén elmondható, hogy kompromisszummentesen próbálkozik a szlovák-magyar nemzetiségi problematika művészi tükrözésével, egy korántsem kevésbé összetett korszakban, Dél-Szlovákia felszabadulásának első éveiben.

Habaj — éppen úgy mint Šikula, Jaroš vagy Ballek — személyesen érdekelt regényének szülőföldről szóló témájában, természetesen érzelmileg is, bár személyes tapasztalatai későbből származnak. Ám a sajátos nemzedéki emlékezeten keresztül tartósan és létükben határozták meg mindannyiukat a szülőföld történései. Habaj új területeket és új hősokeket fedez föl a szlovák próza számára; ezt tette már előző rövid-prózájában is, de többnyire történelmi szűrőn, a művészi valóság történelmi és politikai tükrözésén keresztül. „Kis” hősei sorsának a „nagy” történelemben megvannak a sajátosságaik, mert a telepesek valóban jellegzetes szociális csoportot alkottak különleges környezetben, de megvannak univerzális vonásaik is, amelyek összekötik őket a nemzedéki emlékezettel, akár azzal a munkaalapelvvel is, ami történelmünk és történelmi tudatunk mozgatóereje. Šikulánál is, de főképp Jarošnál megmutatkozik, hogy az igazi felszabadulás és a saját történelmiség tudatosítása csak szociális felszabadulás mellett lehetséges. Ennek megfelelő a **Telepesek** folytatólagos betetőződése, elsősorban a már említett harmadik részben. De már a felszabadulás utáni második részben jelzi, hogy „először a tulajdonnal kell kezdeni valamit, hogy az ember tudatában is mozduljon valami. . . Az új otthon csak „új”, a múlt osztály- és nemzeti antagonizmusainak terhétől megszabadított korban lehet megvalósítani” (V. Petrik). Itt veti fel Habaj a történelmi tudat ellentmondásainak problémáját, serkent a továbbgondolkodásra a történelmi változásokról, a már említett „érintett” területeken, de a nemzeti történelem szélesebb keretei között is.

A „próza újhistorizmusának” csúcspontját a szlovák irodalomban bizonyos

értelemben Ballek epikája — **A segéd** és az **Akácok** című regény — képviseli. Ő is új teret fedez föl a szlovák epikának Palánkjában, a szlovák-magyar határvárosban, de nemcsak a térről van szó, hanem az alakokról is, akikkel benépesítette regényeit, akik mint konkrét regénytípusok a történelem hordozói. Ballek regényeinek szövetük belsejében van sajátos déli vonásokkal meghatározott, konkrét és visszatérő, múlt-hoz forduló történelmük. Ballek **Palánkja** olyan város, amiben — mint az **Akácok** egyik alakja, Filadelfi gyógyszerész mondja — „nem is egy öntudatos generáció életén belül öt különböző rezsim váltotta egymást és a megyeháza fölött hat különböző ország zászlai lengtek”; ez a város a múlt és a jelen találkozásában elégséges konfliktushelyzetet teremt mind a társadalmi-pszichológiai, mind a történelmi reflexióhoz. Ballek minden alakjának megvan a maga egyéni sorsa, mindegyik a maga boldogságát keresi, de emellett társadalmiak és történelmie is. Ahogy a palánki kuvik, a már említett Filadelfi mondja, „sorsom nemcsak a saját helyzetemből fakad, mint azt bárki is gondolná. Azt nem... Személyes helyzetem mindenekelőtt a történelemből fakad, ami az ezer év alatt átszáguldott a fejünk fölött”. Valahol itt van a regény és az alakok kulcsa, Ballek lényegileg, de nem külsődlegesen nyilatkozik a felszabadulást és az azt megelőző korszakról, és ebben a térben el nem hanyagolhatóan a szlovák-magyar viszonyról, mint a korszak történelmi tudatának részéről. Meggyőzően ábrázolja a kor és a környezet ellentmondását a megfontolt orvos, Varga alakjában, akinek mint maga mondja, a fia magyar, az unokája szlovák és ő „nem érzi magát semminek”. Filadelfi alakjában Ballek valamivel többet sűrített, mint egy „saját sorsától megvadult” ember elrontott életének lélektanát vagy patológiáját. Ebbe sűrítette ennek a határvárosnak a pszichológiáját (és talán tragédiáját is), ami nem csak Filadelfi fölött (haláláig vendég volt, elvesztette benne indentitását), hanem sok más ember fölött is (Riecan fölött **A segéd**ben) győzedelmeskedett. Állandó határ-, politikai, társadalmi változásaival alakította (deformálta is) az embereket. Ballek érdeke, hogy olyan arcot tudott adni ezeknek az embereknek — regénytípusoknak, amivel alapvető dolgokat mond el — történelmileg és egzisztenciálisan — az emberi boldogság és méltóság lényegéről, ami aktuális történelmi-társadalmi értelmet ad epikus koncepciójának. És alapvető dolgokat mond arról a valóságról, amely a távolabbi és a közelmúltban mai alakunkra formált bennünket.

A szóbanforgó prózairó generációnak, a mai szlovák irodalom fontos nemzedékének, éppen az utóbbi másfél évtizedben kellett megküzdenie nemcsak az ötvenes, hanem a hatvanas évek történelmi és nemzeti értékeinek torzulásával is. Jellemző, hogy éppen ennek a generációnak a frontálisabb fellépése a múltkötődések keresésének jegyében zajlott. A próza így — kissé leegyszerűsítve — megkísérelt rendet csinálni a történelemben, emberközelivé tette a múltat, de úgy, hogy új fényt, új látószöveget vitt a történelmi értékelésbe és a történelmi tudatba is. Ezt tette művészi, irodalmi eszközeivel, alakjaival és típusaival, akiknek megvan a maguk története, sorsa. Egyetemességük mellett szlovák sorsok, öntörvényű epikai formában megtestesülve. Az **egyetemes** és a **szlovák** ilyen összekapcsolása miatt szólhatnak szuverén módon a hazánk határain túli olvasókhoz is.

(Kiss Szemán Róbert fordítása)

A magyar–szlovák szellemi kapcsolatok lehetőségei és kérdőjelei a mai szlovák irodalomban, különös tekintettel a történelmi regényre és drámára

A nemzeti tudat, a nemzeti identitás a hatvanas-hetvenes évek fordulójától központi kérdés a szlovák szellemi életben. A történetiség nem csupán a hagyományosan historikus tudományágakban és irodalmi műfajokban, hanem a közszellem általános múlt felé forduló érdeklődésében, illetve a jelenkort feldolgozó irodalmi művekben, publicisztikában is általánossá lett. Ennek több kiváltó oka van. Ide sorolható Csehszlovákia szövetségi átrendezése, a szocialista építés különböző nemzeti sajátosságainak fokozott tiszteletben tartása, valamint az osztályviszonyok módosulása következtében kialakult szemléletváltás. A kommunista pártok 1969-es moszkvai nemzetközi tanácskozásán született megállapítást — miszerint minden egyes szocialista ország fejlődése az egész szocialista világszisztem előrehaladásának feltétele — már a szövetségi rendszerű Szlovákiában alkalmazták a nemzeti-politikai gyakorlatban is. A politikai konszolidáció, az életkörülmények javulása, a közművelődés fejlődése lehetővé tette az osztály- és nemzeti értékek, az identitás iránti érdeklődés kibontakozását, a korábbi szemlélet lényeges módosulását.¹

A „nemzetviták” nyitánya kétségtelenül **Vladimír Mináč** három esszéje, a **Parázsfűvés**, a **Nemzet él itt**, valamint a **Jozef Miloslav Hurban összegyűjtött perei**² volt. Az azóta sorra megjelenő tudományos, művészeti, ismeretterjesztő kiadványok, folyóiratcikkek és tanulmányok szinte kivétel nélkül visszautalnak Mináč esszéire, a nemzeti történelem fontosságát hangsúlyozva.

Általánosan hangoztatott elv Szlovákiában, hogy a jelen nem ábrázolhatja kielégítően önmagát, hiszen csakis a történelem közvetítheti az ember és az emberiség teljes megértését. Minden társadalom, nemzeti kollektíva törődik történelmével, hogy indokolni tudja öntudatát. Nem helytálló a szocializmus ellenfeleinek az az állítása, miszerint a **szocialista** és a **nemzeti** ellentétben van egymással. Ellenkezőleg, a szocialista áthatja a nemzetet, hozzájárul evulúciójához, internacionalista fejlődéséhez.³ Gyakran fogalmazódik meg az igény a szlovákság etnikai-kulturális egységének, jelképeinek felfedezésére, a szlovák ember és saját országában elfoglalt helyének, történetiségének feltárására.⁴

A szellemi élet minden ízében átható identitásslémélet a legnagyobb közönséget mozgató szépirodalomban, elsősorban a történelmi, illetve historizáló prózában, valamint az ebből készült tömegkommunikációs termékekben, a televízióban, a rádióban a mozivásznakon valósul meg. Ezek azonban nem jöhetnek létre historikus és historizáló tudományos kutatások, a történettudomány, a régészet — és az egész kulturális-politikai élet historizáló légköre nélkül.⁵ Történelmi enciklopédiák, lexikonok, monográfiák, tanulmánykötetek, népszerűsítő kiadványok, az ifjúságot óvodáskortól ellátó olvasmányok sora látott napvilágot, miköz-

ben alapvető terminológiai, államjogi-topográfiai, interetnikai problémák kerültek napirendre.

Az irodalom bámulatra méltó igyekezettel és közönségsikerrel hódította meg a kevéssé vagy alig szlovák etnikumú déli területeket **Peter Andruška**, **Ladislav Ballek**, **Ivan Habaj** és mások prózájában, és az etnikum mellett az ország egész mai politikai területe és az azon keletkezett valamennyi szellemi érték a nemzeti identitás keresésének terénuma lett. Ez minduntalan újabb problémákat vet fel.

A szlovákiai műemlékeknek például — és közel sem csak a dél-szlovákiaiaknak — alapvető szerepük van a magyar nemzeti tudat alakulásában. Annál is inkább, mivel a magyar művészettörténet művelőinek tudós nemzedéke, **Henszlmann Imre**, **Ipolyi Arnold**, **Rómer Flóris** éppen felföldi, azaz mai szlovák terminológia szerint szlovákiai származású. Az ő működésük idején a szlovák értelmiség nem foglalkozott szülőföldjének képzőművészeti emlékeivel és azok szerepével nemzeti tudatának alakításában. A magyar művészettörténeti iskola államnemzeti szemléletmódja azonosította a legtöbbször szakrális képzőművészeti emlékeket a magyar nemzeti értékekkel és beépítette azokat a magyar nemzettudatba. 1918 után is magyar-cseh viták bontakoztak ki és a művészettörténet-írás Szlovákiában szinte kizárólag „cseh import” volt, és a Csehszlovákia megalakulásával váratlanul örökölt műemlékek védelmét tekintette feladatának. 1945 után a cseh-magyar párbeszéd semleges, közép- vagy közép-kelet-európai értelmezésbe torkollt, napjainkban viszont a kibontakozó szlovák művészettörténeti koncepció került előtérbe. Ennek mindenekelőtt azzal kell megküzdnie, hogy szlovák államiság ezer évig nem volt, nem lehetett tehát saját állami művészet és művelődéstörténete sem. Ezért az eddigiekben vagy a szorosán vett szlovák etnikai értékeket elemezte, vagy a vitákat elkerülendő, szakmai-kézműipari kérdésekhez húzódott vissza. A szlovák művészettörténet-írás ma arra az álláspontra jutott, hogy Szlovákiában sincs feloldhatatlan ellentmondás a nemzeti hagyomány és a művészet-történet között. A „szlovákiai művészet” és a „szlovák művészet” nincs ellentétben egymással, hanem része az egész ország teljes kulturális hagyományának, tehát Szlovákia művészete, európai integrálódásával együtt.⁶

Hasonló folyamat játszódik le a szlovák múlt irodalmi ábrázolásának, az irodalom történeti műfajainak értékelésében is, hiszen a ma szlovákiának szembe kell néznie azzal az örökölt megállapítással, hogy sokáig legalábbis megkérdőjelezték a szlovák nemzet történelmi voltát. Az irodalom azért is van ellentmondásos helyzetben, mert a szlovák nemzet a magyar állam hatalmi struktúrájának kialakulásától, nagy vonalakban a kiegyezéstől, félévszázadon keresztül csaknem kizárólag a szépirodalmon keresztül valósította meg önmagát. Történelmi tudatát nemegyszer hamisításokkal tartotta ébren, s erre alkalmas volt **Jánošik** betyárvezér éppúgy, mint **Csák Máté**, **Mátyás király** vagy a szentistváni — persze az eredetét alaposan átalakító — állameszmét helyettesítő Nagymorávia. A cél szentesítete az eszközt, a történelmi legendákat, fikciókat, mítoszokat, és a történelmi témák feldolgozása sohasem volt mentes a magyar—szlovák viszony éppén időszerű állomásaitól. Volt olyan időszak is, amikor a szlovákság részvételét kellett bizonyítani a magyar

állam gyarapításában és függetlenségi harcaiban, sőt nemegyszer a két nemzeti mozgalom anakronisztikusan didaktikus összebékítését tartották szépirói feladatnak. Az végképp nem volt akadály, hogy szlovák történelmi hősök a magyar nemzeti történelem közismert alakjai is voltak.⁷ A nemzeti csalódások korántsem szűntek meg 1918-al, ami olyan nemzeti önismeret kialakulásához vezetett, hogy a szlovákság vértanú sorsú nép, Bécs, Prága, Budapest, Zágráb, sőt Pétervár malomkövei között. Ennek ellensúlyozására újabb, a korábbiaknál is veszedelmesebb történelmi fikciók és történelmietlen illúziók következtek. Ezért is fogalmazódtak meg Vladimir Mináč és **Milan Rúfus** sokszor idézett megállapításai, hogy a magyarok a szlovák politikai végzete, illetve miért omlott oly könnyen Szlovákia a tehetetlen, haldokló Monarchia karjaiból a Harmadik Birodalom sokkal embertelenebb karjaiba.⁸

A szlovák történelmi prózának sok mindent kell éppen napjainkban tisztáznia. Szembe kell szállnia a nemzettudatba beívódott mítoszokkal, a szlovákságnak önmagáról kialakított sztereotípiáival, fel kell szabadítania magát saját előítéleteitől és elfogultságaitól, a béketűrő báránynemzet és a nemzetivé gyúrt fiktív történelmi hősök táplálta hamis nemzetkonceptiótól. Tennie kell pedig mindezt a szocialista építés legutóbbi másfél évtizedében az adott nemzetek közötti és nemzetközi viszonyok között, például szüntelen konfrontációban az egykori és nemegyszer a mai magyar nemzettudattal is.

Ennek megfelelően a mai szlovák történelmi próza általános jellemzője, hogy nem törekszik a megszokott hagyományok őrzésére, hanem inkább kritikai szemszögből foglalkozik azokkal. Ilyen például **Milan Ferko** Svätopluk- és Jánošík trilógiája. Anélkül, hogy deheroizálná, túlidőszerűsítene és szlovakizálná hőseit, nem menti meg őket a kegyetlenségtől, hatalomvágytól, politikai cselszövésektől, a kort pedig felruhazza a szláv-ság nem csupán védekező, hanem ugyancsak hódító, birtokvágyó harcainak képeivel, a kontinuitást pedig elő- vagy utószóval biztosítja. A Rákóczi-kor Jánošíkja sem romantikus betyárhős, hanem a szociális igazságtalanság világának vezérré választódott alakja, aki szellemi rokonára lel **Ráday Pál**ban, a rendjében és a mozgalom vezetésében is csalódott fejedelmi kancellárban.

Ide sorolnám **Vincent Šikula Matej**-ját, aki a Štúr-Kollár generáció nagyjai között az aprómunkát végzi. Ide ugyancsak az ő Majstri-ját az „alulról indítással”, amikor hőse kedvese ágyából ugrik ki a Szlovák Nemzeti Felkelésbe, nehogy a férj rajtakapja. S ennek a kisémbereknek van bátorsága felvetni a szlovákság háborús bűneit és egyben végigharcolni a felkelést anélkül, hogy bármi rendkívülit látna akár az egyikben, akár a másikban.

Az antiradicionális tradíció egyik legjellemzőbb megnyilvánulása **Peter Jaroš** Ezeréves méhe és folytatása, a Néma fül, süket szem című regénye, már a címekben is. Az ezer év az ezeréves Magyarországot, a szlovákok hazáját is idézi, széthullásának éveiben, a méh pedig a szlovák kisémberek, aki munkájával, sokasodásával természetesen ébredt fel a nemzeti felszabadulás korántsem felhőtlen lelkesedésű világában, 1918-1920 viharaiban. Az ezer év azonban valami leszámolást is sugall az olvasónak: az ezeréves magyar elnyomás képzetével mint anakronizmussal való elszámolást.

A népet megtartó, nemzetté teremtő munka regényei Šikula és Jaroš művei, és joggal sorolja ide a kritika az úgynevezett retrospektív dokumentumprózát az egykori drótostótokról, sáfrányosokról, üvegesekről, vagy a XVIII. század elején az Alföldre települő szlovákokról.⁹

Van példa a „felülről kezdésre” is, mindenekelőtt **Anton Hykisch** *Milujte král'ovnu... című* Mária Teréziáról és koráról szóló új regénye. Igényes téma, mert rendkívül alapos előtanulmányokat kívánt a szerzőtől az osztrák, a porosz és a francia felvilágosodás eszmeiségéről, illetve annak hazai lecsapódásáról. Úgy is felfogható a mű, hogy a kor eszméi a főszereplők, nem az uralkodók. Hálás téma is egyben, mert a felvilágosodás megindította a támadást a magyarországi feudalizmus ellen, és ha jó ideig egyebet nem is, a nemzetek öntudatra ébredését, a polgárosodás eszmei előkészítését elvégezte. Hykischet nem ragadja magával sem a szociális-társadalmi, sem a nemzeti szemléletmód. Szerepeltet művében osztrákokat, cseheket, poroszokat, magyarokat, szlovákokat, délszlávokat.

Kollár Ádám Ferencet, az udvar befolyásos emberét ünnepli szűk baráti köre, a szlovák értelmiség: **Hell Miksa** csillagász, **Szklejár György** jezsuita történész, **Tersztyánszky Dániel** császári levéltáros és lapkiadó, **Jozef Ignác Bajza**, **Juraj Fándly** katolikus papköltő... Az ünneplés oka: az udvar de Keresztény predikátummal magyar falut és nemességet adományoz Kollárnak. Az alapkonfliktus az, lehet-e együttműködni a hatalommal. Ugyanez a konfliktus jelentkezik **Bél Mátyás** esetében **Jan Solovič** *Zvon bez veže — Harang torony nélkül* című drámájában, ahol a tudós polihisztor még hittételeit is a felvilágosult abszolutizmushoz simítja és pápista kitüntetést fogad el, amivel viszont lehetővé válik nagyszabású munkájának folytatása. A mindenkori hatalom nélkül nem szülehetnek nagy művek, nem gyarapodhat a nemzet. Hykisch nem szakad el az egykorú Magyarország valóságától. Szláv lelkesedésű hősei egyrészt a szlovák történettudományban módszeresen publikált dokumentumokon¹⁰ alapulnak, másrészt tudatosan érzékelteti a hazai felvilágosodás magyar kezdeményeit is. Az idősebb szlovák tudósok nem hisznek a fiatal költők lelkesedésében a szlovák nyelvért. A fiatalok bizonyító példaként Bessenyeire és körére hivatkoznak, ahol röpiratot olvasnak a magyarságról, mi szerint míg a jobbágyok magyarul beszélnek, az urak sem felejtethetnek el magyarul... Észrevehető Hykischnél a védekezés a szegény szlovák — gazdag magyar általánosítástól, a ketős elnyomás elméletének kritikátlan alkalmazásától. Ez a törekvés úgyszintén benne rejlik Mináč és Ráfus esszéiben és a modern szlovák irodalomtudomány jónéhány következtetésében, főként **Karol Rosenbaum** tanulmányaiban.¹¹ Jelentkezik a feltékenység a magyar értelmiség ébredő nemzeti türelmetlenségével szemben, főként a nagyszombati egyetem Budára helyezésétől kapcsolatban. Hykisch Kollár Ádámja a munkába menekül, ami valamennyi hazai nemzet javát szolgálja, latin nyelven. Kétségtelenül törik a regény lendülete ezen a helyen, s ezáltal hitelességéből is veszít, híven tükrözve a szlovák nemzetszemlélet mai forrongását. Ehhez már újabb szerkezeti egységre, esetleg újabb regényre lenne szüksége. Akár annak a ma már érthető helyzetnek a felmérésére, hogy éppen a legforradalmibb magyar értelmiség nem érthette meg a latin és a német uralmától szabaduló magyar nyelv mel-

lett jelentkező más hazai nyelvek jogos részt keresését a felvilágosodás vívmányaiból.

Hykisch regénye igen élénk visszhangot váltott ki, és a kritika nemegyszer túllépett Mináč állásfoglalásán, miszerint van ugyan szlovák történelem, de a nemzetet csak a nép munkája tartotta fenn. Hykisch művét áttörésnek tartják, mivel azt bizonyítja, hogy a szlovákság részt vett az osztrák, a magyar és az osztrák-magyar történelem alakításában, tehát az szlovák történelem is. És ez a történelem nem csupán a felvilágosodással, a nemzeti ébredés korával kezdődik.¹²

A szlovák irodalmi köztudat Hykisch regényével is vállalja a nemzet-tudat történeti alakulásának bemutatását. Ez minden kelet-közép-európai irodalom vállalása, amíg a tudomány a maga eszközeivel nem pontosítja az írói intuíciókat. A Hykisch-regény fogadtatása azonban véleményem szerint túlnő az írói szándékon. **Daniel Okáli** a vitában már a budapesti magyar királyi belügyminisztérium 1914-ben készült névjegyzékét idézi, amely 850 öntudatos, azaz veszedelmes szlovák pánszlávot tartott nyilván, s ez a szám ugyancsak kevés lett volna a kétmillió-s nemzet tudatának, megmaradásának őrzésére. Természetesen több volt ennél, és megjegyzendő, hogy a világ első műszaki főiskolája Szlovákiában keletkezett, és Hykisch regényének idején két egyetem is működött, Nagyszombatban és Kassán, s a harmincnégy magyarországi szabad királyi város abszolút többsége is Szlovákiában volt.¹³ Kérdés, hogy maga az író hogyan vélekedik a műve által kiváltott ilyen képzettsítésről.

A magyar olvasót minden bizonnyal érdeklő regény vitájában ketten is feltették a kérdést: miért keletkeznek manapság szlovák történelmi regények, illetve mi az író tulajdonképpeni célja művével. Az első kérdésre irodalomtörténész válaszolt: a szlovákság tulajdonképpen rekonstruálja nemzeti múltját, s nem történészek számára hozzáférhető dokumentumokra támaszkodik, hanem olyanokkal rekonstruál, amilyenek a szlovák szellemi életet kitöltötték. Mivel pedig a mai szlovák próza a történelmi materializmusból indul ki, mai alkotásai felülmúlják a korábbi történelmi regények színvonalát.¹⁴ A másokra maga Hykisch felelt: „A legfontosabb volt számomra az ember a történelemben. A Mesterek korában azt kutattam, mit tegyen egy művész a társadalmi változás korában, kötelezze el magát, vagy tegye tovább a munkáját; azt feleltem, hogy igen, kötelezze el magát akár vereségek árán is. A Milujte královnu-ban a reform problémája felülről jön. Nagy társadalmi kérdés ez, közvetlenül korunkhoz kötődik. Jellemző e szempontból Kollár Ádám Ferenc sorsa, aki eladja magát az udvari cselszövések közepette pénzért és tanácsosi címért. Ám a regény nem egyénéről szól és ott nehezen található parabola. A probléma abban van, hogy minél közelebb kerül a szerző a maga évszázadához, annál inkább növekszik bizonytalansága, mégha a látszat az ellenkezőjét mutatja is.”¹⁵

Ladislav Ballek két, legutóbbi kötete, **A segéd** és az **Agáty** kétségte-lenül historizáló, de nem történelmi regény. Az első elemzésével már régebben próbálkoztam¹⁶ és ezen a konferencián **Kiss Gy. Csaba** kollégám is foglalkozik vele. Az **Agáty** továbblépés és stagnálás is egyben. Továbblépés újabb, árnyaltabbban ábrázolt emberi sorsok bemutatásával, stagnálás a kompozíció elnagyolásával, kidolgozatlanságával. Ez gyakori gyengéje a nagy íróknak, Ballek pedig mindenképpen nagy író.

Az **Agáty** még nem **A segéd** után várt teljesítmény, csak kiegészítése elődjének. **Thomas Mann**ról mondták, hogy olyan, mint egy elegáns sétapálcás úr. Iszonyatos mélységeket és lehetőségeket tár fel olvasói előtt, aztán mintha mi sem történt volna, tovább áll, nem törődik azzal, hogy olvasója esetleg nem veszi észre a szakadékot. Azt sem, amelyik mondjuk **Ballek** és **Dobos László**, **Duba Gyula** vagy **Grendel Lajos** Dél-Szlovákia ábrázolása között tátong, annak ellenére, hogy nagyon sok részletkérdésben közel állnak egymáshoz. Persze ez nem lehet a szlovák író alkotásmódjának, eszmeiségének, régiólátásának, még kevésbé nemzeti identitásának kritériuma, csak éppen a Dél-Szlovákiát ténylegesen lakó nép történeti tudatának alakulása sem lehet közömbös az egyetemes szlovákiai, sőt a szlovák nemzeti tudat szempontjából.

Született szlovák (ifjúsági) történelmi regény a tatár betörésről, amelyben szlovák és magyar nemeseik viszálykodnak egymással a haza sorsán érzett felelősség ügyében¹⁷, a Wesselényi összeszökéséről,¹⁸ a török háborúkról.¹⁹ Született kiváló trilógia²⁰ Késmárk történetéről, amit — szlovákiai kritikusaival szöges ellentétben — a hagyományos történelmi regényforma művészi eredményének, klasszikus regénynek tartok. Akkor is, ha a szlovák történeti identitást közvetett formában szolgálja.

Engedtessek meg, hogy akár jelentősebb alkotókat ezúttal figyelmen kívül hagyva most a legfiatalabb írónemzedék két tagjáról, **Ľuboš Jurik**ről és **Július Balcor**ól ejtsek néhány szót.

Jurik immár fél évtizede közölt esszét a szlovák fővárosról, amiben kifogásolta a régi városrészek túlzott likvidálását, a forgalom bevezetését a belvárosba. Bratislava régi szlovák nevének nevezi magát: presporáknak, pressburgernek. Mert a régi pozsonyi, a magyar, a cseh, a német, az orosz kultúrából ötvöződő pozsonyi szellem talán inkább óvna a várost, mint az újonnan odaköltözöttek kevéssé lokálpatrióta lendülete. Jurik azóta írt már **Sládkovič**, **Petőfi**, **Štúr**, **Emil Boleslav Lukáč** és Anton Hykisch, meg mások Selmecebányájának omladozó házairól is és az újságírói hivatás nemzeti értékeket mentő feladatáról.²¹

Július Balconak egy cigánynovellája foglalkoztatott, egyszerűen lebilincselő olvasmányként, írásművészete és mai témánk, a szlovák nemzet tudat és annak magyar vagy tán nem is egészen magyar összetevői miatt. Egy cigánykaraván valahol a magyar pusztán valamikor az I. világháború előtt furcsa kalandba keveredett egy tanya lakóival. Szerelmi szálak fűződtek a tanyai fiatalember és a vajda szépe között. A cigányok kegyetlenül kiirtották a tanya minden lakóját, majd tovább vándoroltak Erdély hegyein is túlra. A hírhedt magyar igazságszolgáltatás évekig várt és kivárta a cigányok visszatérését szeretett tiszai táborhelyükre és kegyetlen bosszút állt rajtuk. A végrehajtó tiszt a határok meghúzása után szülőföldjére, Szlovákiába húzódott vissza, kocsmát nyitott és elfelejteni látszott a történeteket. Még azt is, hogy valaha a magyar csendőrségben szolgált és magyarul beszélt. A cigányok azonban nem felejtettek, megtalálták a falujában, hiába tagadta meg múltját és nyelvismeretét.

Az eddigiekből is következik, hogy a magyar-szlovák szellemi kapcsolatok nem problémamentesek, minthogy a szlovák nemzettudat éppen az utóbbi másfél évtizedben és éppen a magyarokéval is közös múlt értékelésével foglalkozik. Egyre messzebb kerül az ezeréves magyar elnyomás mítoszától vagy az osztály- és nemzeti elnyomás tételének sematikus alkalmazásától, sőt még az elnyomott magyar és szlovák tömegek közös harcának az ötvenes években divatos egyoldalú interpretálásától is. A tudomány egyre több dokumentumot tár fel, és ezek a dokumentumok akkor sem változnak, ha netán időnként homlokegyenest ellenkező következtetéseket vonnak le belőlük. A jó irodalom, a becsületes írói szándék, az objektivitásra törekvő kutatás mindenképpen utat talál nemzeteink között, az elfogult, gyenge színvonalú műveket és alkotóikat mindkét részről kérlelhetetlenül elfelejtik. És vigasztaló, hogy ezután az összkép után, és amit kizárólag szlovák forrásokból állítottam össze, a most tárgyalt másfél évtized alatt is olyan közös vállalkozásaink születtek éppen közös történelmi emlékeink közös kiadásában, mint a **Tatran** és az **Európa Kiadó Bibliotheca Saeculorum** sorozata. Ezek értékét csak növeli, hogy a fennálló nézetkülönbségeket félre lehetett tenni, okos kompromisszumokkal, akár külön-külön címlapokkal, címváltozásokkal, külön jegyzetapparátussal vagy lektorálással. De el lehetett érni a lényegét: **Mednyánszky Alajos**, **Kram Dániel**, **Vladimír Ferko** köteteinek közös kiadását. Nemzeti kapcsolattörténetünk jóleső érzéssel nyugtázhatja a **Szlovák Nemzeti Galériai** című **Tatran-Corvina** gyönyörű közös kiadást, annak ellenére, hogy a fordítás és a helységnév-használatbeli göcsörtök, no meg a magyar és a szlovák képaláírások közötti eltérések a laikusok számára is jól jelzik a kötet létrehozóinak nem mindennapi fáradozását. És voltaképpen a közeledés előmozdítása a feladatunk, mert bármilyen nehézségek árán közösnek tekintett múltunk nem csupán a szlovák nemzettudat tisztázását szolgálja, hanem hosszú távon előkészíti egy magyar-szlovák közös identitástudat kibontakozását is. A geopolitikai realitások nem változtak, múltunkat nem tagadhatjuk meg, s közös érdekünk a szóértés.

JEGYZETEK

1. Šabik, Vincent: Historizmus prózy. = Romboid 1981. 10. 6—7. p. — Truhlář, Břetislav: Niekoľko poznámok k historickému románu. = Romboid 1984. 10. 40. p.
2. Dúchanie do pahrieb; Tu žije národ: Zbrané spory Jozefa Miloslava Hurbana. Magyarul: Összefüggések. Bratislava 1980. Madách. Tózsér Árpád fordítása.
3. Šabik, Vincent: im. 10—11. p.
4. Sulík, Ivan: História a historizmus. = Slovenské pohľady 1985. 4. 94. p.
5. Truhlář, Břetislav: im. uo.

6. Bakoš, Ján: O umeleckohistorickom vedomí na Slovensku. = Romboid 1985. 12. 51—58. p. — Részletesebben: Bakoš, Ján: Dejiny a koncepcie stredovekého umenia na Slovensku. Bratislava 1984, Tatran.
7. Chmel, Rudolf: Poznámky o dejinnosti, historickom vedomí a literatúre. — Slovenské pohľady 1980. 3. 85—92. p.
8. Mináč, Vladimír: Nemzet él itt. = Összefüggések 86. p. — Rífus, Milan: Ünnepe utáni bánat. = A költő hangja 39. p. Koncsol László fordítása.
9. Truhlář, Břetislav: im. uo.
10. Vö.: Tibenský, Ján: Chvály a obrany slovenského národa. Bratislava 1965. — Uő.: Veľká ozdoba Uhorska. Bratislava 1984.
11. Rosenbaum, Karol: Kultúrno-politický aspekt skúmania slovensko—maďarských literárnych vzťahov. = Slovenské pohľady 1979. 11. 85—92. p.
12. Kritici diskutujú os Hykischovi. = Romboid 1985. 12. 18 p. (Petrik, Vladimír)
13. Uo. 19. p.
14. Uo. 21. p. (Rosenbaum, Karol)
15. Uo. 21. p.
16. Käfer István: Néhány szlovák-magyar összefüggés a mai szlovák irodalomban és Ladislav Ballek A segéd című regényében. = Új Aurora 1982. 1. 85—102. p.
17. Poničan, Ján Rob: Skaza hradu. Bratislava 1979.
18. Tallo, Jozef: Ohnivý šarkan — Pikovo oravské povstanie. Bratislava 1981—1982.
19. Tallo, Jozef: Ruže pre sultánov hárem. Bratislava 1974.
20. Baráthová, Nora: Muž, ktorý kračal za mrstou. 1975. — Aj zradcomsa sa odpúšťa. 1980. — Nespokojné mesto. 1981.
21. Jurík, Ľuboš: Bratislava, láska moja neláskavá. = Slovenské pohľady 1982. 8. 59—70. p.
22. Balco, Július: Cigánska poviedka. = Slovenské pohľady 1984. 12. 51—71. p.

A szlovák nemzettudat az esszék tükrében

VLADIMÍR MINÁČ, MILAN RÚFUS ÉS LUBOMIR FELDEK
NEMZETKÉPE

1. A TUDAT ÉS A NEMZET

A tudat is része a valóságnak. A hamis tudat is. A történelmi tudat is. És a történelmi hamis tudat is!

Önmagunkról alkotott képünk valamelyest mindig szubjektív. Kollektívan szubjektív. Szükségszerűen az. De ez a szubjektivitás törekedhet a rajtunk kívül levő valóság minél objektívebb megismerésére, hogy a bennünk levő valóság minél igazabb lehessen.

Önmagunkról alkotott képünk önértékelés is egyben. Azt érezzük ki, amit fontosnak, értékesnek tartunk. Az értéktelen, elhibázott, megbánt mozzanatokot szívesebben elfeledjük. Holott célunk az önismeret kellene hogy legyen. A minél őszintébb, minél alaposabb önismeret.

A kritika mindig fájdalmasabb, mint az önkritika. Ha az önkritika a következetesebb, az élesebb, ha ez hatol mélyebbre, akkor a kritika — a kívülről jövő — nem rendítheti meg önértékelésünket. Ellenkező esetben önértékelési zavart okozhat.

A sikeres nemzetek számára a létezés evidencia, melyet nem kell igazolni. Lakóhelyük adott, országuk határai többnyire vitathatatlanok, értékeik, jogaik, sikereik olyan természetes összetevői életüknek, melyekkel azonosulnak, melyekért felelősséget vállalnak. Történelmük a múltjuk, melyet tudnak, vállalnak, folytatnak. Látnak visszafelé, és előre is. A sikeres nemzetek nem kérdezik meg, mi a nemzeti lét értelme. Létezésük öncél.

A kevésbé sikeres, sikertelen, vagy túl sok csapást megért nemzetek állandóan az eltűnéstől, a megsemmisüléstől félnek. (Ez a félelem többnyire független a nemzet nagyságától, hiszen a 14—15 milliós magyarság tudatában sokkal erősebben él a nemzethalál réme, mint az egyharmadnyi dánokéban.) Ezek a nemzetek állandóan igazolni igyekeznek létezésüket, egy-egy területhez való jogukat, bizonyítani államhatáraik igazságos vagy igazságtalan voltát. Történelmük nem csupán a múltjuk, nem csupán alapja, háttere, forrása jelenüknek. Történelmük argumentumok tárháza is, melyből érveket gyűjtenek, létezésük jogosságát igazolandó. Helyzetükkel, állapotukkal elégedetlenek, ám az okokat, melyek e helyzetet megteremtették, többnyire önmagukon kívül keresik. És nem mindig alaptalanul. Ezekkel a nemzetekkel valóban mostohán bánt a történelem, de az oly gyakori önfelmentés legtöbbször újabb kudarc okozója.

A sikeres nemzetek történelme — a befejezett múlt. Dicsőséges vagy dicstelen — de semiképpen sem naponta felvetődő kérdés. A kevésbé sikereseké az önmarcangolás és az önigazolás, jobb esetben a tanulságok forrása.

A sikeres, sorsukkal megbékélt nemzetek identitásának csak egyik, semmiképpen sem meghatározó összetevője a történelem, a történelmi tudat. A kevésbé sikeresek, a félig kész, alakuló, formálódó nemzetek tudatában az első, a legfontosabb helyre kerül. Az alfa és az omega. Ezeknél a nemzeteknél a történelmi tudat az önazonosság-tudat meghatározó eleme. S mivel döntő ereje van, igencsak óvatosan kell kezelni, mert könnyen válhat az önbecsapás eszközévé.

2. VLADIMÍR MINÁČ TÖRTÉNELEMKÉPE

Vladimír Mináč nem történész, hanem író, regény és esszéíró. Az 1970-es években ő volt az egyetlen olyan szlovák író, aki teljes, összefüggő történelemképet, történelemértelmezést nyújtott olvasóinak, elsődleges síkon, vagyis nem szépirodalmi műbe rejtve, hanem esszéikben. Esszéi, átfogó történelmi tablói nem prózairói munkáját kiegészítő, hanem program-szerű vállalkozások, melyek kifejezett célja a szlovákság nemzeti tudatának alakítása.

Eszmefuttatásait eleve az önfelmentéssel kezdi: **„Ahhoz, hogy a történelem szemléletes és áttekinthető legyen, szükség van a sematizálásra; ahhoz, hogy a bonyolultat is meg lehessen érteni, le kell egyszerűsíteni az eseményeket”**¹ — írja a *Nemzet él itt* című, első nagyobb nemzeti tárgyú esszéjében. Kezünkben a kulcs, amellyel írásait feltárhatjuk: nem differenciálni, hanem redukálni kíván. S ez a megközelítés nagy veszélyt hordoz magában: egy nemzet eltorzított történelemképét.

„Kezdetben vala az ige. S az igét Štúr birtokolta!” — állítja fel az első tézist. Ebben az értelmezésben Ľudovit Štúr a szlovák történelem alfája, hiszen a szlovák történelem elsősorban az írott szó története. **„...a mi történelmünk szavakban zeng igazán, a tettekben felemás...”**² Štúr — Mináč szerint — végletes és ellentmondásos, ám lényegében felmenthető nagyság. Štúr kritikai gondolkodása egyrészt **„jobboldali kritika a hegelianus polgár kritikája”**, másrészt haladó, **„haladóbb, mint sok kortársa, a magyar forradalom vezéralakját is beleértve.”**³ Hol „szelíd germanofil”, hol „nagyszláv” módon németellenes. Ám mindkét magatartása érthető — értelmezhetjük Mináčot —, mert az előbbi a magyarok, az utóbbi a németek hitszegéséből ered.

Mináč Štúr-alakja a mítoszteremtő író alkotása. Azé az íróé, aki nem az igazságot, hanem a maga igazát keresi, aki nem tanítani akar, hanem érzelmileg felrázni; az ember, az emberi gyarlóság megértése helyett a nagyságot akarja felmutatni. Az egyértelmű és bírálhatatlan történelmi nagyságot — s a XX. század második felében ez meglehetősen kétértékű törekvés.

Ennek a gondolkodásmódnak nagy szüksége van az ősellenségre, s ezt a magyarokban találja meg. Mináč szlovák-magyar „nemzeti antagonizmusról” beszél, amelyben **„a magyarság a szlovák politika végzete... (A szlovák politika) mozgásiránya a magyar politika mozgásirányának negatívja, koncepciói ellenkoncepciók, hangja visszhang csupán.”**⁴ Kossuth szélsőséges nacionalista, minden rossz hordozója, aki elkezdett egy forradalmat, **„amelyben a reakció győzelmes magva csírázik...”** Ez a forradalom **„az arisztokrata oligarchia diktatúrája!”**

A képlet egyértelmű, itt már csak a gondolati kényszerpályán kell előre menni: ha Štúr és a szlovák nemzeti mozgalom egyértelműen és

problémamentesen pozitív, „haladó” jelenség, akkor a vele szemben álló magyar mozgalom csakis egyértelműen reakciós lehet. Mináč értelmezésében „a magyar történelemben frigré lépett a történelmi jog egy-fajta fajelmélettel”,⁵ s így — következésképpen — a magyar történelem XX. századi ballépéseinek, például a német fasizmussal való szövetségnek a gyökerei Kossuthnál keresendők, aki már akkor a Frankfurti Parlamenttel paktált.

Ugyanebből a gondolatmenetből következően az ún. Új Iskola, vagyis a magyar politikával kiegyezést kereső csoport, és az ún. Memorandisták, vagyis a szlovák nemzeti radikálisok összeütközésének tárgyalása során „kétségtelenül a Memorandisták pártján”⁶ áll. Ebből a gondolatmenetből következik az a megállapítás is, mely szerint „a magyar történetírás hívta ki maga ellen a szlovákot”. „A magyarokat csak egyetlen dolog válthatja meg: a pánszlávizmussal mint a történelmi haladás mindenható gondolatával kötött örök szövetség, amelyből mindkét fél számára politikai és nemzeti szabadság következik” — idézi Mináč Jozef Podhradský szlovák publicista gondolatát, majd — a kétségeket eloszlatandó — hozzáfűzi: „Abban az időben ezek a szavak bizarrul és provokatívan hangzottak, mai szemmel nézve többé-kevésbé profétaiak.”⁷ Számára egyértelmű, hogy a XIX. században „Oroszország a szlovák politika gerince, a hit alapja, olyan erő, amely a szlovák mozgalmat a legreménytelenebb helyzetben is segített életben tartani.”⁸ Stúr „Moszkvában hitt, s nem Péterváran... az ő Oroszországa a szlavofilek megváltó Oroszországa volt, s nem a Néva-parti despota birodalma.”⁹ Itt élt együtt a szabadság progressziója és a szláv szellem — állítja Mináč, és hozzát teszi még, hogy ez a szlavofília „mindig védekező, a történelem szempontjából tehát igazságos gesztus volt.”

(Mivel elsősorban Vladimír Mináč nemzetképét próbáljuk felvázolni, ezért nem a részletekbe menő vita a célunk, de a fenti megállapításhoz azért annyi megjegyzés kívánkozik, hogy miután 1849-ben Paskievics orosz seregei leverték a magyar szabadságharcot, Stúr terjedelmes röpiratot írt a szlávág kérdéséről *Das Slawentum und die Welt der Zukunft* címen, amelyben szó szerint ezt mondja: „A nemzet Oroszországban egy az ő cárijával, és ez az alapja Oroszország erejének.”¹⁰ Érdemes lenne talán újra végiggondolni, hogy 1849-ben ki is védekezett és ki támadott, és Paskievics seregeinek az árnyékában milyen tartalmakat hordoz ez a szlavofília!)

Az elmondottak után most már megkérdezhetjük: milyennek látja Mináč a szlovák nemzetet? „A nagy történelem a nagy rablók története”¹¹ — jelenti ki némi nagyvonalúsággal. A szlovák mozgalom viszont markánsan plebejus. „Mi a szlovák politika plebejus hangszóját tettük hozzá Közép-Európa történelméhez.”¹² Ebben a képben mindig mindenki a szlovákokat fosztogatta, a szlovákokat bántotta, a kunok, a tatárok, a törökök, Zsiska és Csák Máté, Hunyadi hordái, Bocskai hajdúi, kurucok, labancok, németek. „Egy civilizáció határait őriztük... A tatárokat, a törököket (s egyéb kun népséget) nem karddal, nem hóstettekkel állítottuk meg, hanem azzal, hogy megmaradtunk.”¹³ A szlovákság az építők nemzete. „Jóval többet dolgoztunk, mint amennyi a munkából ránk esett volna” — vonja le a kissé szokatlan következtetést Vladimír Mináč.

A szlovák törekvések XX. századi beteljesülése, a modern nemzeté alakulás befejeződése ebben a koncepcióban a szlovák antifasiszta ellenállás, a Felkelés, melyben „a szlovák nemzet megvalósította legnagyobb, legjelentősebb történelmi tettét: betetőzte nemzeti-demokratikus forradalmát, s ezzel felzárkózott a világ haladó nemzetéhez.” Ebben a harcban a szlovákság „a Štúr-koncepciók leghaladóbbikát valósítja meg: a népi, társadalmilag igazságos Szlovákiát.”¹⁴

Vladimír Mináč nemzetfogalma normatív nemzetfogalom, történelemképe normatív történelemkép. A nemzet az ő számára nem történelmi-társadalmi-gazdasági-politikai-kulturális képződmény, hanem erkölcsi kategória. A nemzetbe az tartozik bele, akit tettei vagy gondolatai — a mináci értékrend szerint — arra érdemesítenek. Helye van benne az ősi, dolgos, tiszta népnek és az e népből származó hazafiaknak, de nincs benne helye a „magyarón” nemességnek és bolgárságnak, a polgári Szlovákia „komprádor” és fasizálódó burzsoáziájának, a klérusnak, vagyis senkinek, aki a vágyott történelemképet megzavarja. „A valóságos Szlovákia nem a kávéházi politikusok, hanem a Nép Szlovákiája” — írja a Felkelésről szóló esszéjében. Mináč nem társadalomban, nem osztályokban, nem rétegekben gondolkodik, hanem egy mitizáltan egységes, homogén „népi nemzetben”. S ez a szemléletmód kizárja a szlovák történelem alternatív értelmezési lehetőségeit, nem ismeri fel a nemzeti asszimilációs és disszimilációs folyamatok igen bonyolult mechanizmusait, nem látja az átmeneteket, az árnyalatokat. De gondolatmenetének legkétesebb mozzanata a végkövetkeztetés: a nemzeté alakulás lezáródását sugalló tézis.

Ez a differenciálatlan Mi-kép veszélyes, mert ugyanilyen differenciáltan Ők-et teremthet. Az Ők-ből könnyen bűnbakot csinál, és olyan sémákba viheti bele a szlovák közgondolkodást, amely sem az önismeretnek, sem mások megismerésének nem kedvez.

3. MILAN RÚFUS NEMZETKÉPE

Milan Rúfus, a költő és esszéíró, szintén sokat foglalkozott a szlovákság nemzeti kérdéseivel, bár olyan rendszeres áttekintésre, mint Mináč, nem törekedett. Esszéiből, alkalmi írásaiból, nyilatkozataiból azonban kibontható egy összefüggő nemzetkép, amely tudatos és hosszú önvizsgálatok eredménye.

Rúfus is parasztnemzetnek látja a szlovákságot, amelynek városai utcáin is „friss tehénlepény gőzölög”, s amelynek hatalmas történelmietlen igyekezete, hogy Pozsonyt a nemzeti mítosz központjává avassa, pusztá óhaj maradt. „Akár tetszik, akár nem, ezekbe a nemzeti tárgyú elmélkedéseimbe gúnyos nevetésként szüntelenül belejátszik a malacok rőfögése” — írja nem kis öniróniával egy Štúrról szóló esszéjében.¹⁵

Ez a parasztnemzet azonban — Rúfus értelmezésében — nem a semiből érkezett; történelme ezer évvel ezelőtt kezdődött, a morva-szláv időkben, amikor is a szláv és a római kereszténység keresztüzébe került. Rúfus nem fogadja el az „ezeréves szünet fámáját”, s véleménye szerint létezik szlovák történelmi-szellemi folytonosság. „Vitatható apriorizmusok nélkül, s annál nagyobb tisztelettel a történelmi tények iránt. Föl kell térképeznünk a gondolkodásunkat. Amíg ezt meg nem

tesszük, a Štúr-nemzedék, elődei ellenére is, fantasztikus ejtőernyős csapatnak fog hatni.”^{15.a.}

Rúfus nemzetképében a szlovákság kétszeresen megkésett nemzet: megkésett a XX. századi önreflexióiban. „A huszadik század hatvanas éveiben, az európai civilizáció kellős közepén annyi nosztalgiával idézgetni a XIX. századot! Alig vigasztal, hogy némi joggal cselekszem ezt” — írja a Štúr-nemzedék értékelése során, majd hozzáteszi: „...olyanformán érzem magamat, mint a felnőtt, aki kanyarót vagy mumpszot kap.”¹⁶

Az irodalom, az írásbeliség Rúfus értelmezésében is döntő összetevője az újkori szlovák nemzet megszületésének. Ennek az irodalomnak az eredetét az ősi szláv legendákban látja, majd folytatódását a népdalokban, a népi költőkben, Kollár, Šafárik, Palkovič munkásságában. „Ami később Bajzától, Hollytól és Bernoláktól Štúrig lejátszódott, az már nem a tojáshéj kopogtatása, hanem áttörése volt.”¹⁷ A XVIII. század végén, a XIX. század elején itt nemzet születik, az irodalmába kapaszkodva, s a Štúr-iskola — Rúfus értékelése szerint — már egyenrangú partnere az európai irodalmaknak.

Milan Rúfus — a költő, az író — az irodalmán keresztül azonosul nemzetével. „Nem tehetek mást, szeretettel és tisztelettel el kell fogadnom azt, amit ez a nemzet az irodalomban mindeddig létrehozott, mert számomra éppen ez képezi a konkrét személyes alapot, amelyről továbbléphetek... Amit a világtól kapok, az a minőséget tekintve csak szándék, csak elhatározás. E szándéknak testet, arcot csak az otthon, a szülőföld agyagából gyúrhatok... Nem ódivatúság hát, nem hazafias önkritikátlanság az, ami arra int, hogy nemzetem irodalmát kézbe fogjam, magamévá fogadjam, s mind csúcsait, mind lapályait figyelmesen tanulmányozzam. Korlátai bizonyos értelemben az én korlátaim is, lehetőségei az feltételeim.”¹⁸ Számára a nyelv a kollektív nemzeti szellem hordozója; a szlovák nemzet elsősorban az irodalmán át érintkezik Európával, a világgal. Mert a nemzet „elsősorban test, nem pedig az értelem nyomására létrejött szellemi érték... önmagában nem biztosít semminemű szabványemberséget... nem kész cél, hanem lehetőség, amelyet valóra kell váltani, s amely egyenlő esélyeket kínál mind a lángésznek, mind a kalandornak. Az esélyek alsó és felső határa oly messze húzódik egymástól, amilyen mondjuk a Beethoven és Hitler közötti távolság. A köztük levő terület — az mind a nemzet.”¹⁹

Ennek szellemében tud önkritikus lenni, így ostorozza a szlovák oblo-movizmust, a „restséget a jóra”, s választja külön biztos kézzel a népi-séget, népszerűt a népieskedéstől.

Milan Rúfus gondolkodásában a szlovákság és Európa egyszerre van jelen. „Európa-komplexus, nemzeti komplexus — a történelmi deres botjának két vége ez.” Számára Szlovákia, a szlovák kultúra az európai kultúrtükör integráns része, ám pontosan számon tartja, hol vannak a szlovák irodalomnak és közgondolkodásnak olyan hiányai, amelyek miatt félszegen mozog az európai kultúrában. A kiindulás mindig a szülőföld: „A költő ezt mondja: a szülőföld kéz, amelyre ráborulhatsz sírva. De vigyázzunk, nehogy szó szerint vegyük, amit mond. A költő ugyanis a mondottnál többet tud és közöl: a szülőföld az a kéz, amelyre töprengő fejedet hajthatod.”²⁰ A töprengés közelebb visz Európához, mint a sírás — sugallja Rúfus.

A szlovákság jövője ebben az összképben az európai civilizáció jövőjével van összekötve, és ezt a civilizációt igen feltűnően látja, mert individualizmusával és anyagiasságával önmagát pusztítja el. Új igazi közösséget kellene teremteni — mondja —, mégpedig visszatérve a hagyományos formákhoz, és erkölshöz.

Milan Rúfus differenciált, problémákat látó és láttató nemzet- és történelemképe, a türelem, a megértés, az önkritika megléte és az önámítás megvetése — mindez a mélyen gondolkodó bölcslőt mutatja, azt a XX. századi szlovák értelmiségit, akit nemzete igazi helyzetét akarja feltárni és megmutatni. Megalapozott az aggodalma is, melyet az európai civilizáció felbomlása miatt érez, ám a kiütkeresés irányával — a hagyományos közösségi formákhoz és erkölshöz való visszatéréssel — nem értünk egyet. Véleményünk szerint az európai kultúrának és civilizációnak nem az individualizálódás a legnagyobb baja — az öntudatosabb individuumok magasabb számban is elkelnének például a mi tájainkon —, hanem a távlati — transzcendens — egyéni és közösségi célok elveszése. Új közösségek csak új célokért formálódhatnak, s e közös célok nem lehetnek rövidtávú, materiális vágyak beteljesülései. Ha ez az európai civilizáció újra talál magának „nagy” célt — akár Isten, akár a kommunizmus képében —, akkor majd ismét visszanyerheti vezető helyét az emberiség kultúrájában. A korszerű európai nemzeti közösségek azonban már nem lehetnek a hagyományos közösségi formák utánezatai, hanem — véleményünk szerint — csakis az öntudatos és tudatos individuumok szerves közösségei.

4. LUBOMÍR FELDEK ÉS A SZLOVÁK NEMZET

Míg Mináč és Rúfus a szlovákságot parasztnemzetnek látja és mutatja, és némi — bevallott vagy öntudatlan — nosztalgiával fordul a szlovák falu, a hagyományos közösség felé, Feldeknél már nem esik szó ezekről a gyökerekről. Nem azért nem szól róluk, mert tagadja fontosságukat, hanem mert másfelé tekint.

Lubomir Feldek az egyik legjobb és legtudatosabb szlovák műfordító is, s ez meghatározza magatartását: nem befelé, hanem kifelé fordul, a szlovák kultúrát és nyelvet magas színvonalú fordításokkal kívánja gazdagítani.

Nyelve sokkal „csípősebb”, mint Mináčé vagy Rúfusé; nem kívánja nemzetét sem felmenteni, sem jószándékú szeretettel „megérteni”. Élesen elítéli a szlovák szellemi tunyaságot, a köldöknézést, a nemzeti kultúra nem- vagy félreismerését. A műfordítás számára alaptevékenység, nemzeti tett, hiszen „a fordítások álltak egy egész sor nemzeti irodalom kezdetén.”²¹ S hogy a szlovák nemzet nem tiszteli kellőképpen a műfordítókat, „az a történelmi folyamatosság iránti érzéketlensége, a szlovákok sajátossága: a rövid ész! Békésen elfeledték, hogy annak idején Tesszalónikiből két fordítónak kellett idejönnie azért, hogy itt egyáltalán létrejöjjön valamilyen kulturális közösség, valamiféle nemzet.”²² Ebben a logikában a műfordítás ablak a világra, és önépítés!

Amikor megírta a *Jánosik Vivaldi alapján* című színművét, számos kritika a szemére vetette, hogy kigúnyolja a szlovák történelmet, hogy bántja a nemzet érzékenységét, „lelkét, szellemét”. „A nemzet vagy a társadalom szelleme — válaszolta Feldek — nem valami öröktől fogva adott létező. A társadalom a maga kollektív szellemét naponta átdol-

gozza, átalakítja, valamerre mozgatja — sajnos, nem mindig pallérozza.”²³ Bár „kis nemzetecske” a szlovák, ám Európa kellős közepén él, s mindenfelől a folyamatosan fejlődő kultúra hatása, nyomása éri; ebben a közegben nem lehet egy nemzetnek szinte egyetlen nemzeti jelképe a betyárkodás. „Mindennek megvan a maga kijelölt helye — a betyárnak is, a történelemben és a nemzeti múzeumban. Örök betyárkodásunk a mai napig megmutatkozik múltunkhoz való viszonyunkban: megraboljuk magunkat, kifosztjuk magunkat mindenből. Ezért vagyunk szinte történelem nélküliek, mert csak azt azonosítottuk a történelmünkkel, ami szlovákul szólt. A királyok többnyire nem beszéltek szlovákul — ezért nincsenek királyaink, ezért nincsenek királydrámáink. A darab nemcsak azért kapta a Jánosik Vivaldi alapján címet, hogy Vivaldi zenéje szóljon benne. Jelezni kívántam, hogy nemcsak a Vratna völgyében éltünk, hanem Európában is. Végére is — ma már megvan az államiságunk. Miért ne tanulhatnánk meg az irodalomban is, a színházban is újravizsgálni, átrostálni — amint az a kultúrnemzeteknél szokás — az államiság kérdését is?”²⁴

Feldek a nemzeti kontinuitás kérdéskörét is dinamikusan, mozgásában vizsgálja. A múltra a jelenben élők szemével tekint, s elfogadhatatlannak tartja a „történelem mögé rejtőzést”. A nemzeti hagyományokat igyekszik megtisztítani a ráarakódott hordalékoktól, és olyan korszerű nemzettudat kialakítására törekszik, amely nyitott mind a múltja, mind a jövője irányában. „...mert a nemzet nemcsak attól élő — mondja Feldek egyik kritikusa —, ami pillanatnyilag hasznos számára, hanem a gondolattól, a szellemtől is, melynek előrchajtó ereje van.”²⁵

5. A NEMZETI LÉT ÉRTELME

„Mozgalmainkat, azoknak haladó vagy reakciós voltát ún. objektív történelmi mércékkel mérni értelmetlen dolog lenne: az objektív mércék a nagy nemzetek kizárólagos tulajdonát képezik”²⁶ — jelentette ki Vladimír Mináč a *Nemzet él itt* című, 1965-ben született írásában. Azóta húsz év telt el, s úgy tűnik, a mai szlovák középnemzedékhez tartozó Lubomír Feldek egész életművével rácsófol erre a megállapításra. Éppen az egységes mérce alkalmazásának a szükségét vallja; minden sorával és tétével azt bizonyítja, hogy a szlovák nemzetnek akkor van esélye az európai kultúrához való felzárkózásra, a megkapaszkodásra, ha önmagára is érvényesnek ismeri el az európai kultúra és civilizáció értékrendjét.

A nemzeti léttel, a nemzet múltjával és jövőjével foglalkozó írók időnként fölteszik a „végső” kérdést, vagyis hogy mi a nemzeti lét értelme?

Ez a kérdés — álkérdés; nemigen lehet rá válaszolni, vagy ha mégis megkísérli valaki, többnyire semmitmondó feleletek születnek.

Mint a bevezetőben már leírtuk, véleményünk szerint a nemzetek léte öncél, létük értelme a létezés maga. Ám ha mégis valamiféle választ várunk, álljon itt — ez áttekintés befejezéséként — Vladimír Mináčnak a saját kérdésére adott válasza: „A nemzeti lét értelme más

nemzetekhez való tartozásában van. Velük együtt alkotja a civilizáció nagy művét. S ilyen értelemben még csak a kezdetén vagyunk az önmegvalósításnak.”

JEGYZETEK

1. Mináč, Vladimír: Összefüggések. Madách, Bratislava, 1980. Fordította Tózsér Árpád. 112. l.
2. Im.: 83. l.
3. Im.: 84. l.
4. Im.: 86. l.
5. Im.: 125. l.
6. Im.: 111. l.
7. Im.: 87. l.
8. Im.: 97. l.
9. Im.: 97. l.
10. Štúr, Ľudovít: Wybór pism. Zakład Narodowy Imienia Ossolinskich, 1983. 106. l.
11. Mináč: Összefüggések. 127. l.
12. Im.: 92. l.
13. Im.: 129. l.
14. Im.: 374. l.
15. Rúfus, Milan: A költő hangja. Bratislava. Madách. Fordította Konkol László. 35. l.
- 15.a. Im. 110. l.
16. Im.: 41. l.
17. Im.: 81. l.
18. Im.: 102. l.
19. Im.: 86. l.
20. Im.: 68. l.
21. Feldek Ľubomír: Z reči, do reči. Slovenský spisovateľ, 1977. 143. l. (Ford. B. I.)
22. Im.: 145. l.
23. Feldek, Ľubomír: Smutné komédie. Szlovenský spisovateľ. 1982. 124. l. (Ford. B. I.)
24. Im.: 125. l.
25. Im.: 132. l. Rudolf Mrlian gondolata.
26. Mináč: Összefüggések. 83. l.
27. Im.: 119. l,

Térviszonyok és értékek

Ladislav Ballek: A segéd

„Palánkon nem állt meg az élet. Mindazok az események, amelyek ebben a városban lejátszódhattak, alá voltak vetve a palánki időtér szigorú törvényszerűségeinek” (349) — olvashatjuk a regény epilógusában az elbeszélő sokatmondó megjegyzését. Eszerint létezik tehát a műben egy olyan sajátos időtér — ezt nevezte **Bahtyin** kronotoposznak —, amelynek koordinátái kijelölik az elmondott történet kereteit. Hogy milyen ez az időtér, az itt elsősorban a szóban forgó város jellegzetességeiből következik. És hogy a földrajzi tér milyen fontos szerepet játszik a műben, arra közvetlenül a regény alcíme is utal: **Könyv Palánkról**. Semmiképpen nem túlzás azt állítani, hogy Ballek regényének egyik főszereplője maga ez a város. Egy fiktív kisváros Dél-Szlovákiában, valahol az Ipoly alsó folyása mentén, amelynek számos vonása összefüggésbe hozható Hont megye egykori székhelyével, Ipolysággal, azzal a várossal, ahol az író gyermekkorának éveit töltötte. A városhoz való viszony sorsdöntő a regény mindegyik központi alakja számára. Palánk sajátosságai, „helyének szelleme” a mű jelentésének centrumában kapott helyet. Gazdag tartalmú jelképpé nő a regény városa, történelmi és társadalmi folyamatok kifejezőjévé.

Mivel **A segéd** értékszerkezetét jelentős mértékben a térviszonyok közvetítik, elemzésünkben a földrajzi térnek a regényben megjelenő néhány formáját vesszük szemügyre, azt, hogy miképpen szerveződnek e formák a mű világgépének alkotóelemeivé. Ballek regényének számos szlovák és magyar bírálata hangsúlyozta, hogy az ábrázolt tér — a város és a táj — jelentősége alapvető fontosságú a műben. **A segéd** megjelenése után írókat elsősorban Dél-Szlovákia irodalmi (mármint szlovák irodalmi) fölfedezőjeként emlegették. A kritikusok és tanulmányírók következtetéseit figyelembe véve mindenekelőtt két szembeállítást kívánunk tüzetesebben megvizsgálni. Az egyik tengelyén két világtáj áll szemben egymással, Dél és Észak, illetve — amint majd látni fogjuk — két földrajzi táj is: síkvidék és felföld (lent és fönt). A másik opozíció inkább történelmi és társadalmi jellegű, város és falu szemben állása, amely nem független az előbbtől, hiszen a falu valahol a Felső-Garam mellékén található, a város pedig, mint említettük, az Ipoly alsó szakasza mellett, ami egyben etnikai különbséget is jelent. Mielőtt azonban az elemzéshez fognánk, néhány eligazító adatot magáról az íróról és legfontosabb műveiről.

Ladislav Ballek 1943-ban született, Gyügyön, az Ipolyságtól tizenegynéhány kilométerre fekvő, fürdőjéről nevezetes községben. Első kisregényei a hatvanas évek második felében láttak napvilágot, igazi sikert azonban csak 1974-ben megjelent, lazán egymáshoz kapcsolódó részletekből álló novellafüzére, a **Posta délen** (Južná pošta) hozott szá-

mára. Itt már a határvidék 1945-öt követő sorsát eleveníti meg, a gyermeki optikán keresztül szemlélt dél-szlovákiai kisvárost, a minden napok örömeit és csalódásait. Három évtized távolából némi nosztalgiával idézi föl kisfiú-hőse tapasztalatait egy számára különös, egzotikus világból. Az egzotikusra festett táj, a „déli” mítosz kellékei megjelennek következő, 1977-ben megjelent művében, **A segéd**ben (Pomocnik) is, azzal a különbséggel, hogy itt megnő az elbeszélő kompetenciája; a **Posta délent** a visszaemlékező attitűd jellemzi, a narrátor nem válik el éles kontúrokkal attól, amit elbeszél; **A segéd** elbeszélője viszont, a XIX. század realista hagyományának megfelelően, átlátja a valóságot, amely így szándéka szerint „objektív” lesz, az író és az olvasó számára is; ez az elbeszélő ismeri a város múltját, az egyes szereplők élettörténetét, cselekedeteit és a cselekedetek mozgatórugóit. Ballek legújabb, 1981-ben megjelent regénye, az **Akácok** (Agáty) is szoros kapcsolatban van a dél-szlovákiai valósággal, tematikáját tekintve rokona a **Posta dél**ennek és **A segéd**nek. Végezetül nem árt megjegyezni, hogy művei rendre megjelentek magyarul is. **A segéd** 1980-ban látott nyelvünkön napvilágot a pozsonyi Madách Kiadónál **Hubik István** fordításában, s a könyvet átvette a közös könyvkiadás keretében a budapesti Európa Könyvkiadó. Idézeteinkhez ezt a szöveget használtuk.

A hetvenes évek szlovák prózájának tematikai osztályozása során sokan — többek között **Rudolf Chmel** és **Karol Wlachovsky** is — elkülönítenek egy olyan csoportot, melyet a Dél-Szlovákia iránti érdeklődés jellemez. Csak zárójelben kívánjuk megjegyezni, 1975-ben a Tiszatáj hasábjain magunk is fölfigyeltünk a jelenségre, elsősorban **Andrej Chudoba**, Ladislav Ballek, **Peter Andruška** és **Ivan Habaj** írásai kapcsán. Azért lehetett ez a tájékozódás szembeszökő, mert a szlovák irodalom „klasszikus” tája magától értetődően a Felföld, a múlt századi szlovák nemzeti ideológia — mint ismeretes — a hegyvidéket tartotta a szlovákság jellegzetes szülőföldjének, hazájának. A romantika irodalma gazdag tartalommal töltötte meg a szlovák jelleget kifejező Kárpátokat, a Tátrát; attól sem teljesen függetlenül, hogy a magyar nemzeti mitológiában oly fontos helyet kapott (különösen Petőfi által) az Alföld, a rónáság. A Felföld—Alföld szópárnak így az ellentétes földrajzi tájakat jelentő tartalma mellett megjelent a szlovák gondolkodásban a nemzeti különbséget (sőt ellentétet is) kifejező értelme. Az Alföld (Dolná zem, Dolniaky) magyar nemzeti sajátosságokat kapott, ezért a nemzeti antagonizmusok elválasztást kereső szellem számára ellenszenvessé vált, taszítóvá. **Tibor Žilka** a szlovák próza „déli koloritját” vizsgálva arra hívja fel a figyelmet, hogy „A középnemzedék képviselői így a ‚délvidéket’ már nem tartják olyan világnak, amelyet saját térbeli-konnotációs jelei csak a valamikori elnyomókat fejezik ki”. (Slovenské Pohľady. 1981. 4. sz.), Persze hozzá kell tennünk, hogy „délvidék” vagy „síkvidék” nem csupán földrajzi táj a kortárs szlovák íróknál, körvonalait politikai-közigazgatási határ húzza meg délen, másképpen: Szlovákiának, egy országnak a déli részéről van szó. Ennek a déli világnak Ballek regényében vannak időjárás, földrajzi, növényzeti sajátosságai, melyek együtt fejezik ki ezt a komplexumot.

A „Dél” zúgó szeleket, forró nyarakat, ragyogó tiszta kék égboltot jelent, buja növényzetet, akácot és kukoricaföldeket, termékeny gazdagságot, **ugyanakkor** valami nyugtalanságot, szélsőséges jelleget, romlást és bomlást. A természeti-táji adottságokat szemlélő-érzőkelő ember fölfogásában ezek az adottságok emberi (egyéni és közösségi) tulajdonságokká alakulnak át, pozitív vagy negatív értékek hordozóivá válnak. A hegyi faluból a kisvárosba érkező hentesmester számára az időjárás, a vidék mássága, idegensége saját bizonytalanságainak, belső és külső konfliktusainak mintegy érzékelhetően megjelenő kivetítődése.

„Ez a déli folyók mentén oly ismert szag zavarta a hentest. Hát már tavasztól kezdve egész éven át minden korhad itt? Ha a folyó már tavasszal szennyes lesz, alighanem bűzlik egészen a tél beálltaig... Mintha oszlásnak indult volna. Vagy nem? **S nem válik itt ő maga is rosszabb emberré, mint eddig volt...**” (I. m. 39.). Vagy egy későbbi pillanatban, amikor a hős még jobban érzi idegenségét: „**Vágyódott a gyengédség, a friss, átlátszó, tiszta vizű patak után. Nem tudta megszokni a családjában uralkodó gyűlölködést, és még mindig nem szokott hozzá az itteni hőséghez se, a legyek miriádjaihoz, a porhoz, a különös és szívfájdító déli tájhoz...**” (I. m. 179.). A „délvidékiség” a regényben egy többé-kevésbé koherens mitológiává szerveződik, jellemzői kimutathatók az emberek viselkedésében, a táj múltjában. Ennek a mitológiának része például a „délvidéki lustaság”, a történelem tragikus kataklizmái (a török hódoltság), a létnek egyfajta bizonytalansága, az emberek kétarcúsága (egyfelől kispolgáriak, másfelől féktelenek), a város lakóinak nyelvi és kulturális kevertsége. És természetesen a **határvidéki jelleg**. Ebben is a bizonytalanság a döntő, határok változásai, a kiszolgáltatottság, „... mert ahol határ van — mondja egy alkalommal Lancsarics Riecanak —, ott... mindig zajlik az élet.” (I. m. 30.) Hallatlanul nehéz volt itt, a visszahúzó körülmények között emberré és polgárrá lenni, végigjárni az európai történelemfejlődés individualizációs útját.

Ez a déli világ fülledtségével, súlyos atmoszférájával érdekes módon valamilyen mediterrán vagy szubtrópusi tájat idéz föl a szlovák író víziójában. Talán ilyen képzetek — valaminő egyetemes Dél-fogalom idesugárzása — is közrejátszottak abban, hogy jellemző tulajdonsága lesz a regénybeli városnak a maradiság: „**Mindenekelőtt szemben áll velük (a kommunistákkal) a város karaktere, a háború utáni sajátos helyzete, fekvése, összetétele, történelme, hagyománya, maradisága, mégpedig ama LEGKONOKABB DÉLI MARADISÁG, mely mélyen megveti az egyenlőségről, a társadalmi igazságról kiejtett szavakat, mert megveti az egyszerűséget és a szegénységet.**” (I. m. 245. Kiemelés: K. Gy. Cs.). A történész itt bizonyára közbevetné, hogy a dél-szlovákiai városokban milyen jelentős volt a munkásmozgalom és a baloldal hagyománya, de ne felejtjük, nem történelemről van szó, hanem regényről, egy írói látomásról, mely csak áttételesen van kapcsolatban a valósággal. A Ballek által megteremtett déli kisváros ellentéte némiképpen a felföldi falusi világnak, annak a közegeknek, amely a szlovák nemzeti fölkelés életetője volt; lehet, hogy ebből adódik Palánk maradisága, ebben a képletben szükségképpen a városnak a másik pólust

kellett megtestesítenie. Egyébként igen érdekes, hogy a regénybeli **Délnek, délnek** nem **Észak** és **északi** az ellentéte; az **Észak** kifejezés nem szerepel sehol sem a műben. A déli vidékkel, a déli emberekkel a **hegyek világa**, a **hegyi falvak**, a **Felföld** áll szemben, a felföldi emberek, a hegyvidékiek, a hely meghatározásánál pedig az **odafönt** kifejezés. Tehát a történeti tájszemléletben a szlováksággal azonosított vidék a hagyományos megnevezésével szerepel.

A **segéd** túlnyomórészt olyan eseményeket mutat be, amelyek színlhelye az említett kisváros. Ahogy a szlovák kritikus, Tibor Žilka megállapítja: „**Ez a kisváros, Palánk, az Ipoly alsó folyásánál, a déli közeg mitizálásának fő forrása, egy olyan közegé, amely majdnem teljesen ismeretlen és föltáratlan táj a szlovák irodalomban.**” (Slovenské Pohľady, 1980. 3. sz.) Említettük már ennek a városnak a határvidék jellegét, ami egyben valaminő átmenetiséget, tarkaságot és kiismerhetlenséget is jelent. Értékek tekintetében pedig ambivalenciát. A város múltjára a folytonosság hiánya, a többszörös megszakítottság volt a jellemző. A városban merev határokkal elválasztott társadalmi rétegek éltek egymás mellett és alatt a múltban, ez adta meg sajátos karakterét. Két jellemző mondat a város arcát érzékeltető leírásokból: „**Palánkon, az egyik déli megyének az ősi székhelyén, az emberemlékezet óta katona-, paraszt-, kereskedő-, iparos- és hivatalnokvárosban, ahol mindezeknek a 'rendeknek' a város fekvésére tekintettel megvolt a maguk nagy fontossága és hatalma...**” (60.); „**A háború előtti Palánkról az hírelett, hogy egyike a köztársaság legvidámabb városainak. A régi Monarchia szokásait ápolta.**” (248.) Jellegzetesen kispolgári viselkedésformák uralkodtak ebben a közegben, a közép-európai polgárossultság normái érvényesültek; a regény narrátorának szemével: „**Palánk tipikus lakosa rendszeren ezekkel a tulajdonságokkal bírt: megfontolt volt, lassú, kissé lusta, de inkább csak látszólag, törekvő, megbízható, jó ízlésű, tudott bánni az evőeszközzel, tudott udvarolni a hölgyeknek, éppoly magabiztosan forgolódott a hivatalban, mint a kávéházban...**” (60–61.) Kívülről azonban ez a kispolgári környezet csábító és taszító városi világnak látszott, paraszti szemmel nézve a „**bűnös város**” fogalmának a megtettesítője volt. A hegyi faluból idetelepült hentesmester érzései így jelennek meg a regényben: „**Sejtette Riečan talán, hogy a falak mögött nehéz takarók, vastag plüss-szőnyegek fekszenek, amelyeket kivétel nélkül perzsaszőnyegnek mondanak itt... fehér női testektől sűrű a léghő, a hajdani gazdagság, a laktató és fűszeres ételek, az örök irigység és végtelen unalom fuvallata terjeng, mely nem kecsegtet semmi jóval.**” (122.) Ez a megrontó város, amely annyi alakban megjelent Kelet-Közép-Európa irodalmaiban a múlt század vége óta: kezdve **Reymont** nagyszabású panorámájától (Az ígért földje) **Szabó Dezső** Az elsodort faluján keresztül számos román, horvát és szlovák prózai műig. Ballek elbeszélője így mutatja be: „**Palánk a maga összes lakosára egyforma erősen, kitartóan, gyorsan és rambo-lóan hatott; nem telt bele sok idő — és a régi meg az új palánkiak hasonlítani kezdtek egymáshoz. A város elnyelt mindenkit, aki csak betette ide a lábát, hasztalan rúgkapált ez ellen az illető egy bizonyos ideig.**” (59.) Persze mindez némiképp ironikus színben tűnik föl, ha tu-

datosítjuk, hogy ez az „urbs” a regény idején mindössze nyolcezer lakossal bírt (ezt is megemlíti az elbeszélő — 216.).

A **segéd**ben a kisváros elsősorban két szereplő szemszögéből látszik. A falusi Riečanak kiismerhetetlen, nyugtalanító ez a világ („Minden valahogy szokatlan és idegen volt itt neki.” 56.), Lancsaricsnak viszont szülővárosa, akit az érzelmi azonosulásnak ugyanolyan erős szálai fűznek ehhez a környezethez, mint a hentesmestert elhagyott szülőfalujához. Egyet kell értenünk Käfer Istvánnal, aki arra hívta föl a figyelmet, hogy a város regénybeli értelmezését nem lehet egyértelműen negatívnak tekinteni (Vö. **Új Auróra**, 1982. 1. sz., illetve szlovákul: In *Vzajomnosti slovensko-maďarské*. Budapest, 1984. 191—212.). Megerősíthet bennünket ebben a föltételezésben az elbeszélő állásfoglalása is. Egyetlen egy alkalommal ő maga szól közvetlenül az olvasóhoz a régi Palánkról. A hajdanvolt kisváros elmúlását nem kevés nosztalgiával beszéli el ebben a részletben, mintha maga az író járná körül gyermekkorának helyszíneit. Így emlékezik vissza az elbeszélő, eltávolodván regényalakjai horizontjától: „Nagy, áldott évei voltak ezek a szép számú utcának, gyönyörűek és felejthetetlenek már csak annál fogva is, hogy az utolsók voltak.” (121)

Falu és város szembenállása Közép-Európa tájain az emberiség történetéből ismert alapképlethez képest sajátos tartalmakat is jelent, úgy tetszik, itt gyakran egymás értékeinek teljes tagadása volt jellemző. Régióink írói nemegyszer úgy látták az elmúlt száz esztendőben, hogy a történelmi-társadalmi változások, köztük a városiasodás, értékvesztéssel járnak nemzeti szempontból. És ebben nem csupán konzervativizmust kell látnunk, hanem a nemzeti és polgári kibontakozásban többször visszavetett népek súlyos dilemmáját, a nemzeti kultúra jelrendszerének agrárius-vidéki jellegét. Ballek regényében is gyökeresen különböző értékek kapcsolódnak a falu és a város fogalmához. Mint ahogy Tibor Žilka fejtegeti írásában (*Južný kolorit v slovenskej próze*. Déli kolorit a szlovák prózában. = **Slovenské Pohľady**, 1981. 4. sz.), **A segéd**ben a falu az erkölcsi tisztaság, a város pedig a gonoszság, az elvetemültség megtestesítője. A falu és a város értékei itt kölcsönösen tagadják egymást, a jó és a rossz kétpólusú sémájában. Az egyszerű, könnyen átlátható falusi világban egyértelmű minden, nyíltak és természetesek az emberek; a városban viszont minden túl változékony, az emberi gesztusok nem könnyen értelmezhetőek, hiányzik az őszinteség, nehéz eligazodni. A szlovák irodalomban gazdag hagyománya van falu és város ilven szembeállításának. Elég talán a szlovák regényt olyan meghatározó mintára utalnunk, mint **Svetozár Hurban-Vajanský Gyökér és hajtások** (*Koreň a vŕhanky*, 1908), és **Milo Urban Kódok napfelkeltek** (*Hmly na úsvite*, 1930) című műve. A városnak a negatív képe jelenik meg, az az arca, amely szfinkszerűen titokzatos és romlott, az őszinek és idillinek tartott szlovák falu elpusztítója. Ballek hentesmestere is ilyen perspektívából szemléli Palánkot: „**A faluhoz és a szabad természethez szokott Riečan a házaknak ezt a zártságát nehezen viselte, s mindannyiszor azt a különös benyomást keltette benne, hogy odabent, a falakon bévül, a ház mélyén szüntelen tobzódik a bűn, a gonoszság.**” (122.) Hurban-Vajanský regényének hősnője — mintegy

hét évtizeddel korábban — szinte ugyanezt érezte Bécsben: „Az utcán Anna idegenül érezte magát; ha valaki a férjét kereste, lesütötte a szemét, úgyhogy sokan nem hitték, hogy a mérnök úrnak törvényes felesége. A színházban szorongott, attól félt, hogy leesik a nagy csillár, hogy kigyullad a színpad, mert annyit parádéztak ott a tűzzel.” (Koreň a výhonky. 1935. Turčiansky Svätý Martini, II. 213.)

Polgári és paraszti értékek állnak itt egymással szemben, a paraszti életforma természetközelsége, évszakok által megszabott rendje, „tempóssága” egyfelől, az ember által teremtett tér, a sűrűn változó kapcsolatok, a gyorsabban múló idő — másfelől. Riečan gyakran gondol szülőföldjére, népdalfoszlányok muzsikálnak a fülében, város és falu különbségeit fölöldhatatlan feszültségnek érzi: „**A hóval betemetett zsindeletetős házikók, karácsony estéjén a kivilágított és ünnepien feldíszített otthonok hangulata. Palánkon az ilyen örömeiket nem ismerték, itt nem zengtek a hegylakók dalai, a betlehemesek énekei, nem csilingáltak a száncsengők.**” (310) Az ő világában tökéletes determinizmus uralkodott, gondolkodását paraszti fatalizmus jellemezte. Egy alkalommal így töpreng: „**A világnak megvan a maga rendje, s neki benne a kijelölt helye, ahonnan nem menekülhet. Ezen semmi sem változtat.**” (166) Állandóság, kiegyensúlyozottság, elrendezettség a zaklatottsággal, változékonysággal szemben. A „kalmártermészetű” Volent Lancsarics a polgári értékek képviselője. Ő mindig többet akar, vállalkozni, még akkor is, ha az eredmény kétséges. A polgári típusok közül leginkább a szerző self-made manekre emlékeztet; nagyszabású terveivel, képes manipulációival akár az öreg Artamonov kései és távoli rokonának is tekinthetjük. A klasszikus kapitalizmus korának föltörekvő egyénei jutnak eszünkbe, amikor ilyeneket olvasunk róla: „**Volent Lancsarics ballagott lefelé a Kálváriáról. Roppant elszántságot érzett magában, hogy bevegye ezt a várost.**” (288.) Ő nemcsak, hogy otthon volt ebben a határvidéki, dél-szlovákiai városban, hanem itt találta meg önmegvalósításának optimális közegét: „**Megfelelt neki Palánk a maga kevertségével és változatosságával: egyszóval az atmoszférájával.**” (72)

A polgárosodás szlovák dilemmái jelennek meg Riečan sorsában; családja széthullása, egyéni veresége azt is példázza, hogy a fölemelkedésnek ez az útja számára nem járható. Lancsarics értékei szerint ő képtelen élni. A hentesmester nem tudta magában elfogadni az anyagi haszonszerzést, a bővített újratermelés logikáját, ahogyan az elbeszélő megállapítja róla: „**Nem voltak túlságosan nagy igényei, mert a bibliai történetek és az idősebb emberek tapasztalatainak tanúsága szerint a nagy igények csak romlást és pusztulást hozna ránk.**” (310) Tragédiájának egyik döntő oka, hogy felesége és leánya alkalmazkodik a városi környezethez, idomul Palánk normáihoz, a külsőségekben és magatartásban is: „**A felesége is, lánya is népviseletben jött, de egy hétig se viselték itt, levágtatták a varkocsukat is, fodrászhoz járnak, vigyáznak a beszédjükre, hogy még csak észre se lehessen venni, hogy felföldi faluból valók...**” (100). Riečan viszont nem tudott megbarátkozni a kényelmesebb körülményekkel, a technika áldásaival, ugyanolyan gyanúval viseltetett a távbeszélővel szemben, mint századunk elején Ferenc József, az agg uralkodó; amint a regényben olvashatjuk: „... az

ő szemében a telefon úri faramuciság, huncutság volt, és soha hozzá nem nyúlt, tőle csöngethetett, amennyit akart.” (278.) Ballek művében az értékrendszer mindenekelőtt a polgárosodással járó negatív mozzanatokot hangsúlyozza. Riečan ellenpólusára, Lancsaricsra aránytalanul sok árnyék jut. És ha polgárosodáson nem csupán a kapitalizmus kibontakozásának folyamatát értjük, hanem egy bizonyos színvonalú polgári életmód elérését, a regény perspektívájából túl nagy az ár ezért az emelkedésért, a befejezés (a hentesmester életének kudarca) konzervatív értelmezést is lehetővé tesz.

A kétféle település és vidék „egyszerű”, illetőleg „bonyolult” jellegének van egy etnikai-nemzetiségi dimenziója is. Palánk nyugtalansága, változatossága, kiismerhetetlensége azt is jelenti, hogy itt nyelvek, kultúrák találkoznak, keverednek egymással. A felföldi falu egynemzetiségű, a „délvidéki” városban együtt laknak magyarok és szlovákok, őslakók és betelepültek. Lancsarics származásával, nyelvtudásával a többnyelvűség, a kulturális együttélés hagyományát képviseli: „**Látja — mondja egy alkalommal — tudok szlovákul is, az első köztársaság idején katonáskodtam. Tudok egy kicsit őseim nyelvén is, szerbül, legjobban persze magyarul tudok... meg még egy kicsit németül.**” (27.) Mint említettük, a regényben a városhoz ambivalens értékek kapcsolódnak, Lancsarics alakja pedig egyértelműen negatív figura. Egynyelvűség és többnyelvűség szembeállításában rejtett módon jelen van a nemzet fogalmának két lehetősége is, a közép-európai nemzeti ideológiák alapvető dilemmája. A szlovák hagyományban — mint ismeretes — meghatározó volt a herderi eredetű nyelvi nemzet kategóriája. Ballek regényében megjelenik a különbség, de **A segéd** nem föltétlenül sugall választéknyiszert. Mindenesetre kétféle olvasási lehetőséget kínál a befogadónak. A nacionalista megközelítés kiolvashat belőle kizárólagosságot, a vegyesnyelvűség elítélését. A szlovák elfogultság úgy érezheti, ennek a nyelvi többféleségnek kizárólag szlovák nyelvű közzé kell átalakulnia, a magyar elfogultság pedig úgy vélekedhet, Ballek regénye egy ilyen folyamatot kíván megideologizálni. Lehet azonban úgy is olvasni **A segéd**et, hogy írója közelebb kíván kerülni a dél-szlovákiai többkultúrájúság jelenségéhez, meg akarja érteni nyelvek és népek együttélését. A különbözőség elfogadásának a gesztusa is ott van a szlovák regényben, ez a gesztus ugyan nem mindig egyértelmű, de mindenképpen eltérés azokhoz képest, akik a vagy-vagy logikája alapján gondolkodnak.

Közös Közép-Európánk egyik tradíciója a nyelvi-etnikai sokféleség, az együttélés a kölcsönös tolerancia alapján. Palánk városa kicsiben ennek a Közép-Európának is a képe, olyan kép persze, amely viseli a kirekesztőleges gondolkodás, a nacionalizmusok nyomait éppúgy, mint az együttélés pozitív hagyományait. Ballek regényéből a magyar olvasónak — határon innen és túl — a legfontosabb üzenet talán a sokszínűség, a változatosság, a másság elfogadása. Az a sokszínűség, amely tagad minden homogenizálást, uniformizálást. Amelyben érték, ha egy közösséghez különböző nyelvű emberek tartoznak, ahol többség és kisebbség csak mennyiségi különbséget jelöl. Tájaink ezeket a palánki sajátosságokat érdemes megbecsülni. Ez egyébként Európa igazi értelme is.

CZÉRE BÉLA

Rezeda Kázmér romantikus szerepjátszása

Krúdy első jelentős alkotói korszakában, az 1911-től indázó Szindbád-történetek árnyékában egy regény is született, a *Francia kastély* (1912), amely azonban dekoratív színeivel, az Alvinczi előképének tekinthető Pálházi excentrikus figurájával átmenetet képez a Szindbád-novella-füzerek és *A vörös postakocsi* világa között, számos vonatkozásban előkészíti az első jelentős, Budapestről szóló regényt.

A *Francia kastély* cselekményét, jellemrajzát és felvidéki, fővárosi helyszíneit egyaránt áthatja egy nagyon erős szecessziós dekorativitás, sőt egy túlszínczett, kosztümös-rizsporos biedermeier tónus is, amely egyáltalán nem jellemezte a Szindbád-novellák egészét. A Szindbád-történetek felvidéki városkái az emlékezés és a költészet városai voltak, a *Francia kastély* helyszíne azonban inkább egy dekoratív színpadra emlékeztet, ahol a múlt század első felének romantikus modorában ágálnak a regényszereplők. Pedig – amennyire egy Krúdy-műben a történések időpontját meg lehet állapítani – a múlt század végén játszódik a kisregény cselekménye. Az életereje teljében levő Szindbád egy rejtélyes nagyúr – Pálházi – exfeleségci körül kering a regényben, olyasféle ábrándos határozatlansággal, mint ahogy *A vörös postakocsi hőse*, Rezeda Kázmér köröz a fővárosba költözött vidéki színésznők körül. A „Pálházi-asszonyok” felvidéki szalonjában kezdődik ez a románc, s folytatódik a fővárosban, de közben Szindbád, a szerelem kalandora, epizód szereplőjévé válik saját életének. Az egyik „Pálházi-asszony”, Georgina hideg tervszerűséggel használja ki, a másik hölgy pedig romantikus pózokkal zárkózik el előle, így aztán inkább az olvasóra marad annak eldöntése, hogy Marietta tetteit az anyai ösztönök mozgatják-e vagy pedig a volt férje, Pálházi iránt érzett titkolt szerelem. Hiába nő a párbajban erkölcsileg Pálházi fölé Szindbád, a kisregény szerelmi színpadán Pálházi a fény és Szindbád az árnyék. S ez a lélektani képlet már *A vörös postakocsi* Alvinczi Eduárdjának és Rezeda Kázmérjának kapcsolatát vetíti előre, a „Pálházi-hölgyek” biedermeier szerepjátszásai pedig az *Aranykéz utcai szép napok* reformkori világát előlegezik – a novellafűzér távolságtartó ironiája nélkül.

A jelentős közönségsikert *A hét* című rangos irodalmi hetilapban folytatásokban megjelent regény, *A vörös postakocsi* (1913) hozta meg Krúdy számára. De azt is tudnunk kell, hogy az a látomásos lírai gazdagság, amelyet a Szindbád-elbeszélésekkel reprezentált Krúdy, korántsem jellemzi *A vörös postako-*

*Részlet a szerző közelesen megjelenő Krúdy-monográfiájából.

csit, a Szindbád-novellákkal reverált művészi színvonalat – a regény műfajában – majd csak az 1913-ban megjelent könyv folytatása, az *Őszi utazások a vörös postakocsin* éri el. Újszerűsége ellenére *A vörös postakocsi* még nem tartozik a nagy Krúdy-művek közé: a regény egyszerre realista és romantikus, ugyanakkor humoros, adomaszerű fordulatokkal is építkező cselekménye, részletező, a poézist többnyire nélkülöző leírásai – az impozáns Budapest-tablók ellenére – inkább csak a groteszk képsorok izgatón új színfoltjaival mutatnak a nagy Krúdy-művek irányába.

A sánta ördög című *Le Sage*-regényre utal *A vörös postakocsi* bevezetője, *A hét szerkesztőjéhez, Kiss Józsefhez* írott „levél”. Hiszen ahogy a *Le Sage*-regény ördöge emeli fel a házak tetőit, hogy meztelenül táruľjanak fel a rejtőzködő életék, úgy akarja Krúdy elénk tárni a pesti embervásár láthatatlan képeit is. A pesti vásár forgatagában meztelenre akarja vetkőztetni az urakat és a hölgyeket, s a leplezés naturalista szándékát csak erősíti a másik, ellentéző érzés, amely fölött a puskinsi romantikus szerelem csillaga ragyog. Mert egy fitaleMBER érkezett Pestre az utolsó postakocsival, „régimódi frakkban” és romantikus szerelmi vággyal a szívében, s a „kéjvágyó öregemberek és fürdőző Zsuzsannák” városában már nem jutott számára szállás. Rezeda Kázmér – a regény fiatalembere – Szindbád mellett a másik jelentős alteregója a Krúdy-műveknek, életútját több regényben követi majd az író (*Őszi utazások a vörös postakocsin, Nagy kópé, Kékszalag hőse, Rezeda Kázmér szép élete*). Rezeda Kázmér nem azonos Szindbáddal: Szindbád emlékező utazásaiban és szerelmi kalandjaiban csak mellékes, a férfi casanovai fölényének alárendelt szerep jutott a múlt századi érzelmes romantikának. A romantikus érzelmeket egy impresszionista-szecessziós nyelv színezte át, s emelte be az alapvető látomásos-szimbolista szerkezetű novellákba: így a romantika stiláris jegyei és motívumai csak mellékdallamai voltak a Szindbád-ciklus bonyolult, polifon zenéjének. *A vörös postakocsi*-stílus, cselekmény és jellemrajz által egyaránt meghatározott szerkezetében viszont a párbeszédék és a dialógusnak álcázott monológok, a cselekmény fordulatai és a stílus, hangvétel együttesen mutatnak a romantikus retorika, s a romantikus magatartás irányába. Szindbád is eljárt az eremre, a romantika érzelmileg túlfűtött szerepeivel, de mindig tudta, hogy mikor kell az egyéni érvényesülés és a szerelmi siker érdekében levetkőznie ezeket a szerepeket. *A vörös postakocsi* Rezeda Kázmérjából hiányzik ez a szindbádi realizmus: nem képes kitörni szerepéből, beleragad abba. Ugyanakkor nem lehet *A vörös postakocsi* Rezeda Kázmérjának szerepjátszását a későbbi művekre is kiterjeszteni: az *Őszi utazások... hőse* már egy más magatartást reprezentál, a *Rezeda Kázmér szép életének* címszereplője és *A vörös postakocsi* hősenek szerepjátszása Krúdy nyíregyházi diákkorába és a fővárosi életének első éveibe ereszti gyökereit. A hírlapíró és költő Rezeda pesti évei persze már beárnyékkolták ezt az érzelmes tónusú szerepjátszást a rezignáció cinikus, sőt abszurd-nihilista felhőivel, de a párbeszédék nyelvéből feltáruló ironikus és groteszk látásmód mégsem változtat a Rezeda Kázmér-i attitűd alapvetően romantikus jellegén. A főhős ifjúságáról is sok mindent megtudunk a regényben: „Búsan, titokteljes világfájdalommal járt-kelt az alföldi városkában, mint bánatország álruhás királyfija.” Byroni világfájdalom, érzelmes tirádák és pózok, a nőben nem a valóságos nőt látó, hanem annak égi mását imádó szenvedély, sok képzelgés és kevés cselekvés jellemzi a „magyarok és szlávok ölekezéséből” született városban bolyongó ifjút, s ezt a magatartást menekítette fel a fővárosba is, a romantika utolsó postakocsijával. Ez az attitűd

persze nem alkalmas arra, hogy birtokosát a szerelmi sikerek felé vezérelje – pedig Rezeda Kázmérnak éppen a szerelem a legfőbb életcélja. Így aztán nem csoda, hogy a két szép vidéki színésznő lovagja inkább csak elégikus sóhajjal kísérgeti hölgyeit: épp a szerelemben válik nyilvánvalóvá ennek a romantikus magatartásnak az anakronizmusa. Tévednénk tehát, ha Krúdy ifjúságát és pesti életének első szakaszát *A vörös postakocsi* Rezedájának múltjával és jelenével azonosítanánk. Ha *A vörös postakocsi* főhősének jellemét a *Hét bagoly* című regény író főszereplőjének, Józsiásnak alakjával együtt vizsgáljuk, akkor kapunk a fiatal Krúdy személyiségéről valódi képet. Ugyanúgy kell odaképzelnünk az *Őszi utazások*... érettebb férfikorba lépett Rezeda Kázmérja mellé a *Rezeda Kázmér szép életének* regényidejét, az első világháború kitörése előtti időszakot, mert Krúdy érett férfiúkat a két regényhős csak együtt jeleníti meg.

A vörös postakocsi hőse alul marad a szerelem csatáiban, de nem azért, mert a regény színésznői a józan valóság talaján állnak az álmodozó férfiúval szemben. A pesti vásár groteszk forgatagából a két színésznő éppúgy kivonja magát, mint Rezeda, finom, szenzibilis lényük ugyanúgy az álmovilág felhői között lebeg, mint a lovagjuk alakja. A szép lábú Szilvia a félálomban pergő emlékképek között keresgél egy elfelejtett versstrófát, mert úgy érzi, ha eszébe jut a vers, akkor a zenéjén keresztül megérti az életet. De abban is bízik, hogy a megtalált vers majd elvezeti a régi kedveséhez, a zenész Medvéhez is, akitől elszakadt. Rezeda igazi szerelme, a ringó csipőjű Horváth Klára viszont egy másfajta álmovilág felé fordul: az illúziók eme nagyvilági színpadának azonban nem Rezeda Kázmér, hanem Alvinczi Eduárd a rendezője.

Alvinczi Eduárd is egy letűnt, anakronisztikus világot épít maga köré, ez a kosztümös világ azonban furcsa módon jobban érintkezik a valósággal, mint Rezedáé. Alvinczi élő modellje a magyar századvég jellegetes társadalmi figurája, a családfáját Huba vezérig visszavezető *Szemere Miklós*: kártyacsaták és lóversenypályák hőse, reformterveit Széchenyi lobogásával, de annak tehetősége és koncepciózussága nélkül szövögető főúr. *A vörös postakocsi* Alvinczije is egy honfoglaló vezérig vezet vissza őseit: névjegykártyáján a „de genere Tass” jelzi ezt. Az Árpád-házhoz visszanyúló köznemesi származás ténye fontos szerepet játszik Alvinczi mentalitásában, hiszen az újsütetű bárókkal és a mindössze pár százéves ősokeket felmutató grófokkal szemben ő ezeréves családi múlttra tekinthet vissza. A honfoglalást követő időkre, mikor a magyarság csupán köznemesekből állt, s ez a köznemesség még egységes törzse volt a nemzetnek. Így aztán Alvinczi alig titkolja, hogy a „kétes múltú” Habsburgokkal szemben magát tekinti a magyar korona igazi örökösének. Alvinczinak nemcsak a külseje, a harci lobogóként lengő fekete szakállja és a tatáros arca mutat ázsiai jelleget: keleti tradíciókba gyökeredzik a jelleme is. A várakozás fegyelmezettsége és a kellő pillanatokban történő gyors cselekvés egyaránt jellemzi egyéniségét, mint ugrásra kész párdúc lapul meg az Arany Sas fogadóban berendezett fészkeben, „régikardok, pisztolyok, ázsiai szőnyegek és hindu bálványok” relikviái között. Az őskor és a középkor felé fordul figyelme, de két lábbal áll kora valóságában is: a meditáció és a tett nála mindig kiegészíti egymást. A kártyaasztal mellett és a lóversenypályán verhetetlennek látszik, mert ismeri a hazárdírozás és a visszavonulás művészetét: azért tud győzni, mert számára csak egy nagy kaland az élet. Vívómesterek, „titoknokok” és kibicék nyüzsgőnek ceremóniás udvartartásában: közéjük tartozik, amolyan „külső munkatársként” Rezeda Kázmér is. Ferenc Józseffel rivalizál

Alvinczi, ugyanakkor mint egy kacér asszony, kokettál vele; vonzza a Habsburgok pompája és keserű amiatt, hogy őt nem fogadják be a császárváros legbensőbb köreibé. A rivalizálás és a kacérkodás fanyar egyidejűségével a Monarchia tudatvilágának alapvetően ambivalens, skizoid vonását emelte be egy érdekes emberi jellembe Krúdy.

Alvinczi nőtlen, de gyakorta házasodik „balkézről”: *A vörös postakocsi*ban egy Clarence nevű színésznőt jegyez el közjegyző előtt, hogy aztán minden év márciusában frakkban és menyasszonyi ruhában ünnepeljék eljegyzésüket. Az illúziók és ceremóniák rejtélyes lovagja veszélyes vetélytársa lesz az asztalánál csipegető Rezedának, hiszen Horváth Klára úgy érzi, hogy Alvinczi érdeklődése megnyithatja a „nagyvilág” kapuját előtte. Így aztán Rezeda alakja fokozatosan elhalványul a pogány „nagyúr” árnyékában. Alvinczival nem is próbál Rezeda Kázmér versenyre kelni, inkább öngyöttrő mazochizmussal kísérgeti Klárát azokra a helyekre, ahol a honfoglaló vezér leszármazottja megszokott fordulni. A romantikus szerepet következetesen alakítja, egészen az öngyilkossági kísérletig, amely után a tabáni biedermeier románc következik, a a testiséget kizáró együttlés Klárával.

Persze nem a valóság ösvényein közlekedik a lány sem. Hiszen már szerelmes Alvincziba, de egyáltalán nem zavarja, hogy ez az érzés nem szembesül a valósággal, sosem teljesül be. Krúdy prózájában nem ritkán – de szerencsére csak mellékmotívumként – feltűnő gondolat ez: nem érdemes a szerelem eszményalakját a valóságban is megközelíteni, mert abban a pillanatban szétfoszlik az a varázs, amelyet az ábrándok szöttek köréje. Horváth Klára is az ábrándok birodalmában érzi jól magát, végülis ott nem csalódhat Alvincziban. Az öngyilkosságot megkísérelt Rezedát odaadóan ápolja, de inkább csak kötelességérezetből teszi ezt, felgyógyulása után el is hagyja a vidéki színesi pálya kedvéért.

A vörös postakocsi azonban nem csak a Rezeda Kázmér-i boldogtalan szerelem világába kalauzol bennünket: a regény újszerűségét éppen a századvég Budapestjét bemutató fejezetek jelentették elsősorban. A Feld Zsigmond-féle Városligeti Színkör színésznőiről és a körülöttük rajzó újságírókról, Somossy Károly huszárruhás „hölgyregimentjéről”, az Orfeumról, ahol a legszebb táncosnő, Carola Cecília tette fel fekete harisnyás lábát a márványasztalra, a pesti lóverseny kalandorairól és előkelőségeiről és a kor irodalmi életének jellegzetes figuráiról színes képet rajzol *A vörös postakocsi* – igaz, már-már egy dokumentumregény aprólékosságával. A kortársak közül *Ady Endre* is észrevette, hogy Budapest hatalmas tablóját nem mindig sikerült művészileg átlényegíteni, költészetbe emelni Krúdynak, ezek a részletek inkább csak kultúrtörténeti csemegék, tárcabetétek maradtak. De annál inkább él a novel-lákból már ismert Madame Louise alakja, akit Alvinczi is gyakorta látogat, hiszen a Madame „tavasznak sok üde kis virágát” segítette már „télfejú urak karjaiba.” S groteszk megvilágításban tündököl az ösztöneiknek kiszolgáltatott, csupaszra vetkőztetett urak és hölgyek galériája: a Pestre felruccanó, bonvivánokat fogyasztó, ékszerekkel, cigányzenével fizető Urbankovicsné markotányosnő alakja és Steinné bravúrosan megjelenített bordélyházának panoptikum-figurái. „A nagyvárosnak ezer fájdalma, sirása, nyavalyája hangzik el éjjelente a Steinné konyháján... Mély sebeiket itt bizalommal mutatják meg a férfiak, akik nap-pal felemelt fővel járnak az utcán” – idézhetünk a regényből. De Steinné kaka-sos házába állandó vendégként járnak a férfiakat fogadó nők is, egy részük ismert figurája a főváros társadalmi életének, épp a nagyvilági csillogáshoz

kell az itt szerzett „zsebpénz”. A férfiak pedig sebzett lelküket gyógyítgatják és pervertált ösztöneiket élük ki búsás fizetség fejében: „Némelyik a szép harisnyát szereti, másik a cipőt, a harmadikat arcul kell ütni, mert az esik jól neki, a negyediknek kezét-lábát megkötözi a mama cukorspárgával, az ötödik a felesége után sir, és pénzt kell tőle kérni a gyermekei számára cipőre... kipödrött bajszú öregurakat Jancsinak meg Pistának kell szólítani és sarokba állítani.” Ugyanez a groteszk hangvétel jellemzi a *Bukfenc* és az *Asszonyosságok díja* című regények bordélyház-rajzait is, de a személyes emlékek által is színezett helyszínek leírásakor Krúdy később érzékelteti azt a kedélyes, patriarchális léggört is, amely a „barátságos házak” egy részét Magyarországon jellemezte. Ezért a *Rezeda Kázmér szép életének* kakasos háza már a *Vöröslámpás ház* című *Hunyady Sándor* elbeszélés milliőjével rokon hangulatában. *Tersánszky* vidéki „sógoregyleteinek” tobzódó életörömét azonban hiába keresnénk a *Vörös postakocsiban* vagy a *Rezeda Kázmér szép életében*: a Krúdy-regények csónakja inkább a lélek vadvizcin evez, s nem a gyönyörök természetes sodrású folyóiban.

LEGENDÁK TÁJAIN

Alvinczi hatalmas kerekű vörös postakocsija – a régi magyar élet jelképe – többnyire az ódon hangulatú Arany Sas fogadó előtt vesztegelt a nagysikerű regényben, de az 1917-es folytatásban már elindul a vörös postakocsi az emberi képzelet gazdag tájai felé, babonák, legendák, látomások szívárványlásai alatt. A *vörös postakocsi* romantikus kulísszavilága után a táj és az ember belső világa kap különös megvilágítást az új regényben, a kosztümös, színpadias nagyvilág helyett az Észak-keleti Kárpátok vidékének népmesei varázsát, babonás hiedelmeit közvetítő táj kerül Krúdy érdeklődésének középpontjába; az a táj, amely a szerelem-halál-újjászületés dionüsziajában az emberi lét folyamatosságának szépségét villantja fel. „Kékvérű grófnők” és arisztokrata férfiak alakját felcsillantó sznob hasonlatok, angломán és royalista képek után a magyar tájból és a magyar tradíciókból kinövő látomások mutatják, hogy az *Őszi utazások a vörös postakocsin* című művel Krúdy a regény műfajában is a Szindbád-novellák magaslatára érkezett. Ha az 1906 és 1910 között írt zsoldostörténeteket a látomásos-lírai életmű nyitányának tekintjük, akkor kétségtelen, hogy az 1911-es Szindbád-novellákkal kezdődő és az 1917-es regényvel, az *Őszi utazások*...-kal záruló periódus a Krúdy életmű első nagy alkotói korszaka is egyben.

A romantikus ábrándok ködgomolyagaiból alászállva, a rezignáció árnyas völgyeiben halad „az élet szeretetreméltó gibicének”, az *Őszi utazások*... *Rezeda Kázmérjának* útja, és árnyaltabb, teljesebb képet kapunk a „pogány nagyúr”, Alvinczi személyiségéről is. *Rezeda* itt már méltó ellenfele Alvinczinak és egyenrangú utasa a vörös postakocsinak: a távolságtartóbb, hűvösebb iróniával ábrázolt nagyúr csak a „hazai pályán” tudja legyőzni, mert ott atavisztikus erőt merít az ungi és a a zempléni ősök szelleméből és az Észak-keleti Kárpátok erdőseibeiből.

Az „őszi utazások” már a lírai regényidőben zajlanak, mitikus, babonát lélegző tájakon. Jellemző a regény időkezelésére a vörös postakocsi tulajdonosának külső jellemzése is: „Alvinczi körülbelül ötven esztendő óta egyforma külsejű volt.” Húsz éve udvarol két hervadó grófnőnek Pozsonyban; a régi századok zenéjét muzsikáló házban megállította az időt. Olyan idő-

varázslat ez, amelyet a regény epizód szereplő öregura is átélt, amikor benyitott egy házba, ahol gyönyörű, tizenhétéves hajadon várta. Ifjonti creje teljében ülelte a szép szőke lányt, mikor a látomás ideje hirtelen lejárt: egy kocsmáasztalánál ült, és „egy csúf öreg katonasári” nyúlt a seprűje után, észre se látva, hogy ő az.

Az *Őszi utazások*... másik szála Rezeda Kázmér és az izgalmas, a korábbi hősközhöz képcst összetettebb jellemű Konprinc Irma szerelmét szövögeti, hogy aztán a zempléni tájak felé suhanó postakocsi kösse össze a regény két pólusát. Rezedát életűnt hangulatok hullámai sodorták a budai polgárlány, Konprinc Irma mellé. A spleen, a rezignáció és a csömör nemcsak az *Őszi utazások*... Rezeda Kázmérjára jellemző: felerősödik Krúdy ekkortájt írt többi regényében is, s törvényszerűen hívja elő a megtisztulás, megújulás vágyát, amely alapotívuma a *Bukfencnek* és a másik nagy alkotói korszakban, 1918 és 1921 között megjelent regénynek. Ugy tűnik, hogy a korszak többi regényhőiséhez hasonlóan csak a szerelem válthatja meg, töltheti fel új életörömmel Rezedát is. A *vörös postakocsi* ködlovagjával szemben az *Őszi utazások*... Rezeda Kázmérja egy realisabban ábrázolt lírai hős, aki a szerelemben is otthonosabban mozog. A fiatal-sága sem azzal telt el, hogy árnyékként kísérgedett szépasszonyokat: az új Rezedára már casanovai sikerek néznek vissza a múltból.

A jelen azonban – az öröme mellett – gyötrelmeket is tartogat számára. A Konprinc-hölgyek frivol életöröme száműzte a derék budai szőlősgazdát, Konprinc Ferdinándot a vízivárosi házból, dühödt medveként vetette be magát a préházba a férj, miután feleségét és leányát bizalmas együttlétben találta gavallérokkal. Most már Rezeda is szabadon közlekedhet a házban, de nem az asszony „érett polgári szépsége” vonzza, hanem a lánya, Irma. Konprinc Irma metaforikus külső jellemzésének bravúrját a dialógusok és cselekményfordulatok egyaránt hitelesítik, így korántsem csak lírával szövi a lány egyéniségének izgatón modern vonásait Krúdy. Konprinc Irma külső jellemzése, bal és jobb szemének szimbolikus üzenetei a lélek freudi mélységébe vezetnek. Ellentétes tulajdonságokból felépített, szélső pólusok között vezetett személyiségrajz ez: szentimentális érzelmesség és kalandori elszántság, gyűlékony életöröm és szorongó szomorúság, rezignált őszinteség és szerepjátszó hazudozás egyaránt jellemzi egyéniségét. A „bal szem” a társadalmi és tartalmi közvetíti, a „jobb szem” pedig az ösztönén, a tudatalatti rezgőcsit. A bal szemből a hazugság és a céltudatosság figyel hideg késként a világra, a jobb szemben pedig a bánat, a keserűség, a titkos vágy, az önfeledtség és az életszerelem lakik. De ugyanilyen ellentmondásosan viszonyul Rezeda szerelméhez is a lány. A szerelemben újra bánatos lovagvá váló Rezedát megvetni látszik, hiszen neki erős, kalandor férfi kell, rabló, aki rajta tipor keresztül; aki trubadúri áhítattal a lába előtt térdepel, azt ő rúgja fel. Később szavai és érzései viszont mást bizonyítanak, hiszen megszereti Rezedát: szerelmelemmel. Vagyis azt is kell látnunk, hogy nemcsak az érvényesülés felé fordított, álarcos társadalmi én és a legalapvetőbb emberi vágyakat közvetítő ösztönén dualizmusára épül az emberi lélek elemzése Krúdynál: ellentmondás van a szerelem felé irányuló ösztönén tartalmi között is. Együtt gomolyog a tudatalatti tartományaiban a szerelem „lírai” s egyben etikusi megélésének vágya és az ősi, állatias hívásnak engedelmesséző ösztönök nyers parancsa. A különbség nem az erotikus hangoltságban van, hiszen az erotikum mindkét irányú vágyát áthatja, hanem az ösztönös értékorientációban. A szerelem

„lírai” s egyben etikus megélésének vágya a valódi emberi érték felé közelít, még akkor is, ha ezt a magasabbrendű értéket a társadalom nem akceptálja, s így a társadalom konvencionális erkölcsisége sem hitelesíti. Igazi társasviszony felé tör ez az érzés, amely az emberi lét problémáit a szerelmi partnerrel együtt, a metaforikus értelmezés szenvedélyével akarja megélni. A másik irány viszont ősi, primitív hierarchiában keres magának utat, ahol a nyers, állatias erő képzeete gyűjtja fel az ösztönöket. Az ösztönén eme vágya biztatást kap a társadalmi éntől is, hiszen az erdő képzeete korántsem csak a test fizikumára vonatkozik: a libidóra áthangolódó tartalmakat kap a társadalom hatalmi szerkezetéből nyert erő is.

A Rezeda Kázmérok és a Szindbádok sosem a társadalom hatalmi szerkezetéből nyerik vonzerejüket, hanem onnan, hogy látomásos-metaforikus úton képesek megélni az életet, s a megértett titkok kisugároznak lényükből, mint különleges fluidumok. Ezt érzi meg az *Őszi utazások*. . . Konprinc Irmája is, ez magyarázza azt is, hogy a nyers zsoldosero után sóvárgó ösztönei és érzelmei mégis inkább Rezedát választják, akit csak akkor hagy el lélekben, amikor egy nála erősebb fluidum kezd el sugározni: a hazai tájban az ősei erejéből is merítő Alvinczi atavisztikus lényéből. Pedig Alvinczi látszólag hiába vetette ki hálóját a lányra. A „pogány fejedelemmel” szemben kezdetben Rezeda óriási fölényben van: Irma olyan boldog szerelemmel birkózik vele a kárpáti havon, mint egy summáslány. De az ungvári borpincében, ahol már kuruc vitézek is mulattak, az ősök odaadják Alvinczinek régi fiatalságukat, erejüket, s a regény izgalmas látomásában Alvinczi hirtelen megfiatalodik: fiatal nők álmaiba lát be, s a hajdan volt varkocsos vitézek „láthatatlan karjaival” mágához öleli Irmát. Alvinczi és Irma érintkezése olyan intenzív, hogy szinte az egyesülés testi érzetét kelti, nem véletlen, hogy a mágikus sodrású jelenet után a lány közli Rezedával: megcsalta Alvinczivel. Ettől kezdve Alvinczi vonzása erősebb a lány számára, Rezeda még a végleges vereség előtt félreáll, s a regény befejezésekor a buddhizmus szemlélődő nyugalmanak adja át magát, a „vagyakozást leigázza”. A nirvána végső nyugalma, harmóniája felé fordult buddhista életérzés irányja stilizált, szimbolikus utat jelöl persze: a megújodás útját a csömör dezilluzionizmusa után.

A zempléni és ungi tájban a mitikus képzelet is Alvinczit segíti. A medvevári vendégek között van egy titokzatos „angol” férfi és egy szép fiatal leány, s Rezeda már akkor is érezte, mikor útjára indult a vörös postakocsi, hogy ez a két ember nyugtalanítóan hasonlít valakire. Rudolf trónörökös gyakori vendége volt kárpáti vadászatok alkalmából a magyar földbirtokosoknak, s öngyilkossága után a regény erdősegeiben már útjára is kél a legenda, amely a magyarság számára rokonszenves történelmi alak irracionális halálába nem nyugszik bele: feltámasztja a Máramarosi hegyek közt bolyongó „zöld vadász” alakjában. Habsburg Rudolf és Vecsera Mária szerelme nemcsak a hatalommal, a bécsi Burggal szállt szembe: a halálnak is hadat üzentek, mikor a kettős öngyilkossággal szerelmüket áthelyezték az irracionális tartományába. A halálban kiteljesedő szerelme titka is rávetül így a Rudolf-legendákra, amelyek varázsosan burjánoznak el a Krúdy-regény mitikus kárpáti tájaiban. Rezeda Kázmér rádöbben, hogy mire hasonlít a titokzatos angol úr és a leány, s érdekes módon úgy érti meg a titkot, hogy régi emlékek korrespondenciái villannak eszébe: az emberi lét folyamatosságának élménye döbent meg a bécsi nagyanyák mozdulatait sugárzó unokák örömkavalkád-táncában. S a medvevári birtokon közben titokzatos jelenségek terebélyesítik

tovább a legendát: az angol férfinak nincs árnyéka a napsütötte hóban, a lelőtt medve a sarkához dörgölődzik, derék és fej nélküli lábszár hoz neki levelet. A naiv képzelődés sok eleme után elénk tárul a mítoszok születésének fontos motívuma is, az, hogy a mítosz az elérhetetlen utáni ősi, elemenszerű vágyát önti a mesék és látomások testeibe. Rudolf és Mária szerelmét a regényben a mítikus képzelet emeli fel a halhatatlanság régióiba: hiszen ők a régi századokban is ismerték és szerették egymást, aztán elváltak és újra születtek, de a zene és az álom útján akkor is keresték egymást, amikor magányosan éltek.

Alapvető változást mutat az Alvinczi és Rezeda közötti erőviszony a regényből csupán motívumokat felhasználó, lírai szárnyalású drámában, *A vörös postakocsiban* (1919). A színműírással már korábban is kísérletezett Krúdy, de a szerelem és a pénz konfliktusára épülő, a felvidéki zsoldostörténetek hangulatát idéző egyfelvonásos, *Az arany meg az asszonyon* kívül egyetlen a *Vörös postakocsi* vált maradandó értékű műfajban. Merész, újszerű dramaturgiájával és lélekábrázolásával *A vörös postakocsi* felkavarhatta volna a magyar színházi élet állóvízeit, de bemutatását a Nemzeti Színház nem vállalta, s nem vállalta a *Kapás Dezső* rendezte 1968-as vígszínházi előadásig egyetlen magyar színház sem. A dráma újszerűségét korántsem csak a dialógusok és monológok költői nyelve, a metaforák és hasonlatok buján indázó szövevénye jelentette, hanem a szimultán jelenetek látomásos lebegése, a groteszk és lírai képsorok egyidejű színpadi megjelenítése is. De a mélylélektani tartalmak nyugtalanító üzeneteit hozta felszínre a dráma lélekábrázolása is.

A dráma furcsa szerelmi „háromszöge” más alaphelyzetet mutat, mint a regényekben. Rezeda Kázmér a szerelem keresztes lovagjának szenvedélyével tör be Alvinczi balatoni kastélyának pannon idilljébe, s a fővárosba röpti Esztellát, akit Alvinczi titkolt, féltékeny szerelemmel szeret. Rezeda nem bukolikus idillt, hanem teljes, ellentmondásokkal terhes életet kínál fel a lánynak, mert tudja, hogy a szenvedés és a gyönyör egyszerre vetül rá az emberi létre, mint a fény és az árnyék: „Megismertetem veled a boldogságot és a félelmet. A bánatot és a rakéta módjára süvöltő örömet. Tudom az útvesztőket, amelyekből kikerülni az újjászületés gyönyörével ér fel.” Alvinczi már kivonult a szenvedések és gyönyörök sűrű közegéből, a társadalmi létből, már csak a szellem elkülönülő, arisztokratikus fölényével figyel az. De Rezeda győzelme mégis a féltékeny szenvedés sikátoraiba kényszeríti az öregedő nagyurat, s az Esztellának tett Alvinczi-vallomás hangjából arra is ráérzünk, hogy itt korántsem csak a lírai alteregó, Rezeda és az excentrikus nagyúr, Alvinczi áll szemben egymással, hanem Krúdy fiatalkori, kalandor lény és megfáradt életének Alvincziban testet öltött hasonmása is egymásnak feszül. „A féltékenység, keserűség, szerelmi düh úgy ácsorog a lélek üres kastélya körül, mint egy bojnyik, egy útszéli rabló éjjel az ablakok alatt” – idézhetjük Alvinczi szavait.

De az ösztönök fortyogó katlanában áldozatává válik a féltékenységnak Rezeda szerelme is. Mert Rezeda számára már fojtogató kötelekké vált ez a szerelem Pesten, úgy érzi, egyéniségének szuverenitását fenyegeti a féltékeny szenvedély. Hogy érzelmeinek függetlenségét visszanyerje, kegyetlen, ördögi kísérletezésbe kezd a lánnyal. A regényből már ismert Steinné szalonjába vezeti be, mert ha a közönséges testiséggel beszennyeződik Esztella, akkor a szerelmes férfi által feltett glória is lehull a fejéről, körülrajongott

szent nőtől megvetett céda lesz csupán. Ugyanakkor – paradox módon – a megszokott, egyhangúvá vált szerelmet is színezní akarja a pervertált gyönyörökkel a férfi, hiszen: „A fülemüledal egyhangúvá válna, ha nem hughogna közben a bagoly.” Ebben a helyzetben talál rá Alvinczi Esztellára a szalonban, most már tudja, hogy érkezett az ő ideje. S valóban, Esztella Rezeda újabb csábításának is ellenáll; bár Rezedát szereti, mégis Alvinczi kastélyában marad, mert az egyszerű, csendes örömeiből szőtt harmónia fontosabb számára, mint a szenvedély ördögi pokolkörei.

Ősi fészünk Nógrádban volt

Dédapám, legidősebb *Krúdy Gyula* fiskális, Nógrád megyében született és élt a szabadságharcig. Szülei, testvérci, sok rokona ott maradt. 1848 nemcsak hazánk, de családjunk, a Krúdyak életében is emlékezetes dátum. Legidősebb Krúdy Gyula és öccse, *Kálmán*, honvédtisztként vett részt a harcokban. Az előbbi Komárom várának védelmében, az utóbbi futárként. Gyula mellett ott volt felesége *Radics Mária*, akivel tábori pappal, katonai zászlók alatt, ágyúszó mellett esküdtek meg. Mária főzött, mosott a katonákra, buzdította és ápolta őket. Ez az időszak volt életük legcsodálatosabb időszaka, felejthetetlen emléke! De sokat meséltek róla esténként, az aranylepkés petróleumlámpa barátságos fényénél! Unokáik csillogó szemmel hallgatták őket.

Kossuth, Damjanich, Klapka, Garibaldi nevét otthon hallja először, a negyvennyolcas eszméért, a szabadságért, hazájáért itt tanult meg lelkesedni a kis Gyula, a későbbi író. Kivételes alkalmakkor nagyapja megmutatta drága ereklyéjét, Garibaldi véres ingének egy darabkáját.

Nagy öröm volt, amikor legendás hírű nagybátyjáról, Krúdy Kálmánról folyt a szó. A magas, karcsú, jóképű „úribetyárról”, akinck alakja még *Mikszáthot* is megihlette. A szabadságharc bukása után nem menekült külföldre. Szülőfaluja közelében bujdosott és negyven elszánt emberével „sarcolta” a gazdagokat. Krúdy az *Álmok hőse* című regényében és több elbeszélésében írt róla.

A nagyapja is sokáig bujdosott, sokszor egy hajszálon múltott, hogy nem fogták el. Egyszer egy padláson a kémény árnyékában bújt, s csak sovány termete mentette meg. Máskor egy szénakazalban rejtőzött. Bár karddal összevissza döfködtek a kazalt, szerencsére nem találták meg. Hányatott sorsa végül Szabolcs megyébe sodorta, ahol letelepedett. Haláláig palócosan beszélt, idős korában a Soroksári úti *Honvédmenhely* parancsnoka lett. Író unokája sok hattyúfehér öreg hösszel találkozott ott. Többek között az *Utolso honvédek, Hazám tükre, A veressipkások* című elbeszélése származik innét.

Krúdyra nagy hatással voltak nagyszülei. Igen sokat írt róluk, az *N. N.*, a *Krúdy Gyula látogatásai* című regényeiben és sok-sok novellájában idézi alakjukat.

Nagyanya *Radics Mária* rendkívül eszes, olvasott nő lévén, sokféle újságot, folyóírtot járatott. „Tizenkét ládányi” könyvét unokája már diákkorában elolvasta. *Radics Mária* hüvös, kimért, katonásmodorú, büszke asszony volt, csak a családjáért rajongott. Szívesen politizált férfitársaságban, a nőket nem igen kedvelte. Gyula unokáját annál jobban. Ő volt az, aki a családban elsőnek felismerte írói tehetségét. Ezért az apai szigor ellen mindig oltalmat, menedéket nyújtott. (Keserű csalódást okozott, hogy a legifjabb Gyula nem követte apja és nagyapja jogász pályáját.)

Nagyapja, Gyula magas, szikár, sasorrú, tüzes, villogó szemű férfiú volt. Közvetlen, kellemes modora temérdek barátot, heves, kérlelhetetlen politikai

állásfoglalása sok ellenséget szerzett. Nagyszerű előadó és még 80 esztendőskorában is ellenállhatatlan udvarló. „... úgy sohasem láttam mosolyogni nőt, mint nagyatyámra ragyogtak fel...”

Anyjától, *Csákányi Juliskától* élénk, színes fantáziát, kiváló megfigyelő képességet, derűt, kedvességet humort, eszességet, jószívűséget, mérhetetlen szorgalmat, ambíciót, s munkabírást örökölt. „Anyám szegény porleány volt. De a legszebb nő, akit valaha láttam. Hollőfekete baja volt, igen fehérra arca és könnyes barna szeme. Lényéből valamely csodálatos melegség áradott.”

Apját így jellemzi: „... annyi bizonyos, nem találkoztam olyan férfival, amilyen atyám volt... Én nevetni nemigen ballottam őt; mosolyogni is sokkal ritkábban, mint bárkit... Mindennap pontosan megjelent az ebédlőasztalnál... nagyon keveset beszélt... az asztaltól komoly főbőlintással eltávozott”.

Az író apjától daliás termetet, jó megjelenést, tiszteletet parancsoló egyéniséget, hallgatagságot, zárkózottságot, nagyvonalúságot, lovagiasságot és ... szívbajt örökölt. Korai (50 éves volt) hálálát a *Dunántúli-Tiszántúlinál* című megrendítő regényében írta le.

Az én édesapám, Krúdy Gyula, az író, kevés beszédű, hallgató ember volt. Magáról szinte sohasem szólt, csak írásaiban tárulkozott ki. Rajongói állították, hogy „Gyula bácsi” mindent tud. Honnét volt tehát ez a hatalmas tárgyanyag, adat, emberismeret?

Ragyogó megfigyelő volt. A körülötte élő írók, színészek, festők, kocsmárosok, pincérek, zsokék, kocsisok, trafikosok, borbélyok, bőven szolgálnak híranyaggal. Például *Gyuri bácsi*, a margitszigeti Kisszálló portása, aki valaha *Arany Jánost* „szolgált” sok érdekességet mondott el a „tekintetes úrról”.

Krúdy sok levelet kapott naponta. Meghívók, számlák, baráti- és szerelmeslevelek között voltak olyanok is, amelyek valamilyen történelmi témáról, családtörténetről, fontos eseményről informáltak. Irodalmi *Álmoskönyvének* megjelenése után igen megszorodott a levelek száma. (Néha élettörténetek, különös sorsok tárultak fel bennük.) Napi újságolvasó lévén, jól ismerte korának eseményeit, problémáit, személyeit.

Diákkorától utolsó éveiig rendszeres olvasója volt a könyvtáraknak. Történelmi munkái megírása előtt hónapokig bújt a könyvtárakat, múzeumokat, rengeteget olvasott. Temérdek egykori iratot, hírlapot, forrásmunkát átnézett. Jól értett latinul, s ez nagy hasznára volt.

Kevés olyan írónk volt, akit annyira érdekeltek a magyar vidék szokásai, életmódja, az emberek élte, a magyar ételek, ízek, hagyományok, a vendéglátás minden csínyja-bínyja.

Országos hírneve a Szindbád-novelláknak és a *Vörös postakocsinak* köszönhető. Oeuvre-jéből az *Őszi utazások a Vörös postakocsin*, *A nagy kópé*, *A velszi herceg*, *A kék szalag bőse* című műveiben szereplő *Rezeda Kázmér* az író saját maga. Többi hőse is előkről mintázódott. Sok-sok nőismerőse közül a legjelentősebbeket megörökítette. Ismertem a *Rezeda Kázmér szép élete* Késő Fániját és a *Hét bagoly* Leonóráját. Ebben az egyik legművészebb regényében így vall magáról: „Józsás úr ugyanis azon törekvő és fáradhatatlan írók közé tartozott, akik lebetőleg mindennap szeretik nyomtatásban látni a nevüket”.

Legkedvesebb leányalakjai édesanyámról, Zsuzsáról mintázódtak. Ő *Az útitárs* Eszténája, a *Hét bagoly* Áldáskája, *Az Asszonyosságok dija* Natáliája, a *Rezeda Kázmér szép élete* Tinije, a *Boldogult úrfikoromban* Vilmája, a *Bukfenc* Gyöngyvirágja. A *Bukfenc* egyik előszavában így ír:

„Kedves Gyöngyvirág,
ismét eszembe jutottál, mint réggel a szép álom. Ismét a régi szerelemmel gondolkodom boldog ifjúságunkra. Légy víg, mint én. Hisz' senki sem veheti el tőlünk azt, ami egyedül a miénk: emlékeinket. . .

Gyermekkoromban nagy örömet szerzett, hogy könyvet írt nekem. Címe: *Mesemondások Jókai Mórról*. Előszava – mint egy simogatás: „Kedves kislányom, Zsuzsika, látom én, hogy már manapság is szereted a meséket, amikor csak én mesélgetnék neked békében a kis udvari szobában, mikor odakiinn a bó esik. De igazában majd akkor szereted meg a meséket, amikor... a különböző betűket megismered... Azért már most megfogom a kis kezedet, hogy könnyebben odatalálj meseországban a királyhoz, Jókai Mórhoz... Édesapád”.

„Én írónak készültem: semmi másnak”, írta Krúdy Gyula, s ennél tömörebbet, jellemzőbbet, igazabbat nem mondhatott volna magáról. Tizenhárom esztendő korától, ötvennégy és fél évéig, haláláig, szakadatlanul, rendíthetetlenül, ritka tüneményként írt, alkotott. Legnagyobb szenvedélye, életeleme – ami minden mást megelőzött – az írás volt. Látom magam előtt, ahogy szorgalmasan dolgozott. Kora hajnaltól, délig görnyedt egyszerű íróasztalánál. Apró, lila tintás gyöngybetűivel, hegyes tollal, szinte javítás nélkül rózta a sorokat. Néha-néha megállt, karjait, ujjait tornásztatta. Az íróbütyök már régen megjelölte szép kezét. Jókai napi teljesítményét, tizenhat oldalt szabott ki magának. Mástkülönbben hogyan is írhatott volna mintegy 90 regényt, 4000 cikket, számtalan elbeszélést.

Nemigen értett a maga adminisztrálásához. Címre, rangra nem adott, csak szívének kedves emberekkel barátkozott. Ezért is érte olyan kevés hivatalos elismerés életében! Azért kellett annyit dolgoznia, küzdenie a szerény jéréért...

Kedves Nógrád megyeiek! Nem érdemelne-e meg Krúdy emléke az eddiginél többet? Talán egy róla elnevezett könyvesboltot, iskolát, egy-két utcát a megyében?

KRÚDY ZSUZSA

TÖRTÉNELMI FIGYELŐ

Izsák Lajos: A Keresztény Demokrata Néppárt és a Demokrata Néppárt 1944–1949

Az 1944 és 1949 között eltelt hat évet – a többnyire csak „koalíciós korszaknak” emlegetett időszakot – hosszú évekig valójában tabuként kezelte a magyar történetírás. Mindössze néhány – színvonalában erősen eltérő – tanulmány foglalkozott ezekkel az évekkel a történéseivel.

Az 1970-es évek elejétől kezdve azonban egyre több színvonalas munka (*Tóth István: A Nemzeti Parasztpárt története, Balogh Sándor: Parlamenti és pártharcok Magyarországon 1945–1947, Korom Mibály: Magyarország Idciglenes Nemzeti Kománya és a fegyverszünet 1944–1945, Gergely Jenő: A politikai katolicizmus Magyarországon 1890–1950, Balogh Sándor: A népi demokratikus Magyarország külpolitikája 1945–1947, Izsák Lajos: Polgári ellenzéki pártok Magyarországon 1944–1949 stb.*) jelent meg és elkészült a korszak, történetét tárgyaló első igényes szintézis *A magyar népi demokrácia története 1944–1962* is.

A jelzett eredmények mellett azonban még komoly adósságai vannak történetírásunknak az elmúlt négy évtized – azon belül is a fordulat évéig (1949) eltelt időszak – történetének feltárásában. A jelek szerint ez az adósság, ha lassan is, de „törlesztésre” kerül.

A *Kossuth Kiadó* érzékelve az 1945 utáni időszak történelme iránt megnyilvánuló érdeklődést, és feltérképezve a korszak történetének „fehér foltjait”, 1984-ben új, a jelek szerint sikeres, sorozatot indított útjára *Négy évtized* címmel. E sorozat ötödik köteteként látott napvilágot az elmúlt év őszen *Izsák Lajos A Keresztény Demokrata Néppárt és a Demokrata Néppárt 1944–1949* című kisonográfiaja.

A népi demokratikus korszak ismert kutatója nem kevesebbre vállalkozott, mint az 1944–1949-es időszak egyik legjelentősebb, a hatalomból nem részesült ellenzéki pártja tevékenységének hiteles felvázolására. Izsák Lajos széles forrásbázisra épülő munkája nyomán megismerkedhetünk az 1944 őszen létrejött Keresztény Demokrata Néppárt, majd később Demokrata Néppárt történetével.

A Keresztény Demokrata Néppárt megalakítását már 1944 tavaszán, Magyarország német megszállása után (1944. március 19.) elhatározták a katolikus szociális mozgalom németellenes, az ország sorsáért felelősséget érző csoportjai. A párttá szerveződés folyamatában a párt élére gróf *Pálffy Józsefet* jelölték, aki tevékenyen bekapcsolódott a Magyar Front munkájába. A Magyar Frontban *Pálffy – Tilidy Zoltán* emlékezése szerint – a katolikus egyházi társadalmat képviselte, de a Magyar Front

utolsó ülésén bejelentette, hogy a Demokrata Néppárt képviselőjében dolgozik tovább.

1944 őszén már konkrétabb formákat öltött a párt szervezése. A megalakult párt képviselői azonban a hadihelyzet következtében nem jutottak át a frontvonalakon és így nem vehettek részt a Magyar Nemzeti Függetlenségi Front 1944. december 2-i szegedi életrehívásában. A Keresztény Demokrata Néppárt a későbbiek során megpróbált csatlakozni a Magyar Nemzeti Függetlenségi Fronthoz, hangoztatva, hogy a párt is „...részt akar venni az összeomlott magyar baza romjainak eltakarításában és az új ország felépítésének művében”. A párt ajánlását azonban az Ideiglenes Nemzetgyűlés Politikai Bizottsága 1945. május 11-i ülésén elutasította. Az elutasító válasz ellenére tovább folyt a párt szervezése, ekkor már Demokrata Néppárt néven.

Az 1945. november 4-i nemzetgyűlési választásokon a Demokrata Néppárt – részben belső problémák miatt – nem indult. Tagjai egy része a Független Kisgazdapárt jelöltjeként került be a parlamentbe. Ezek a Demokrata Néppárt-i politikusok azután rövidesen jelezték, hogy, mint a párt tagjai kívánnak a továbbiakban részt venni a nemzetgyűlés munkájában. Ekkorra már eldőlt az is, hogy a párt két egymással szemben álló csoportja közül a *Barankovics István* vezette csoport kezébe kerül a vezetés. A Pálffy József-féle csoport kiszorult a vezetésből, majd ki is vált a pártból.

A Demokrata Néppárt 1946–1947-ben aktív politikai tevékenységet fejtett ki. Programjával – amely a keresztény és szociális társadalom létrehozását célozta – jelentős tömegeket tudott maga mögé állítani és gyakorlatilag a római katolikus egyház hallgatóságos támogatását is maga mögött tudhatta, annak ellenére, hogy *Mindszenty József* hercegprímás egyetlenegyszer sem kötelezte el magát Brankovics István, illetve pártja mögött.

A Demokrata Néppárt, amely többek között elismerte a Szovjetunióval való szorosabb együttműködés szükségességét, a köztársasági államformát, az elengedhetetlen társadalmi változásokat, 1947 augusztusában került az igazi megmérést elé.

A keresztény demokráciáért küzdő párt az 1947. augusztus 31-i országgyűlési választásokon a Magyar Kommunista Párt mögött az ország második legerősebb pártja lett, megelőzve a Szociáldemokrata Pártot, a Független Kisgazdapártot és a Nemzeti Parasztpártot, a koalíció e három résztvevőjét.

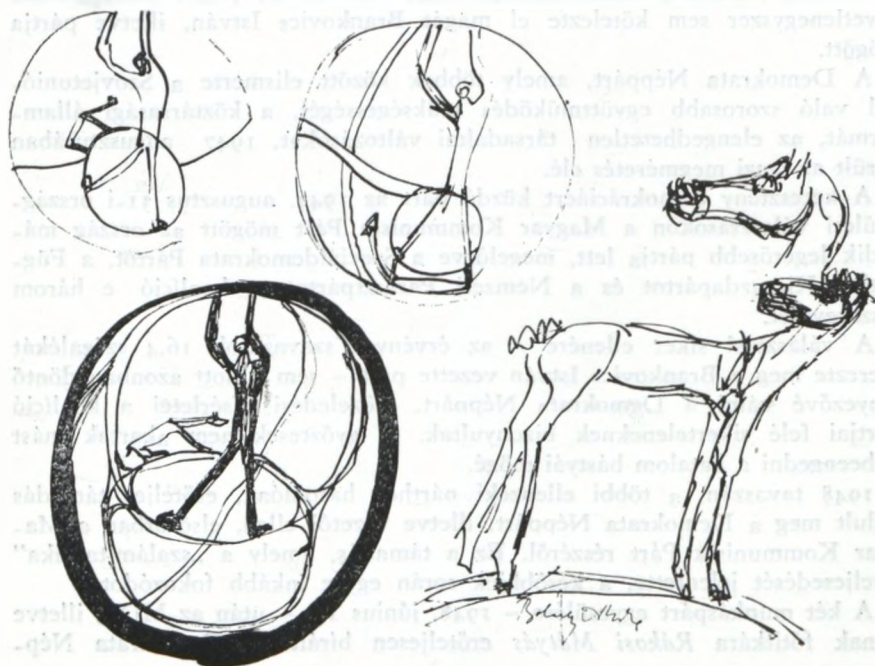
A választási siker ellenére – az érvényes szavazatok 16,4 százalékát szerezte meg a Brankovics István vezette párt – sem tudott azonban döntő tényezővé válni a Demokrata Néppárt. Közeledési kísérletei a koalíció pártjai felé sikerteleneknek bizonyultak. A győztesek nem akartak mást is beengedni a hatalom bástyái mögé.

1948 tavaszán, a többi ellenzéki párthoz hasonlóan, erőteljes támadás indult meg a Demokrata Néppárt, illetve vezetői ellen, elsősorban a Magyar Kommunista Párt részéről. Ez a támadás, amely a „szalámitaktika” kiteljesedését jelentette, a későbbiek során egyre inkább fokozódott.

A két munkáspárt egyesülése – 1948. június 12. – után az MDP, illetve annak főtitkára *Rákosi Mátyás* erőteljesen bírálta a Demokrata Néppártot.

pártot. Az MDP Központi Vezetőségének 1948. november 27-i ülésén Rákosi Mátyás többek között ezeket mondta a Demokrata Néppárttól: „Ez a párt vak és süket a demokrácia minden vívmányával szemben. . . . Ez a párt a fasiszmus legális búvóhelye, csak nyűg és felesleges teher a demokráciában. Ennek megfelelően lel fog tenni hacsak gyorsan nem változtat eddigi, káros, a nemzet számára semmi hasznot nem hajtó magatartásán”. Nem hiszem, hogy különösebben bizonyítani kellene Rákosi ezen véleményének megalapozatlanságát – már csak azért sem, mert ez a véleményformálás a pártok felszámolása esetében sztereotípnak tekinthető –, mondanivalóját ő sem támasztotta alá, de utalni szeretnénk rá, hogy a Demokrata Néppárt nem egy tagja részt vett az ellenállási mozgalomban és az ország újjáépítésében. Tény, hogy a Demokrata Néppárt elképzeléseiben nem a népi demokratikus társadalmi berendezkedés szerepelt, de tagjai, vezetői között nem voltak fasiszták, háborús bűnösök, kisnyilasok. A párt a nyugati típusú keresztény demokráciáért szállt síkra – jelentős tömegek óhaját képviselve ezzel –, de elismerte az 1945 után bekövetkezett változások többségének szükségességét és fontosságát. „Brankovics István, Bálint Sándor, Eckhardt Sándor, Farkas György, Keresztes Sándor, Rónay György, Ugrin József és mások, a DNP balszárnya – amint Izsák Lajos írja – nem ellenségei, hanem bírálói voltak a népi demokráciának”. A politikai életből történt kikapcsolásuk azt jelentette, hogy a „bírálók” tábora csökkent, majd elhalt. A bírálók és az őszinte bírálat hiánya – amelynek nemcsak a Demokrata Néppárt lehetett volna a letéteményese – a fordulat éve után olyan hibákhoz vezetett, amelyek Magyarország egyik legnagyobb nemzeti katasztrófáját, 1956 október–novemberét idézték elő. (Kossuth)

SZAKÁLY SÁNDOR

M Ű T E R E M

Köközelben...

Beszélgetés Bobály Attila szobrászművésszel

Ha lentről nézed, teljes nyugalomban kering az ölyv. Nem látod fürkészsze villódzó szemét, markolásra kész karmait, csak a szélnek terített szárnyakat. A rőt is mozdulatlanul békés. Légy türelemmel és tiéd lehet a pillanat, amikor összeczárulnak az evezőtollak és az odafönt oly picinyke madár a föld felé zuhanva meghatalmasodik. Tiéd lehet a pillanat, amikor természetből kapott csőrével, öröklött génjeitől vezérelve, a végtelen időbe kopogtatja át egy mezeinyúl koponyáját.

– Apám ügyesen rajzol, ért minden famunkát. Estelenként még abhoz is van energiája, hogy a zongorához üljön és egy pohárka bor társaságában muzsikáljon – magának. Kisebb gyerek koromban csodálattal bámultam, amit csinál. Aztán föléledt bennem a bizonyítási vágy. Nem volt ez még tudatos, csak az ösztöneim irányítottak. Papírt és ceruzát vettem a kezembe – mondván, ha apám fia vagyok, én is tudok rajzolni.

De már akkor megmozdult, megindult a magamban hordott útkereső vándor. Megpöccintette csizmájával azt a kavicsot, amely gurultában mész-kösziklákát, fekete, és veresmárvány tömböket gördített eléje, hogy megfaraghassa a bennük bujkáló szobrokat.

Bobály Attila szobrászművész 1948-ban, a Nógrád megyei Varsányban született. 1975 óta rendszeresen szerepel kiállításokon. A salgótarjáni tavaszi tárlaton többször is díjjal jutalmazták munkáiért. Tagja a Magyar Népköztársaság Művészeti Alapjának.

– Emlékszem a Batyus asszonyra. Téglából faragtam, még gyerekként. Már akkor is nagyon izgattak az egymást ölelő formák. Ahogy az asszonyt védelmezően körülfonja a saját karja és annak súlyos folytatása, a batyu. Rég nem tudom már, hogy hol van. Ezt a csikót viszont gimnazista korom óta őrzöm. Veresmárványból faragtam. Azóta bárhová is kerültem, mindig a közelemben volt. Ez az én erőt adó táltosom. Sohasem tudnék megválni tőle.

Albert Schweitzert egyik útja végén – amikor vonattal tette meg a távolságot – az állomáson barátai várták. Ám hiába álltak az első osztályú vagon ajtajához, Schweitzer nem onnan szállt ki. Mikor megkérdezték tőle, hogy miért másodosztályú kocsiban utazott, tömören ezt válaszolta: sajnos, harmadosztály nem volt.

A fiatalember érettségi bizonyítvánnyal a zsebében indul neki a kere-

sés éveinek. Hajtja a megismerés. Zötykölődik traktor nyergében, bóbiskol a tejesautó volánjára hajtva fejét valami félreceső parkolóban, hogy legyen ereje végigcsinálni a műszakot. Közben őszintén rácsodálkozik mindenre: a nógrádi dombok mögül előbújó hajnali napra, a csarnokos asszony sokszoknyában ringó csípejére. Belekóstol az irányításba is. Ám jobb a lelkének, ha dolgozhat. Kérni, könyörögni, esetleg parancsolni – ez nem az ő kenyere. Keményedni kell. Készülni a feladatra. Keményíteni kell nemcsak az akaratot, de a testet is. Csákányt, lapátot fog. Kubikosnak áll. Vastagodik a tenyéren a bőr, de megerősödik anyagilag is. Most már megengedheti magának, hogy szabadnapjain műtermeket látogasson. Nyughatatlan-sága – egy-egy mester mellett – kevés időt engedélyez számára. Megpróbálkozik a mesterségtanulás kötött formájával is, de aki szabadsághoz szokott, nehezen viseli a kötöttségeket. Aztán mintha föl is adná, avagy átértékelné lehetőségeit, tanárképző főiskolát végez rajz szakon, és tanítani kezd. Ez idő tájt jelenik meg magyarul *Noszik* Albert Schweitzerről szóló könyve. Ez szinte bibliája lesz. Schweitzer akaraterejét, kitartását pedig példaként állítja maga elé, akárcsak *Medgyesi Ferenc* pályafutását.

A Fialat Művészek Fórumának pályázatán 1980-ban díjat nyer, és ennek alapján megbízást kap a Salgótarjáni Városi Tanácstól Játékplasztikákat készít a nógrádi megyeszékhely Gorkij-lakótelepének.

– Szerintem a szögletes házak között élő emberek egy idő után szögletesen is gondolkodnak. Ezért a legtermészetesebb anyagból, a fából készítettem el azokat az organikus formákat, melyek a finn-ugor világból, ősi múltunk egy darabjából táplálkoznak. A tér, amelyen alkotásaimat fölállítottam, kelet-nyugati tájolású. Erre a tengelyre fősorakozva tiszteleg a városnak a finn-ugor falut jelképező szoborcsoport. A sámánlétra tetején szellemeket hívó varázsló, a pej csikó és a termékenység asszonya. Természetesen ezek mind binták, mászóakák, csúszdák és padok, melyek az esztétikai élményen túl a lakótelepi gyerekek mozgásigényét is kielégítik. Nem tagadom, ez a munka nagyon fontos helyet foglal el életemben. Három évig faragtam az itt levő plasztikákat. Három év lemondásokkal teli hónapjait is jelentik számomra ezek a néha tíz méternél is hosszabb fák. Ezért aztán igazi öröm az lenne számomra, ha a lakótelepi srácok – miután kinőttek a libikókakorból – nem elsősorban a szobrok rongálására fordítanák energiájukat, hanem esetleg közelebb menve a „szankatalpú” napkocsihoz, megpróbálnák megfejteni a megfaragott vagy bevéselt jeleket, megpróbálnák följogni a múlt közvetített üzenetét. Egyszer talán ez is bekövetkezik, hacsak időközben meg nem adja magát a fa, és a táltos kezéből végképp ki nem esik az őseink számára oly nagyerejű dob.

Furcsán néztek a falusi tanítóra. Mit csinálhat vajon a kopott porta magas deszkapalánkja mögött? És alkotásokkal válaszolt a kihívó tekintetekre. Megtanult bánni minden szerszámmal, amellyel fához érdemes nyúlni. A kovács nagyapa emléke segítette az eszterga szerkesztésében, abban, hogy motoros fűrészst vett a kezébe, és hogy olyan metszéseket, vágásokat végzett a fán, amelyekre még a nagyapa is elismerően csettintett volna. Naponta mázsákat mozgatott a rönkök megmunkálása közben, és hogy mindehhez ereje is jusson, edzette magát. Korábban kelt, mint a falusiak, és minden reggel mezítlábasan futott a harmatos réten.

Hittel fáradhatatlanul. Ezeknek az éveknek az eredménye egy másik közteri szobra is, a Karancslapujtón fölavatott életfa.

Artista: „Olyan személy, aki cirkuszban vagy mulatóhelyen ügyességi mutatványokkal szórakoztatja a közönséget”.

Kezdetből a hétköznapiak artistái foglalkoztatják. Azok, akik alatt, mutatvány közben is, állandóan mozog a talaj. Megvetett lábuk a cirkusz porondján körbeügető ló hátához tapad. A közönség élvezzi a produkciót. Tapsol, újjong. Az artista pedig tele van félelemmel. Hiszen az állat nem önszántából rója a köröket, bármelyik pillanatban ledobhatja az embert. A levegőben lebeg a vég lehetősége.

Alig akad szobrászi anyag, amelyben ne fogalmaztam volna meg ezt a gondolatot. De ebből az időből számomra mégis a legkedvesebb az a háromalakos kisplasztika, amely két fehérmárványból faragott lovat és az egyiknek a hátán álló artistanőt ábrázol. „Dobd le, és gyere, nyargalásszunk a réten!” Ilyesmit súg a szabadon kószáló állat a mutatványos ló fülébe. És ahogy nézegetjük a szobrot, egyszer csak viszontlátjuk arcunkat az artistanő fején levő nagy, kerek tükörben. Részesei lettünk a készülő merényletnek.

Idomár: „Célszerű tevékenységre, ügyességre tanítja az állatokat”.

– Ez már demokratikusabb formája az együttes munkának. Sőt! Az állatnak is megvan a lehetősége a „véleménynyilvánításra”. Itt már be is következik az ellenszegülés, amit az artista lóva csak forgatott a fejében! De az alakok még mindig különböző anyagból vannak. Itt van például ez a kecske. Az idomár keréken-járásra tanítja a kecses ürge állatot egy elbizott, tunya ember. Aztán a lecke 'oly jól sikerül, hogy a kecske egyszer csak megindul, előreszegett szarvakkal egyre gyorsabban

gurul, de az idomár felé, aki a rémült menekülésben hanyatt esik, de a kecske még csak gurulni tud a kerékkel, megállni nem. . .

Pásztor: „Háziállatokat őrző, legeltető személy”.

– Él a faluban egy ember, aki mindig tebenekkel és lovakkal foglalkozott. Idős már, de még a mai napig vannak állatai. Ezek jelentik neki a jövedelmet és a hasznos tevékenység lehetőségét is. Ha csak közeledik az istálló felé, kedves lova már megérzi és nyerit vagy fűjrat. Egyszer valamitől megbokrosodott a ló és a földre taposta gazdáját. Rúgott, forgolódott a tehetetlen ember fölött, de annyira mégis vigyázott rá, hogy nem ölte meg. Veresmárványba faragtam őket. Ugyan a ló magasabb, de a paraszt tartja a kantárt.

Bobály Attila az 1985-ös salgótarjáni tavaszi tárlaton tőle addig szókatlan alkotásokkal jelentkezett. Rézlemezről készített szobrai előtt sokan értetlenül álltak.

– Érdekel ez az anyag. A lemez domborításának, formálhatóságának lehetősége. A hegesztés technikája. Aztán meg úgy éreztem, zaklatottságot, az ettől való menekülés vágyát jobban ki tudom fejezni egy általam addig nem használt anyaggal. A rézlemez lehetőséget adott arra, hogy szobrászi és grafikus módszereket egyesítsek. Ezeket az alkotásokat magamban három dimenziós rajzoknak nevezem. Egyébként is úgy vagyok az alkotás folyamatával, hogy nem rajzvázlatokat készítek a szobrokhoz, hanem az elkészült szobrokat élem tovább rajzban.

A kéttornyú templom tetején egy szarvas lépdél. Feje fölött az angyal magasba emel egy lelket. Mindezt pedig közrefogja világunk abroncsa, hogy összetartson és be is zárjon egyúttal. A héjon kapalódzó lovak és röppenő, vagy röpiülni vágyó madarak: Csohány Kálmán emlékére. A rézlemezrel való azonosulás legmarkánsabb produktuma. Pásztón, Csohány Kálmán szülőhelyén állították föl a Mátraaljai Állami Gazdaság irodaházában. Az eddigi legnagyobb megbízást is Pásztótól kapta. Domborművet készít Dózsa György emlékére, a parasztvezérről elnevezett iskola udvarára.

– Gyönyörű ez a kő! Tizenegy tonnás. Magam mentem Süttőre kiválasztani. Mert azért az az igazság, hogy foglalkozom sokféle anyaggal, de az igazi szerelmem a kő maradt. Azt érzem igazán! Gyűjtöm is a köveket. Szinte csak úgy, céltalanul. Aztán rakosgatom, amelyiket lebet, kézbe veszem. A kő megsúgja, hogy milyen szobrot kell belőle faragni. Ekkor kezdődik a szobrász öröme. Megfogant már a szobor, csak ki kell hordani! Ebbe a hatalmas kőbe a bányában szerettem bele. Annyira akartam ezt a követ, hogy a bányászoknak sikerült egészben kifejteniök. A „nagykő” és én egyek lettünk. A dombormű tervét is beleálmodtam. Nyár volt, amikor a daru az udvarra rakta. Aznap éjjel rajta aludtam.

Azóta már a somoskői udvarban méltóságteljesen áll talapzatán a Dózsa vájúdó kő. Az utca felől hónapok óta csak a mészköteomb mozdulatlanságát látja az arra járó. A mű a másik oldalon születik.

NÉMETH MIKLÓS ATTILA

MÉRLEGEN

Horváth Károly: Madách Imre

Várakozás és fenntartás egyszerre kíséerte az újabb Madách-kötet hírére. A Tragédia-költő szűkebb pátriája számára különösen örvendetes, hogy az 1983-as kettős jubileum elmúltával sem fogyatkozik az érdeklődés Madách élete, munkássága, művei iránt. Hisz még *András László Madách rejtélyére* sem derült igazán fény, máris itt van egy másik monografikus igényű feldolgozás. És ez volt a forrása a kétkedésnek is: ugyan mit tud még mondani bárki a több mint százhusz éve halott Madáchról, akinek különleges sorsa, világirodalmi rangú életműve könyvtárvivá duzzasztotta a filozófiai, esztétikai, filológiai és annyi más jellegű vélekedéseket? Van-e értelme egy olyan elemzésnek, amely nem részkérdésekben kíván elmélyülni, hanem – mint a lakonikus cím is jelzi – teljes áttekintésre vállalkozik?

A dilemmát megoldani egyrészt a kiadó, másrészt a szerző segít, illetve segíthet. A kötet a *Nagy magyar írók* sorozatban látott napvilágot, amelynek eleve az átfogó bemutatás a célja. A „fülszöveg” ígérete szerint Horváth Károly a „mai olvasóközönség igényei szerint, az életmű és a szakirodalom teljes ismeretében kíséri végig könyvében Madách Imre pályáját... A legújabb kutatások figyelembevételével rajzolja meg Madách politikai szereplését”.

S valóban az lehet Horváth Károly érdeme, hogy évtizedek óta mintegy

„belülről” ismeri a Madách körüli vitákat, a mi korunk hozzájárulását az „évszázados küzdelemhez.” Számos tanulmánykötetet, kiadványt szerkesztett e tárgykörben, de önálló publikációi, előadásai szintén azt jelzik, hogy előszeretettel foglalkozik Madách-csal.

A kötet szigorú kronológiai rendben építkezik. A családi körülmények, a sztrigovai gyermekévek, a pesti tanulmányok, az irodalmi és politikai kezdőlépések, barátságok, szerelmek sorjáznak az első fejezetek lapjain. Már ezekben körvonalazódik a szerző – későbbiekben is konzekvensen alkalmazott – munkamódszere. A biográfiai tényeket jó érzékkel elegyíti Madách-idézetekkel, művek, levelek részleteivel. Miközben tudatosan hivatkozik az előzetes véleményekre, mindig kifejti sajátját is. Jellemző erre a *Csak tréfa* című dráma megítése: „A *Madách-kritika* ezt a fiatalkori művet általában inkább csak eszmei gazdagságáért értékeli, mint drámát elbibáztott alkotásnak tartja. Madách később a 'dráma gondolatilirai anyagából EGY ÖRÜLT NAPLOJÁBÓL' címmel versciklust állított össze; vannak, akik azt értékesebbnek tartják, mint magát a darabot. Véleményünk szerint a ciklus nyelvi-
leg valóban fejlettebb, a későbbi Madách kiforrottabb stílusát mutatja, maguk a gondolatok, hangulatok azonban a drámai szituációból kiragadva

kevésbé hatnak bitelesen, mint az egyébként dramaturgiaiilag gyenge műben”.

Horváth Károly gazdag ismeretei birtokában olyan mozzanatokot is képes találni, melyekre eddig kevésbé figyelt fel a Madách-kutatás. Így például rámutat arra, hogy a *Férj és nő* című – ugyancsak korai – drámában Lantos monológja Madáchnak a költészetről vallott romantikus szemléletét tükrözi. A *Mária királynő* önálló fejezetben való tárgyalása viszont azt példázza, hogy miként vezet be új szempontokat az értékelésbe. A Madách-kritikától eltérően – amely ezt a művet is a fiatalok között emlegeti – Horváth úgy véli, hogy két okból is helyesebb ezt külön kezelni. Először, mert csak az 1855-ös feldolgozás maradt fenn, másodsor, mert nem olyan lírai fogantatású, mint az előzőekben tárgyaltak és nem mondható róla, hogy a költő valamilyen eszméjének vagy élettapasztalatának drámai formában való közvetlen kifejezése lenne. Ugyancsak eredeti módon ítélkezik a Csesztvén kelt *Dalforrástól*, melyet *Petőfi Dalaim* című költeményével szoktak kapcsolatba hozni. Elfogadja, hogy az ábrándozás, a szerelem, a hazafias érzés összekapcsolja a két költeményt, de a ritmus és a strófászerkezet teljesen különböző, ami arra utal, hogy Madách mondanivalója egészen más, mint a háborgó hangulatú Petőfi-versé: „*a Dalforrás a költő lelkének a természetvel való lírai összeolvadását éneklimeg, a harmónia megtalálását természetvel, szerelemmel, halállal és hazával.*” Ezen az sem változtat, hogy a vers lezárása szolidan hangot ad a hazafi küzdésre való elszántságának is.

Madách – mint ismeretes – házasságkötése után is közéleti ember maradt, aktívan részt vett a reformkori mozgalmakban, funkciókat viselt Nőgrád politikai életében. Horváth Károly szemléletesen mutatja be elveinek radikalizálódását, együttérzően szól a

Madách család szabadságharc alatti sorsáról és jól érzékelteti Madách költői választát a nagy nemzeti küzdelemre és annak végkifejletére. Megállapítja, hogy a „*tragédiák ibletében született versek már Madáchnak Az ember tragédiáját megelőző gondolati költészetét, általánosító, filozofikus bajlamát idézik.*” Ezt erősítik a börtönéveinek élményei és válságba jutott családi életének keservei is, bár ez utóbbiak jelentőségét a válás utáni sztrégovai évek vonzóbb ábrázolásával egyre inkább csökkenteni igyekszik a kutatás – mutat rá Horváth. Hasonlóképpen újabb forrásokra apelál, amikor magáévá teszi azt a fel fogást, mely szerint *A civilizátor* – mint a Tragédia közvetlen előzménye – elsősorban a Bach-rendszer bírálata, s a nemzetiségi kérdés csak másodlagos szerepet játszik benne. A Tragédiához vezető út értelmezésében fontos az a fejezet, amely Madách világnézeti válságának okait – egybek közt a németországi ún. materialista vitáknak, valamint a pozitivistá-scientista gondolatoknak a költőre tett hatásait – elemzi. „*Nem tudta őket sem elfogadni, sem elvetni*” – összegzi Horváth a jelzett eszmei áramlatok befolyását, ezzel ő is magyarázatát adva az ellentmondó megítéléseknek.

A kötet középpontjában természetesen Madách főművének, *Az ember tragédiájának* a bemutatása, értékelése áll. A huszonnégy fejezetből kilencet szentel e célnak Horváth Károly. A keletkezés, fogadtatás ismert tényeinek közlése, *Arany János* szerepének méltatása után egy csokorba gyűjtve jeleníti meg Madách nyilatkozatait a Tragédiáról, amelyek így még hitelt adóbban igazítanak el, főleg a mű céljait illetően. Az irodalomtudós igényességével fejtegeti *Az ember tragédiájának* helyét az európai „emberiség-költemények” sorában. Az előzmények *Dantéig, Miltonig* nyúlnak ugyan vissza, de – véleménye szerint is – jellegzetesen XIX. századi műformá-

ról van szó. Az emberiség-poéma egyik megjelenési formája a drámai költemény, amelynek legmagasabb csúc sát Goethe *Faustja* képezi, de ide soroltatnak – többek között – Byron és Shelley művei is. Az epikai formájú másik típus főleg a francia irodalomban általános. Ez legteljesebben Victor Hugo *Századok legendája* című munkájában valósult meg. „*Madách egyesíti a fausti dráma mítikus keretjelleget és eszmei kérdésfelvetéseit, valamint az alkotó törekvés, küzdés és szerelem embermegváltó erejének a gondolatát a történelmi fejlődés megjelenítésére törekvő francia romantikus emberiség-epika művészi céljával, és a két nagy világirodalmi hagyományt egy rendkívül sikerült kompozícióban egyesítette. Ez az egyesítés egyedülálló a világirodalomban, és már ez is biztosítja a mű eredetiségét*” – írja Horváth Károly, s ezzel párhuzamosságok, eszmei rokonságok nagyon fontos, sokat vitatott kérdéseiben igazít el.

Az összehasonlító irodalomtörténet eszközeivel él a színek elemzése során is. Az első három szint a konvencióknak megfelelően ő maga is a mű expozíciójának tekinti, amely tartalmazza a voltaképpeni cselekmény megindítását, a történelmi küzdelmek szimbolikus ábrázolásának kezdetét. Kiemelten kezeli a Tragédiának a főhős ún. „tragikai bűnéből” való kibontásának problémáját. Rámutat, hogy ez nemigen felelt meg Madách költői gyakorlatának – sőt a felvilágosodás humanisztikus eszméinek hatására az „ösbűn” teológiai értelmezését Az első balott című versében felváltotta Káin testvérgyilkossága –, mégis alkalmazza. Erre a magyarázatot Horváth a XV. színben véli megtalálni, amelyben „a tudás, a nagyraagyás” törekvése „nagyság és erény” lesz az Úr szavai szerint is, a vétek önmaga ellentétévé változik az ember küzdelmei folytán, s etikai felemelkedését eredményezi.

Az első négy történelmi álomjelenet egyik tanulságaként e kötetben az eszményeket képviselő hősnek – Ádámnak – és az eszményt visszájára fordító tömegnek az ellentéte fogalmazódik meg. A szerző azonban jól érzékelteti Madách ingadozásait – Lucifer véleményével való kacérkodását – is a nagy történelmi személyiség szerepének kérdésében. A párizsi színjellegzetességeit keresvén „az álom az álomban” különleges szerkesztési módot teszi első helyre, egyetértvén a kritikával, hogy Madáchnak ebben a forradalmi eszmék iránti nosztalgiaja is megnyilvánul. A szabadversenyek korai kapitalizmus bukását Madách – Horváth szerint sem – az osztályharc következményének tekinti, hanem mint egymást keresztező erők kölcsönös megsemmisítésének eredményét. „*Az egyetemes pusztulásból csak Éva alakja magasodik fel. A kor által ráfeszített alacsonyrendűségből a goethei örök női magaslataig emelkedik*”. Az utópikus színek során szükségszerűen ítéltetik meg Madách történelemfelfogása, jövőképe, amelyet – Erdélyi Jánostól indítatva – oly sokan vélték már szocializmusellenesnek. Horváth – Madách önvallomására hivatkozva – hangsúlyozza a falanszteri szín kozmogóniai jellegét. A Tragédia végső megoldásához a három főszereplőnek megfelelő három életszféra clemzésével kíván közeljutni, állást foglalva abban az ellentmondásban is, amely a történelemhez kötődő kiábrándultság, illetve az etikai értékű bizalom, küzdés között feszül: „*Ebben az ÉS MÉGIS megoldásban – mely egyébként a Tragédia egész folyamán érezhető – van a mű katarzisos ereje. Esztétikai batásossága pedig éppen az ellentétek okozta feszültségben rejlik.*”

A szabadságjogokhoz és a nemzeti függetlenség eszméjéhez való elszánt ragaszkodás jegyében került egy fejezetbe Madách 1861-es közéleti szereplése, *Politikai hitvallomása* és az ekkor ké-

szült *Mózes* című dráma, amelyben – lehámozva a bibliai allegória burkát – a 48-as törvények, a haladó polgári törekvések, hazafiúi remények igazolódnak. Szól még a szerző Madách pályáját – ha későn is, de – ékesítő irodalmi sikerekről, a Kisfaludy Társaságba és az Akadémiába való beválasztásáról, utolsó értekezéseiről, költői munkáiról, majd a zárófejezet Madách életművének utóéletét, drámáinak színrevitelét mutatja be, a fontos mozzanatokra koncentrálván.

Horváth Károly munkája szép példája a tudományos ismeretterjesztés-

nek. A Madáchcsal ismerkedők nagy haszonnal forgathatják tényszerű, világos gondolatvezetésű, higgadtan ítélező, szabatos fogalmazású könyvét, melynek értékeit növeli a jó érzékkel válogatott képanyag, valamint a független életrajzi adatsora és bibliográfiai tájékoztatója. A kötet azonban – épp a szakirodalomban való jártassága, eligazító szándéka révén – arról is meggyőző, hogy a Madách-téma szinte kimeríthetetlen, ki tudja, meddig ösztönöz még további kutatásokra. (Gondolat)

CSONGRÁDY BÉLA

Leblancné Kelemen Mária: Madách Imre-dokumentumok a Nógrád Megyei Levéltárban

A recensens elfogult. Elfogultsága több irányból eredeztetett. Egyrészt ismeri a szerzőt. Olvasta korábbi munkáit, ismeri, mit és hogyan dolgozott mint pedagógus, s később mint megyei levéltáros Nógrád irodalmi és történelmi emlékeinek feltárásáért, s így szerzett ismereteit milyen következetességgel adta át, elsősorban az ifjú nemzedéknek.

A bíráló vitatható magatartásának másik oka, hogy módfelett elfogult az ismertetésre kerülő kötet témájával, illetve főszereplőjével. Nem irodalomtörténész, de mint nógrádi, belőle Madách Imre élete és irodalmi útja minden vonatkozásban a legnagyobb érdeklődést váltja ki. Ha Madáchról írnak valahol, máris felcsillan a szeme, s mohón elolvassa. Így aztán ítéleteiben nem is mindig objektív, ha Madáchról van szó.

Felkészültebb olvasó e bevezető sorok után minden bizonnyal legyintve hajtja át ezeket az oldalakat, mond-

ván, hogy amit ezután olvasna, az már nem a tárgy hüvös, szenttelen, a szaktudomány és a műfaj írott és íratlan szabályai szerinti megközelítése. Minden bizonnyal igaz van, s ezért kérve kérem; *Leblancné Kelemen Mária Madách Imre-dokumentumok a Nógrád Megyei Levéltárban* című művét mindezektől függetlenül is részesítse kiemelt figyelmébe.

Már csak azért is, mert meggyőződésem, hogy nemcsak a Madách-kutatásban, de a magyar irodalomtörténet-írásban is kiemelkedő színvonalú és fontosságú mű született. Hadd használjak nagy szavakat: klasszikus munka hagyta el a kecskeméti Petőfi Nyomdát ez év tavaszán. Klasszikus a minőségét illetően, s abban is, hogy minden bizonnyal évtizedekig – ha ugyan nem hosszabb távon – a madáchi életmű kutatásának egyik alapkönyve lesz Leblancné Kelemen Mária munkája.

Mivel magyarázható mindez? Az-

zal, hogy mind a mai napig nincs alapvető Madách-monográfiánk, s a közeli jövőben nem is készül el a madáchi életmű kritikai kiadása. Az előbbi szükségességéről már több helyen írtak, magam is hánytam a falra néhány véka borsót. . .

A kritikai kiadás elkészítésének reménytelensége azért fájdalmas, mert egy olyan magyar alkotó életművéről van szó, akinek hatása az elmúlt száz évben valóban világméretűvé vált. Egy kritikai kiadás pedig – a maga rendkívül szigorú szabályai szerint – a lehető legmélyebb részletességgel követi az alkotói életutat, mutatja be az összefüggéseket, keresi az analógiákat, helyezi el az alkotót a magyar és az egyetemes irodalom egé- ségében.

Egy ilyen irodalomtörténeti munka rendkívül jól felkészült alkotógárdát, több éves-évtizedes filológiai elő- és alapkutatásokat, anyagi háttérrel és meglevő kiadói kapacitást igényel. Gondoljunk csak a Mikszáth kritikai kiadásra. Az első kötet (a regények első kötete) 1956-ban jelent meg. A 75. (!) kötetet 1985-ben olvashattuk, s a cikkek még mindig csak 1890-nél tartanak. Hátravan még Mikszáth publicisztikai tevékenységének két év- tizede. Maga a kiadás lelassult, s jó, ha évente egy kötet jön ki. Így minden bizonnyal irodalmárgenerációk váltják egymást, amíg unokáink az utolsó kötetet kézbe veszik.

Feltehető, hogy a Madách kritikai kiadás nem nyúlik el ilyen hosszan az időben, s terjedelme – természetesen – kisebb lesz. Égető hiányát viszont napról napra érezzük, amikor egymás- nak ellentmondó adatokat olvasunk, amikor jelenkori tankönyveinket kell csodálkozva korrigálnunk. Leblancné Kelemen Mária viszont most letett az asztalra egy kritikai kiadás igényű kö- tetet, annak szigorú szabályai szerint szerkesztve és adatolva!

Vállalt feladata szerint közreadta

a Nógrád Megyei Levéltárban eddig megtalált, s elsősorban általa felkuta- tott Madách-vonatkozású iratokat, szám szerint kétszázkilencvenháromat (293!). Ennek több mint a fele most először kerül nyilvánosságra, azaz bár- melyik Madách-kutató először veheti kézbe, illetve olvashat másfélszáznyi eredeti Madách-dokumentumot. Hogy ennek milyen hatása lehet a további Madách-kutatásra, azt bárki végig- gondolhatja.

Ráadásul, mint Leblancné írja, nem is ad közre minden Madách-vonatto- zást, mert hiszen például a birtok- perek anyagából itt csak egy váloga- tás jelent meg. Előzményként néhány dokumentumot közöl a családról, idő- sebb Madách Imre életéről, politikai szerepéről, majd zárásként ugyancsak néhány dokumentumot ad közre a Madách halála utáni évekről, amelyek tartalma még korábbi évek eseményei- hez kötődik. A közbenső rész a kötet gerince, s ebben valóban benne van minden amit Madáchról tudni lehet, s tudni akarunk. Természetesen a Tra- gédiáról egy szó sem esik, de olyan szemléletes kép rajzolódik elénk ma- gáról a költőről, hogy felér egy nagy- ivű életrajzzal.

Ezt az érzésünket elősegíti az is, hogy Leblancné nagyigényűen gazdag és precíz jegyzetapparátussal dolgozik. Minden forrás végén az adott anyag- tól függő bőséggel ad kiegészítést. A jelzetek az irat lelohelyének pontosí- tását végzik el. A keletkezéstörténet- ben az adott dokumentum megszüle- tését rekonstruálja, s felsorol minden adalékot, amit az iratra vonatkozóan összegyűjtött. A tárgyi magyarázatok a legérdekesebbek. Itt a dokumentum- ban szereplő személyek, földrajzi ne- vek, történelmi események, családtör- téneti vonatkozások ismertetését olvas- hatjuk, nem egy esetben „mini”-tanul- mány szintjén.

Igazolásként hadd hívjam fel az ol- vasó szíves figyelmét a 173. számú

dokumentumra, amely *A pozsonyi ke-
rületi katonai parancsnokság által le-
küldött kérdőpontok és válaszok ké-
rése Bory István és Madách Imre
vádoltak ügyében* címet viseli. Az
1852. szeptember 1-én kelt irat ma-
gyarázata remekmű összefoglalása
mindannak, amit Madách hadbíró-
sági peréről és bebörtönzéséről tudunk.
(Megjegyzem, hogy itt is és minden
más esetben az idegen nyelvű szöve-
gek mellett ott a magyar fordítás is,
tehát a nagyközönség is megérthet
minden dokumentumot!) S ha mind-
chhez hozzáolvassuk az e részben fel-
lelhető hadbíró-
sági vonatkozású ira-
tokat, akkor *Spáczay Hedvig* tanulmá-
nyával egyetemben (Nógrád megyei
Múzeumok évkönyve 1983, és Palóc-
föld 1983/1. sz. – a szerk.) Madách
Imre életének e drámai periódusáról
új és megdöbbentően érdekes össze-
foglalást kaptunk.

A kötet közel ötszáz lap terjedel-
mű. Gondoljunk bele, ez csak egy le-
véltár közel sem teljes dokumentum-
anyaga. S mennyi helyen lelhető fel
még madáchi irat! Mennyi adat kö-
rülhet elő, amely tovább gazdagítja
ismereteinket a költőről. Ennek szük-
ségességre csak egy elrettentő ada-
lék. Valamikor Nógrád megye levél-
tárában őrizték Madách Imre 1856. no-
vember 3-án kelt levelét, amelyben a
birtokán felállítani tervezett szesz-
gyárba (pálinkafőző) szükséges gőzka-
zán hatósági megvizsgálását kéri. A
levélnek itt lenne a helye Leblancné
kötetében, de nincs, mert az irat a
szekszárdi levéltárban van, ha ugyan
ott van még...

Az történt ugyanis, hogy 1947 (!)
szeptember 11-én Balassagyarmaton
Nógrád és Hont vármegyék Árvaszéke
„ügyet intézett”, s papírja nem lévén,
hirtelenjében az ott porosodó levél-
tári iratok egyikének hátoldalára írta
meg feljegyzését. Szépen lepecsételték,
összehajtogatták, s elküldték Sóshar-
tyánba. Ott a gyarmati posta pecsét-
je mellé a helyi posta is ütött egy
pecsétet, a körjegyzőség is rácsapta a
maga iktatóját, s a Madách Imre ke-
zeírását és aláírását őrző okirat most
már alkalmassá vált a hivatalos ügy-
intézésre. Hogy hogyan került Szek-
szárdra, azt ma már nem tudja senki.
Miként azt sem, hogy vajon mennyi
pótolhatatlan értékű irat veszett el,
semmisült meg a megyei és a magyar
levéltárakban az emberi pusztítások és
butaság következtében.

Ezért is nagyszerű érzés lapozgatni
Leblancné kötetét, hogy mi az, ami
a miénk, ami a tudásunkat szolgálhat-
ja, ennyi viszontagság után is. S ezért
is kívánjuk, hogy a Nógrád Megyei
Levéltár végezze tovább töretlenül
forrásfeltáró és közreadó munkáját.
Ezzel is bizonyítva, Nógrád teljesíti
önként vállalt feladatát: amíg elhi-
vatottabb intézmény, szervezet nem
akad, a szülőföld jogán, korszerű fel-
készültséggel és elkötelezett hűséggel
folytatjuk, összehangoljuk a madáchi
örökség kutatását, s annak átadását.
(Nógrád Megyei Levéltár, Salgótar-
ján)

PRAZNOVSZKY MIHÁLY

Madách nógrádi társadalmi-politikai közege

Az örvendetesen gyarapodó Madách-könyvészet fontos darabja Praznovszky Mihály *Madách és Nógrád a reformkorban* címmel 1984-ben publikált kötete, noha tanulmányai nagyobbik felében a költőről nem, vagy csupán közvetetten esik szó. De amikor nem közvetlenül róla beszél a gyűjtemény írója, akkor is sokat mond Madáchról, hiszen a XIX. század derekának Nógrádja, amit megelevenít, a költő életének nemcsak keretét, hanem sokban tartalmat is adott, s mindenképpen azt a közeget jelentette, amelyben a *Tragédia* szerzője élt és csmélt. Mindez megfordítva is igaz. Praznovszky Madách-tanulmányai sem merülnek ki abban, hogy új adatokkal gazdagítják azt, amit Nógrád nagy fiáról és kivált pályakezdéséről tudunk, hanem valamennyi mély bepillantást enged a nemesi udvarházak világába és a megyei közélet reformkori viszonyaiba is.

Az olvasó a bevezető tanulmány révén kap átfogó képet a sok szempontból mezsgyén álló vármegye egykorú gazdaságáról, társadalmáról, közművelődési állapotairól. A kép természetesen madártávlati, de nem elnagyolt, hanem részarányos, valóban alkalmas az általános tájékozódásra. Talán éppen a megye regionális peremhelyzete érdemelne erőteljesebb hangsúlyozást, az a sokban meghatározó körülmény, amelynek egyes elemei fel-felvillannak ugyan az előadásban. Nem

mellőzött tény tehát, de nagyobb figyelmet érdemelne az, hogy a megye az Alföld peremén helyezkedik el, de maga jórészt hegyes, a történeti Magyarország középponti földrajzi fekvésű megyéi közé tartozik, de túlnyomó része nehezen közelíthető meg, s ezért is fejletlenek az árupiaci kapcsolatai, ugyanakkor kevés számú városában viszonylag eleven élet lüktet.

Az ellentmondások feloldásának magyarázatát alighanem jórészt magukban rejtő társadalmi viszonyokról szólva Praznovszky nem elégszik meg a rendi struktúra felvázolásával, hanem igen helyesen jelzi az egyes kategóriákon belül mutatózó erős differenciáltságot. Lehetséges azonban némileg konkrétabb mind a jobbágyparasztság, mind pedig az országos átlagot meghaladó arányú nemesség és a városi lakosság magas hányadát kitevő zsidóság rétegződésének bemutatása terén. Az a megállapítása, miszerint „a nemesség ekkor már nem egységes”, azt a hiedelmet erősítheti, mintha korábban az lett volna, noha valójában sohasem volt homogén társadalmi értelemben, s egysége legfeljebb jogi, illetve politikai fikcióként hangsúlyozódott. Amit viszont a különböző társadalmi kategóriákba tartozók, s legkivált a köznemességnek a Madách családot is magában foglaló felső rétege életkörülményeiről mond, ebben és a többi tanulmányban, az nagy figyelmet érdemlő értéke újkori társadalomtörténe.

tünknek. Praznovszky ugyanis nemcsak létviszonyaikat, hanem életvitelüket is kivételes sokoldalúsággal világítja meg. Jól érzékelteti, mi választotta el őket a köznemesség más rétegeinek soraiba tartozóktól, még inkább az arisztokráciától. Mentalitásbeli kérdéseket is érintve nyújt ugyanakkor olyan művelődéstörténeti adalékokat, amelyek a polgárosodó rétegek közti kötelékek egyidejű erősödését sejtetik Nógrádban is.

A kötetbe foglalt tanulmányok eredményei közül kiemelkednek a pályakezdő Madách megyei hivatalnokoskodására, korai politikai publicisztikájára és a reformkori személyes kapcsolataira, köztük a *Sréter János* hatására vonatkozóak. Legfontosabb közülük kétségtelenül a *Pesti Hírlap* két olyan nógrádi tudósításának közreadása és elemzése, amelyeknek egyike minden bizonnyal Madách írása, míg a másik Madách és – a *Kossuth* lapját rendszeresen tudósító – *Szontagh Pál* közös művének tekinthető. Amellett, hogy a nógrádi közgyűlési fejleményeket híven és a reformellenzék törekvéseivel teljes összhangban tolmácsolják e tudósítások, arra is utálnak, hogy Madách aligha csupán a centralistákhoz való vonzódása miatt vállalta át barátjától 1844-ben a nógrádi tudósító feladatát. A magyarázat mindennekelőtt abban található, hogy a szerkesztőségből kiszorított Kossuthal szolidáris Szontagh visszavonulása után szükségessé, egyben lehetségessé vált – a Praznovszky-kötetben publikált két közlemény bizonyága szerint – az alkalmilag Madách által már korábban is betöltött szerepkör új tudósító által való rendszeres ellátása.

Fontos és kitűnő az a portré, amit – Madách szavával – „lel-

kem jobb feléről”, a költő igaz hívről és barátjáról, Szontagh Pálról fest Praznovszky Mihály. A közzel félszáz oldalas tanulmány tömböt ad kapcsolatuk vázlatos történeténél. Úgy képes érzékeltetni ennek a barátságának a termékenyítő voltát, hogy elhárítva mind a leegyszerűsítő behelyettesítéseket, mind az ihlető mozzanatok sommás tagadását, végül is arról győzi meg olvasóját, hogy „Szontagh valóban nem lehetett Lucifer, pusztán csak egyes vonásainak mintája Madách számára”. Szontagh a kötet tanúsága szerint mégsem a Madáchhoz fűződő barátsága miatt érdemel figyelmet csupán, hanem azért is, mert kiemelkedő reprezentánsa a reformellenzékhez csatlakozó európai műveltségű és látókörű fiatal nemeseeknek. Praznovszky felvázolva pályaképét pontosabbá teszi ismereteinket Szontagh 1848–49-ben játszott szerepéről, mindennekelőtt közreműködéséről *Bem tábornok* Magyarországra szöktetésében, amit az önkényuralom vasra veretéssel és várbörtönnel honorált. – Megemlíti Szontagh politikai aktivizálódását az önkényuralom válsága idején, nem tér ki azonban arra az elvi jelentőségű vitára, amely a Madách és barátja által az 1840-es években élesen bírált követutasítási rendszer felelevenítésére indított konzervatív ihletésű kampány kapcsán Nógrádban is kibontakozott. Pedig annak történeti irodalmunkban számontartott könyvészeti lecsapódása is van, éppen Szontagh nógrádi vitapartnérének buzgalmából. (Ld.: *Bodnár István* Igénytelen nézetek az utasítási jog és a felelős minisztériumnak a megyei rendszerrel összeegyeztetése tárgyában. Ezen röpirat a szerző és Szontagh Pál úr közti elvharcnak megindítása. Balassagyarmat, 1861.)

A nemesség válaszfútjainak Szontaghétól nagyon eltérő ágát járta meg az a *Krúdy Kálmán*, akinek viszontagságos pályáját szépirók után most hiteles források nyomán rekonstruálta Praznovszky Mihály. Legendaoszlató racionalitással magyarázza, hogyan vált torzító, sőt gerincroppantó – Krúdy Kálmán esetében züllesztő hatású – közege a szécsénykovácsi kismemesek közbirtokossága. A szó szoros értelmében útonállóvá züllő kismest nem montegeti, sőt számba véve garádálkodásának vitathatatlan tényeit jól érzékelhető székspszissel kezel minden olyan hajdani szándékot, amely egy szabadsághős vonásait akarta a banditának kölcsönözni. Praznovszkynak igaz van ebben is. De a kortárs *Lónyay Florentina* és *Etelka* általam már felhasznált feljegyzései azt is tanúsítják, hogy Krúdy Kálmán mint bandita sem vetette meg a népszerűséget ígérő hazafias szerep lehetőségét, nem is szólva arról, hogy társadalomellenes indulatait minden bizonnyal tényleg fokozott hévvel fordította az őt személyében is proskribáló önkényuralom és reprezentatív személyiségei ellen. Elképzelhető tehát, hogy a Praznovszky által indokoltan valószínűsített dűvadként jellemzett Krúdy Kálmán a Lónyay-kastélyba betoppanva valóban azzal dicsekedett, milyen kitüntető fogadtatásban részesítette őt az egykorúan a magyar nemzeti ügy pártfogójának tartott *III. Napóleon* császár, amikor ajándékba vitt darvakkal megrakodva felkereste a párizsi udvart. Füllentéseihez azonban igaz történetet is

csatolt, *Pallavicini Roger* kirablását. Megtudva, hogy az örgróf udvarhú vendégsereget hívott kastélyába disznótorba, Kossuth és *Szemere* nevére keresztelt hívott disznók „kivégzésére”, rajtuk ütött csapatával. Kiűritette a házigazda páncélszekrényét, kirabolta, majd csúfá tette a vendégkoszorút, s végül Kossuth és Szemere nevében nyugtázta a zsákmányt. Magukkal Lónyayékkal udvariasan bánt ugyan, de azt állítva, hogy seregtoborzó úton van, személyenként 200 forintot zsebelt be a jelenlevő férfiaktól, arra hivatkozva, hogy „ki karddal nem szolgál a szabadság szent ügyének, tegye azt pénzzel”. A banditává züllött Krúdy Kálmán hazudozásainak, gonosztettekkel elegy „csínytevéseinek” – időszakosan legalábbis – volt tehát társadalmi és aktuálpolitikai töltete.

A megye reformkori viszonyainak általános jellemzése, a megyei hivatalok hétköznapjainak, illetve a közgyűlések és a választások lefolyásának felidézése, a tiszttségviselőként példát adó Sréter János, a politikussá fejlődő Szontagh Pál, a banditává züllő Krúdy Kálmán pályaképeinek megrajzolása önmagában is érdekessé, értékessé teszi Praznovszky Mihály kötetét. Tanulmánygyűjteménye a Madáchcsal kapcsolatos új kutatási eredmények mellett éppen azért fontos, mert átvilágítja azt a társadalmi-politikai közeget, amely egyszerre volt nevelője, béklyózója és ihletője Nógrád legnagyobb fiának. (Palócföld Könyvek, Salgótarján)

SZABAD GYÖRGY

PALÓCFÖLD

A Nógrád Megyei Tanács VB
művelődési osztályának lapja.

Főszerkesztő:

PRAZNOVSZKY MIHÁLY

A SZERKESZTŐBIZOTTSÁG
ELNÖKE:

Dr. Horváth István

A SZERKESZTŐBIZOTTSÁG
TAGJAI:

Csik Pál

Dr. Fancsik János

Flúzeri István

Németh János István

Dr. Szabó Károly

Dr. Tamáskovics Nándor

Tóth Elemér

A SZERKESZTŐSÉG TAGJAI:

Dr. Bacskó Piroska

Czinke Ferenc

Kojnok Nándor

Kovács Anna

Pál József szerkesztő

Szerkesztőség: 3100 Salgótarján,
Arany János út 21. Telefon: 14-386.

Kiadja: A Nógrád Megyei Lapkiadó
Vállalat. Felelős kiadó: *Bálint Tamás*
igazgató.

Készült a Nógrád Megyei Nyomda-
ipari Vállalat salgótarjáni telepén,
8,4 (A/5) ív terjedelemben.

F. v.: *Kelemen Gábor* igazgató.
86.44317 N. S.

E SZÁMUNK SZERZŐI

Ádám Tamás költő (Balassagyarmat); *Baráth Lajos* író (Tatabánya); *Bába Iván* műfordító, irod.-tört. (ELTE, Bp.); *Rudolf Csmel* irod.-tört. (Csehszlovákia); *dr. Csongrády Béla* pártmunkás (Salgótarján); *Czére Béla* irod.-tört. (P. S. Irod. M.); *Endrődi Szabó Ernő* költő (Bp.); *Faludi Adám* költő (Tatabánya); *Kiss Gy. Csaba* irod.-tört. (MTA Irodalomtud. Int. Bp.); *Kriúdy Zsuzsa* (Bp.); *Káfer István* irod.-tört. (ELTE, Bp.); *Molnár Pál* újságíró (Salgótarján); *Németh Miklós Attila*, a Magyar Rádió helyi tudósítója (Salgótarján); *Laczkó Pál*, a Palócföld szerkesztője (Salgótarján); *Onagy Zoltán* író (Esztergom); *Petrőczy Éva* költő (Bp.); *dr. Praznovszky Mihály*, a Palócföld főszerkesztője (Salgótarján); *Szabad György* történész (ELTE, Bp.); *Szakály Sándor* történész (Hadtörténeti Intézet Bp.); *Sziveri János* költő (Jugoszlávia); *Szokolay Zoltán* költő (Szekszárd); *dr. Szivircsek Ferenc* történész (Nógrádi Sándor Múzeum, Salgótarján).

☆

Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely hírlapkézbesítő postahivatalnál, a posta hírlapüzleteiben és a Hírlapelőfizetési és Lapellátási Irodánál. (HELIR) Budapest, V., József nádor tér 1. - 1900 - közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a HELIR 211-96162 pénzforgalmi jelzőszámmal. Egyes szám ára 16 Ft, előfizetési díj fél évre 48 Ft, egy évre 96 Ft. Megjelenik kéthavonta. *Kéziratokat és rajzokat nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.*
ISSN: 0533-8867. Index: 23-923.

Ára: 16,- Ft

PALÓCFÖLD
